

T.C.

BATMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİRİNCİ TBMM'DE SİİRT MİLLETVEKİLLERİ

VE

MECLİS FAALİYETLERİ

HAZIRLAYAN

NERGİZ YILMAZ

BATMAN – 2019

T.C.

BATMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİRİNCİ TBMM'DE SİİRT MİLLETVEKİLLERİ

VE

MECLİS FAALİYETLERİ

HAZIRLAYAN

NERGİZ YILMAZ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İdem

BATMAN – 2019

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAYI

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM danışmanlığında Nergiz YILMAZ tarafından hazırlanan “**Birinci TBMM’de Siirt Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri**” adlı tez çalışması 14/01/2019 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Başkan

Doç. Dr. Selman YAŞAR

Üye

Doç. Dr. Gülşah ESER

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

İmza

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat KORKMAZ
SBE Müdür V.

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

İmza

Nergiz YILMAZ

14/ 01 /2019

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan “Birinci TBMM’de Siirt Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri ” adını taşıyan bu çalışmamızda, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 1920-1923 yılları arasında görev yapmış olan altı Siirt Milletvekilinin meclis faaliyetleri konu edilmiştir.

Bugüne kadar TBMM I. Dönem Siirt Milletvekilleriyle ilgili müstakil ve özgün bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Oysaki bu milletvekillerinin hem Türkiye’nin geneli adına, hem de Siirt ili için mecliste yaptığı çalışmalar önemlidir. Böylelikle yaptığımız bu çalışmayla hem Siirt tarihine hem de Türkiye Cumhuriyeti tarihine katkıda bulunmayı amaçladık.

1920-1923 arasındaki dönem Türkiye tarihi açısından önemli bir dönemdir. Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle beraber Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkes Antlaşması’nı imzalamış ve Anadolu toprakları işgal tehditleri ile karşı karşıya gelmiştir. Bu durum karşısında Anadolu halkı teşkilatlanarak Anadolu’nun işgalini engellemek için mücadele etmeye başlamıştır. Bu mücadele sonucunda, Anadolu halkı ülke işgalinin önüne geçmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kurmuştur. Bu dönemde Siirt, Anadolu’da küçük bir kasaba görünümünde olup Bitlis’e bağlı bir sancaktı ve Milli Mücadele’ye her türlü desteği vererek hiçbir fedakârlıktan çekinmemiştir.

Bu çalışma, Türk tarihinde özel bir yere sahip olan I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görev yapmış olan Siirt milletvekillerinin özgeçmişlerini ve meclisteki faaliyetlerini içermektedir. Bu bağlamda milletvekillerinin meclis içerisinde yürüttükleri faaliyetler incelenerek, meclis çalışmalarına yapmış oldukları katkılar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Siirt milletvekillerinin, mecliste çeşitli konular üzerine yaptıkları konuşmalar, verdikleri kanun teklifleri ve önermeleri incelenmek suretiyle meclisteki faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmamız Önsöz, Giriş, Sonuç, Kaynakça, Ekler hariç üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Siirt’in tarihçesinden bahsedilerek 1923’e uzanan süreçte idari yapısında meydana gelen değişikliklere değinilmiştir ve tez ile ilgili genel bilgi verilerek tezin konusu, amacı, kapsamı ve yöntemi üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde; Parlamento'nun tarihsel gelişimi, İngiltere'de uygulanışı, Osmanlı Devleti'nde I. ve II. Meşrutiyet dönemleri, Son Osmanlı Mebusan Meclisi, I. TBMM'nin açılması ve milletvekili seçimleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Siirt Milletvekillerinin özgeçmişleri; üçüncü bölümde ise yasama çalışmaları; mecliste görev aldığı komisyon üyelikleri, meclisteki grup üyelikleri ve yasama faaliyetleri alt başlıklar halinde incelenmiştir.

Çalışmanın ana kaynağını TBMM Açık ve Gizli Oturum Zabıt Tutanakları oluşturmaktadır. Bunun yanında yüksek lisans ve doktora tezleri ile konu ile ilgili diğer eserlerden yararlanılarak I. Yasama döneminde Siirt milletvekillerinin ne gibi faaliyetleri olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Böyle bir akademik çalışma yapmamız özellikle Cumhuriyet dönemi Siirt tarihi ile ilgili çalışmalarının yetersizliği nedeniyle Kurucu Meclis vazifesi üstlenen I. TBMM döneminde mecliste görev alan Siirt milletvekilleri ile ilgili açıklığın kapatılması amaçlanmıştır. *“Birinci TBMM’de Siirt Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri”* konulu bu çalışmada konunun seçimi ve her aşamasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM’e teşekkür ederim.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

BİRİNCİ TBMM'DE SİİRT MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ

Nergiz YILMAZ

Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

2019, 199 Sayfa

Bu tez çalışmanın konusu, I. Yasama dönemi olan 1920-1923 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Siirt Milletvekillerinin Meclis Faaliyetleridir. Araştırma ile I. Yasama döneminde görev yapmış olan Siirt Milletvekillerinin özgeçmişleri; Meclisteki teklif, takrir, söz alma gibi faaliyetleri ile kendi bölgeleri ve ülke geneline olan katkılarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Tez çalışması 1920-1923 yılları arasındaki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Birinci yasama dönemini ihtiva etmektedir. Bu dönemde TBMM'ye Siirt'ten 1'i Son Osmanlı Meclis'i Mebusan'dan, 5'i de 19 Mart 1920 tarihli seçim beyannamesi ile seçilmek üzere 6 milletvekili gönderilmiştir. Bu milletvekilleri içerisinde Mustafa Sabri Bey'in diğer milletvekillerine göre daha aktif olduğu görülmüştür. Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Siirt'i temsil eden milletvekilleri Meclis'te çeşitli konular üzerine yaptıkları konuşmalarla, vermiş oldukları kanun teklifleri, yazılı ve sözlü önergelerle fikirlerini ortaya koymuşlardır. Milletvekillerinin içinde buldukları komisyonlar, katıldıkları heyetler, üzerlerinde bulundurdıkları çeşitli üyelikler ve yürüttükleri vazifeler de olmuştur. Ayrıca milletvekillerin Milli Mücadele'nin zafere ulaşabilmesi için her türlü desteği verdikleri görülmüştür.

Araştırmanın sonucunda Siirt Milletvekillerinin Türkiye ve Siirt'i ilgilendiren pek çok konuda önerge ve kanun teklifi verdikleri, Meclis tartışmalarına aktif olarak katıldıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siirt, TBMM, Yasama, Milli Mücadele, Milletvekilleri.

ABSTRACT

Master's Thesis

SIİRT DEPUTIES IN THE FIRST GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY (TBMM) AND THEIR ACTIVITIES

NERGİZ YILMAZ

**THE GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCE OF
BATMAN UNIVERSITY**

Advisor: Dr. Lecturer Tekin İDEM

2019, 199 Pages

The aim of this study is about the assembly activities by the legislators of Siirt at Grand National Assembly of Turkey during. I. Legislative year which is between 1920 and 1923. The research has aimed at bringing out the circumlun vitaes of the legislators performing during I. Legislative year; the activities such as the proposals, the motion, doing a speech and the benefits to their region and to the overall country.

The thesis includes of I. legislative year of Grand National Assembly of Turkey between 1920 and 1923. In this term, six deputies from Siirt were sent to Grand National Assembly of Turkey, one of which from the Last Ottoman of Chamber of Deputies and 5 of which manifesto of 19 March, 1920. It was regarded that Mustafa Sabri Bey was more active than the other ones. The deputies representing the city of Siirt in I. Legislative year of Grand National Assembly of Turkey put forward their opinions through verbal and written motions, private member's bill they presented, different speeches they had at the assembly. Those deputies participated in the commissions and the committees in addition they had various memberships and missions. Moreover, it was ascertained that the deputies gave all kinds of support to attain an aim of the National Struggle.

To conclude with, it was ascertained that the legislators of Siirt gave motions and private member's bill concerning Turkey and the city of Siirt, and that they were so active in the assembly debates.

Keywords: Siirt province, Grand National Assembly of Turkey, Legislation, National Struggle, Deputies.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1. SİİRT İLİNİN TARİHÇESİ	3
1.1. Osmanlı Devleti Zamanında Siirt ve İdari Yapısı.....	5
1.2. Tanzimat Döneminde Siirt ve İdari Yapısı	5
1.3. I. Dünya Savaşı'nda Siirt.....	8
1.4. Milli Mücadele Dönemi'nde Siirt.....	9
1.5. Siirt'te Müdafaa-i Hukuk Derneği	11
1.6. Siirt'in Vilayet Olması	12
I. BÖLÜM	14
2. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE PARLAMENTER SİSTEMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	14
2.1. Parlamenter Sisteminin Tanımı	14
2.2. İngiltere'de Parlamenter Sisteminin Meydana Çıkışı	15
2.3. Osmanlı İmparatorluğu'nda Parlamento'nun Ortaya Çıkması.....	19
2.4. I. Meşrutiyet'in İlanı ve Kanun-ı Esasi	24
2.5. II. Meşrutiyet	29
2.6. Son Osmanlı Mebusan Meclisi	33
2.7. Büyük Millet Meclisi'nin Açılması	35
II. BÖLÜM	43
3. BİRİNCİ DÖNEM SİİRT MİLLETVEKİLLERİ.....	43
3.1. Hacı Nuri Bey (Bayam).....	43
3.2. Halil Hulki Bey (Aydın)	43
3.3. Mehmet Kadri Bey (Oktay).....	44
3.4. Mustafa Sabri Bey (Baysan).....	45
3.5. Necmeddin Bey (Bilgin)	46
3.6. Salih Bey (İmamzade)	47
III. BÖLÜM.....	48
4. BİRİNCİ DÖNEM SİİRT MİLLETVEKİLLERİNİN MECLİS FAALİYETLERİ	48
4.1. Hacı Nuri Beyin Meclis Faaliyetleri.....	48
4.1.1 Hacı Nuri Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri	48
4.1.2. Hacı Nuri Bey'in Kanun Teklifleri	48
4.1.2.1. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri.....	48
4.1.2.2. Diğer Milletvekilleriyle İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifleri.....	49
4.1.3. Kullandığı İzinler	50
4.2. Halil Hulki Beyin Meclis Faaliyetleri	51
4.2.1. Halil Hulki Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri.....	51
4.2.2. Halil Hulki Bey'in Kanun Teklifleri	51
4.2.2.1. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri.....	51
4.2.2.2. Diğer Milletvekilleriyle İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifleri.....	52

4.2.3. Hakkındaki Diğer Bulgular	54
4.2.4. Kullandığı İzinler	54
4.3. Mehmet Kadri Bey'in Meclis Faaliyetleri.....	54
4.3.1. Mehmet Kadri Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri.....	55
4.3.2. Mehmet Kadri Bey'in Kanun Teklifleri ve Takrirleri.....	55
4.3.2.1. Sual Takrirleri	55
4.3.2.2. Diğer Milletvekilleriyle Kendisinin Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifleri	56
4.3.3. Hakkındaki Diğer Bulgular	58
4.3.4. Kullandığı İzinler	58
4.4. Mustafa Sabri Bey'in Meclis Faaliyetleri.....	58
4.4.1. Mustafa Sabri Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri	59
4.4.2. Mustafa Sabri Bey'in Kanun Teklifleri ve Takrirleri	59
4.4.2.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler.....	59
4.4.2.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri.....	75
4.4.2.3. Sual Takrirleri	85
4.4.2.4. Diğer Milletvekilleriyle İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler	93
4.4.4. Hakkındaki Diğer Bulgular	131
4.4.5. Kullandığı İzinler	131
4.5. Necmeddin Bey'in Meclis Faaliyetleri.....	131
4.5.1. Necmeddin Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri.....	132
4.5.2. Necmeddin Bey'in Teklifleri ve Takrirleri	132
4.5.2.1. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri.....	132
4.5.2.2. Diğer Milletvekilleriyle İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifleri.....	133
4.5.3. Kullandığı İzinler	135
4.6. Salih Bey'in Meclis Faaliyetleri.....	135
4.6.1. Salih Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri.....	135
4.6.2. Salih Bey'in Kanun Teklifleri.....	136
4.6.2.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler.....	136
4.6.2.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri.....	139
4.6.2.3. Diğer Milletvekilleriyle İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler	140
4.6.3. Kullandığı İzinler	142
SONUÇ.....	144
KAYNAKÇA	147
EKLER.....	159
ÖZGEÇMİŞ.....	199

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
A.Ü TİTE	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
BMM	: Büyük Millet Meclis
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CTAD	: Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Çev.	: Çeviren
D.	: Devre
Ed.	: Editör
GCZ	: Gizli Celse Zabıtları
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM Z.C.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TOD	: Tarih Okulu Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: Ve benzerleri
Yay.	: Yayınları
Z.C.	: Zabıt Cerideleri

GİRİŞ

Bu tez çalışmamızın ana konusu “I. TBMM ‘de Siirt Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri” dir. Konu tespit edilirken Dünyada ve Türkiye’de Parlamenter Sistemlerin tarihsel gelişimi nasıl vuku bulmuştur sorusuna cevap bulabilmek için bu alanda yapılan bazı çalışmalar belirlenmiştir. Bundan dolayı bu konuda ilk önümüze çıkan konu parlamenter sistem nedir ve bu sistemin mekanizması nasıldır. Bu ve buna benzer soruların yorumlanması sistemin anlaşılır olması açısından önemlidir. Bu itibarla önce Batıda ilk örnekleri görülmüş daha sonra Osmanlı Devleti’nin modernleşmesi ile oluşan süreçte parlamenter sistemin uygulanması konulmaya başlanmıştır.

1876 tarihli Kanun-i Esasi’nin kabul edilmesi ve Birinci Meşrutiyetin ilanıyla başlayan Türk Parlamenter sisteme geçiş deneyimi, siyasi şartlardan dolayı pek uzun devam etmemiş olsa da 1908’den 1918’e kadar süren İkinci Meşrutiyet dönemi ve 12 Ocak 1920’de Son Osmanlı Mebusan Meclisi süreci sonraki dönemi büyük bir şekilde tesir etmiştir. Böylelikle 23 Nisan 1920’de TBMM açılmıştır. Açılmasıyla birlikte millet egemenliği tam olarak Meclis’e yansımıştır.

23 Nisan 1920 tarihinde açılan bu meclisi anlamak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin esas felsefesini meydana çıkarmak kadar önemlidir. Dolayısıyla 1920-1923 yılları arasında faaliyet gösteren Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, kurucu bir meclis özelliği sunması ve sonraki dönemlere ışık tutması bakımından önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu suretle Birinci Meclis içerisinde Siirt milletvekillerinin ne tür çalışmalarda bulunduğu, ülke ve bölge siyasetine ne gibi katkıları olduğu, meclisteki faaliyetleri konu olarak seçilmiştir.

Bu çalışma 1920-1923 Birinci TBMM Döneminde yer alan Siirt Milletvekillerinin faaliyetlerini, meclis çalışmalarına yapmış oldukları katkıların yanı sıra bölge ve ülke sorunlarına ne gibi katkıları olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır.

Tezimiz zaman sınırlandırılması açısından TBMM’nin “Kurucu Meclis” görevi üstlendiği I. Yasama Dönemi 1920-1923 yılları arasındaki süreci kapsamaktadır. Tezimizin mekân açısından sınırlandırılması ise Bitlis vilayetine bağlı bir sancak iken 1923 yılında il statüsüne kavuşturulan Siirt Milletvekilleri temel alınmış olup bu

şehirden meclise katılan milletvekillerinin meclis faaliyetleri çalışma alanının kapsamı olarak belirlenmiştir.

Tezin hazırlanmasında TBMM Arşivi'nde bulunan TBMM Zabıt Cerideleri esas alınmıştır. TBMM Arşivi'ndeki milletvekillerine ilişkin Tercüme-i Hal Belgeleri ve Seçim Mazbataları tezin hazırlanmasına önemli derecede fayda sağlamıştır. Milletvekillerinin emeklilik dosyalarından yararlanmak maksadıyla çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Emekli Sandığı Arşivi'ne yapılmış olan başvuru, kurumun arşiv yönetmeliği gereğince dosyayı isteyen kişinin ya kanuni mirasçı olması ya da kanuni mirasçılardan izin alınması gerekçesiyle geri çevrilmiştir. Milletvekillerinin tamamının hayata veda etmiş olmaları ve bugün kanuni mirasçılarının kim olduğunun belirlenememesi sebepleriyle milletvekili yakınlarıyla yüz yüze görüşme yapma imkânı ve onlardan alınacak izin doğrultusunda Emekli Sandığı Arşivi'ndeki emeklilik dosyalarına erişebilmek mümkün olmamıştır. Milletvekillerinin biyografilerinin hazırlanmasında, TBMM Seçimleri ve TBMM'nin özelliklerini anlatan, Türk Parlamento Tarihi isimli kitap serisi I-X dönemleri ayrı ayrı ele alınmış ve tezimiz için önemli bir kaynak olmuştur.

Ele alınan konu itibariyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi çalışmaya büyük ışık tutmuştur. Çalışmanın özelliğine uygun olarak öncelikli olarak TBMM Arşivi'nde bulunan Siirt Milletvekillerine ait Tercüme-i Hal Kağıtları, Seçim Mazbataları, TBMM Açık ve Gizli Oturum Zabıt Tutanakları, TBMM Albümü, bunların yanı sıra literatür taraması da yapılarak bu alanda yayınlanmış kitap, makale ve tezlerden de yararlanılmaya çalışılmıştır.

Tezin önemli bir bölümünü meydana getiren milletvekillerinin Meclis faaliyetlerinin belirlenmesi için en önemli birincil kaynak pdf formatında dijital ortama aktarılan TBMM Zabıt Cerideleri olmuştur. Zabıt Cerideleri, meclisin açıldığı ilk günden itibaren özenle tutulmaya çalışılmıştır. TBMM Zabıt Cerideleri, I. Yasama Dönemi'nde 29 cilt Açık Oturum, 4 cilt Gizli Oturum olmak üzere 33 cilt olarak yayınlanmıştır.

Tez çalışmamıza ayrıca yararlandığımız meclis üzerine önemli araştırmalar yapan İhsan Güneş'in "Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı", Ahmet Demirel'in "Birinci Mecliste Muhalefet (ikinci grup) ve "İlk Meclis'in Vekilleri ve Milli Mücadele Döneminde Seçimler", Tarık Zafer Tunaya'nın 3 ciltlik "Türkiye'de Siyasal Partiler" ve

Fahri Çoker'in "Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem" adlı üç ciltlik kitaplarından istifade edilmiştir.

1. SİİRT İLİNİN TARİHÇESİ

Geçmişten günümüze uzanan araştırmalar göstermektedir ki, Siirt Eski İpek Yolu üzerinde bulunan, Orta Doğu'nun ve Asya'nın Anadolu'ya açılan kapısı konumunda olup 12000 yıllık tarih birikimine sahiptir¹. Siirt, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle havzasında yer alan bir şehirdir². Siirt ili; doğuda Hakkâri³, kuzeyde Bitlis ve Van, batıda Batman ve güneyde Mardin illeriyle çevrilidir⁴.

Siirt'i içine alan yukarı Mezopotamya bölgesi, Güneydoğu Torosların çizdiği geniş yayda ve Dicle Havzası'na giren bölümde bulunmaktadır. Güneydoğu Toroslar, Elazığ ve Malatya ovalarının arasından oluşarak, Muş Ovası ve Van Gölü ile az yükselteli Güneydoğu düzlüklerini birbirinden bölecek şekilde geniş bir yay çizip, İran'da Zağros Dağlarıyla birleşmektedir⁵. Elcezire düzlüklerini Doğu Anadolu yaylalarına ve Azerbaycan'a bağlayan bir konuma sahip olmasıyla Siirt tarihin her döneminde değer kazanmıştır⁶.

Siirt'in adının kökeninin nereden geldiği, şehrin ilk defa ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle beraber birbirinden farklı görüşler vardır⁷. M.Ö. 2.000'li yıllarda Asurlular tarafından kurulduğu düşünülen Siirt şehrinin adının Asurca'dan geldiği çoğunlukla kabul gören bir görüştür. Bu adın Sami dilinden geldiği öne sürülen görüşlerden biridir. Ancak bazı kaynaklarda ise bu adın Keldani dilinde "şehir" anlamına gelen Keert (Kaa'rat) sözcüğünden geldiği ifade edilir. Bu ad İslam kaynaklarında Esard, Saird, Siird, Siirt gibi farklı şekillerde kullanılmıştır. Süryaniler, şehir için önceleri Se'erd (mahalli söyleniş şekliyle Serd- Sert) diye adını kullanmışlardır. 19. yüzyılda ise Sert, Seerd, Sört (Sö'ört) ve Sairt demişlerdir. Siirt adı,

¹ Hüseyin Yılmaz- Abdullah Elmas, "Siirt İlinin Nüfusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, 2018, s. 125.

² Adnan Alkan, "Siirt İlinin Nüfus Gelişimi, Yapısı ve Dağılışı", *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. 37, Ocak 2017, s. 53.

³ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929*, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s. 528., Ömer Atalay, *Siirt Tarihi*, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946, s. 9.

⁴ Metin Tuncel, "Siirt", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 37, s. 175.

⁵ Yurt Ansiklopedisi, "Siirt", C. 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 6666.

⁶ Metin Tuncel, "Geçmişten Günümüze Siirt Şehri", Uluslar arası Siirt Sempozyumu, İzmir 2007, s. 26.

⁷ Davut Adlığ, *415 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu*, (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2010, s. 3., *Seçilmiş Göstergelerle Siirt 2013*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2014, s. 11.

Kadri Perk'in *Cenup Doğu Anadolu Tarihi'nde* "Sırt, Sert, Tiğramosert", Hüseyin Cahit'in tarihinde "Eserad" ve Şemsettin Sami'nin *Kamusu'l Alam* adlı eserinde "Tiğrakert" olarak geçmektedir⁸.

Başka bir görüşe göre de şehrin adının kurulduğu alana işaret eden "sırt" isminden geldiği iddia edilmiş ve kentin kurulmuş olduğu yerin arkasında bulunan üç tepeyi göstermek için sehırt (üç tepe) ismi kullanılmıştır. Siirt isminin yanında bazen Siirt merkezi söylemek için "Veleye" ismi de söylenmektedir. Günümüzde ise şehrin adı Siirt'tir⁹.

Tarih geçmişi çok eskilere dayanan Siirt'te Sami kavimleri, Asur ve Babil imparatorlukları hâkimiyet kurmuştur. Hurri ve Mitanni krallıklarının hükümlerleri ise 220 yıl kadar devam etmiş daha sonra Siirt, Urartu'ların egemenliğine geçmiş ve yakın çevresi de M.Ö. 7. yüzyılda Persler tarafından istila edilmiştir. 300 yıl kadar Persler burada hükümlerlerini devam ettirmiştir. Daha sonra Büyük İskender yapmış olduğu seferler sonucu tüm Anadolu ile beraber Siirt şehri de kendi hâkimiyet altına almıştır. Büyük İskender'in ölümünden sonra ise Siirt, sırayla: Selevkoslar, Persler, M.Ö. 1. yüzyılda Romalılar, M.S 2. yüzyılda Partlar ve Sasanilerin hâkimiyetine geçmiştir. Partlar ile Romalılar uzun süre karşılıklı olarak çatışmışlardır. Yöreyi etkileyen Roma- Part, Roma-Sasani savaşları aynı zamanda iki dinin ve kültürün karşılaşması niteliğini taşımaktadır¹⁰.

Sonraki devirlerde Siirt şehri mıntkasında Bizanslılar egemenlik kurmuştur¹¹. Siirt, İslam döneminde Hz. Ömer'in komutanlarından olan İyaz Bin Ganem tarafından Diyarbakır, El Cezire ve Hasankeyf ile birlikte 639'da fethederek İslam Devlet'ine dâhil edilmiştir¹². İslam inancının çevreye yerleşmesiyle beraber sırasıyla Emeviler ve Abbasiler burada egemenlik kurmuşlardır. 1000'li yıllarda Siirt önce Mervaniler akabinde Artuklular ve Anadolu Selçukluların hâkimiyeti altına girmiştir. Bu dönemle birlikte göçebe Türk boyları tarafından hızla göç ettirilen Siirt, kalıcı olarak Türk yurdu haline gelmiştir. 1230'lu yıllarda ise yöre Moğol istilasına uğramıştır. Moğollar

⁸ Rezan Karakaş, *Siirt Menkıbeleri ve Türbe Ritüelleri*, Maya Akademi, Ankara, 2014, s. 1.

⁹ Şerif Demir, *Cumhuriyet Döneminde Siirt*, Düzey Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 10.

¹⁰ Siirt İl Yıllığı, Siirt, 1998, s. 33.

¹¹ Nurettin Özgen- Sabri Karadoğan, "*Siirt Şehri'nin Kuruluşu ve Gelişimi*", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 19, Sayı 19, Elazığ 2009, s. 65.

¹² Hayrettin Savur, *Siirt'in Sosyal ve Ekonomik Yapısı 1312-1317/ 1894- 1900, 420 Nolu Siirt Şer'iyye Sicil Defterine Göre*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 16.

Diyarbakır, Silvan ve Siirt çevresini harap etmişler ve büyük katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Moğol istilasından sonra Siirt ve çevresine sırasıyla İlhanlılar, Akkoyunlular ve Safeviler hâkim olmuşlardır¹³.

1.1. Osmanlı Devleti Zamanında Siirt ve İdari Yapısı

Safevi hükümdarı Şah İsmail, 1514 yılında Yavuz Sultan Selim ile girdiği Çaldıran Savaşı'nda mağlup edilince, İdris-i Bitlis'in katkılarıyla Siirt ve çevresi de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun diğer yerleriyle beraber Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmıştır¹⁴.

Osmanlı Devleti bölgeyi yeniden düzenlemek için 1518'de Diyarbakır'ın idari yapısını ve yönetim birimlerini yapılandırmış ve Siirt Diyarbakır'a bağlanmıştır¹⁵. 1526 yılındaki Tapu-Tahrir defterlerine göre Siirt'in bağımsız bir kaza olarak Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlı olduğu dikkati çekmektedir¹⁶.

1567 yılındaki tahrir defterlerinde ise Sancak olarak görülen Siirt, 27 köy ve 7 mezradan meydana gelmiştir. 16. yüzyıl boyunca Siirt'te müslümanlar yaşamlarını zimmiyanlar (Ermeni, Yahudi ve Nasturi) ile beraber devam ettirmişlerdir¹⁷. 1631- 1632 yıllarında Siirt, bir ara Van eyaletine bağlanmıştır. 1653 yılında tekrardan Diyarbakır eyaleti sınırları içerisine dâhil edilmiş ve Tanzimat dönemine kadar bu durumunu korumuştur¹⁸. 1655'te yöreyi gezen Evliya Çelebi de Siirt'i Diyarbakır'ın merkezden atama yapılan sancakları arasında saymıştır¹⁹.

1.2. Tanzimat Döneminde Siirt ve İdari Yapısı

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin değişim ve dönüşüm hareketleri açısından önemlidir. Devlet, politikalarını bu değişim ve dönüşüm hareketlerine göre tayin etmiştir. Bu politikalar, Cumhuriyet'in kurulduğu döneme kadar tatbik edilmiş ve klasik Osmanlı döneminde mevcut olan birçok yapı ve kurum günün şartlarına göre daha iyi bir seviyeye getirilmeye çalışılmıştır.

¹³ Adnan Alkan, "Siirt İlinin Eski Köy Adları Üzerine Coğrafi Bir İnceleme ", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 68, s. 66.

¹⁴ Adnan Alkan, "Siirt İlinin Nüfus Gelişimi, Yapısı ve Dağılışı", s. 58., Ömer Kucak, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Siirt ve Havalisindeki Vakıfların Arazi Varlıkları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 6-7, 2016, s. 14.

¹⁵ Şerif Demir, a.g.e, s. 13.

¹⁶ Nejat Göyünç, "Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı", *Tarih Dergisi*, Sayı. 33, 1969, s. 33.

¹⁷ Adnan Alkan, "Siirt İlinin Eski Köy Adları Üzerine Coğrafi Bir İnceleme ", s. 66.

¹⁸ 1967 Siirt Yıllığı, s. 8.

¹⁹ İsmail Duygu, "426 Numaralı Siirt Şer'iyeye Sicili Metin Çevirisi ve Değerlendirme", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekim 2012, s. 12.

Böylesine büyük siyasal, idari, adli, sosyal, iktisadi ve askeri ıslahatların uygulamaya konulması sadece Osmanlı'nın merkezi olan İstanbul'u değil aynı zamanda Osmanlı hâkimiyetinde bütün toprakları tesiri altına almıştır. Bu bağlamda bir değerlendirme yapıldığında Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Siirt Sancağı da bu ıslahat hareketlerinden etkilenmiştir.

19. yüzyılın son çeyreğine kadar Diyarbakır eyaletine bağlı olmayı devam ettirmiş olan Siirt, 1821 yılına ait verilerde Diyarbakır eyaletinin İs'ird kazası olarak kayıtlara geçmiştir. 1823 yılına ait verilerde ise Diyarbakır eyaletinin sayısı hayli kabarık olan sancaklarından biri sayılmıştır²⁰.

1839'da Tanzimat'ın ilan edilmesi ile idari yapılanma sürecine girilmiş ve 1846'da Siirt "kaza" olarak kaymakamlık tarafından idare edilmeye başlanmıştır²¹. Ancak 1856 tarihli devlet salnamesinde Diyarbakır eyaletinin, Siirt ve Mardin sancaklarından oluştuğu görülmektedir²². Bu yapı üzerine sürekli değişiklikler görülmüştür. 1864 Vilayet Nizamnamesiyle, Osmanlı Devleti idari yapıyı yeniden yapılandırmıştır. Bu nizamname ile devlet, eyaletlerin mevcudiyetini ve idari yapısını muhafaza ederken eyalet içinde yer alan vilayet, kaza ve nahiye gibi idari birimlerin yapısı ve tanımı yeniden belirlemiştir. Bu düzenlemelerle merkezi otoriteyi güçlendirip yerel güç odaklarını zayıf düşürmek amaçlanmıştır.

Bu yeni yapı içerisinde Siirt'in de idari yapısında değişiklik yapılması için hazırlıklar başlamıştır. Bu zamana değin Siirt, kaza olarak kaymakamlık tarafından idare edilirken 1866'dan itibaren Mutasarrıflık olarak yönetilmeye başlanmıştır²³. 1867 Vilayet Nizamnamesi'ne göre de Siirt, Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak durumundaydı²⁴. 1869-1870 yıllarında Siirt'e bağlı olarak, Merkez Kaza, Garzan, Eruh ve Şirvan kazaları ayrıca 39 nahiye ve 890 köy mevcuttu²⁵. 1871 tarihli Diyarbakır Vilayet Salnamesi'nde Siirt sancağında 890 köy, 52143 müslüman ve 17306

²⁰ Mehmet Zeydin Yıldız, Hüseyin Saraçoğlu, "19. Yüzyıldan Günümüze Siirt İlinin İdari ve Demografik Yapısında Meydana Gelen Değişimler", Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri (19-21 Eylül 2006), Birleşik Matbaa, İzmir 2007, s. 621.

²¹ Demir, a.g.e, s. 13-14.

²² İsmail Duygu, s. 12.

²³ Demir, a.g.e, s. 14.

²⁴ Uğur Kümür, "Siirt Halkevi ve Faaliyetleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2014, Adıyaman, s. 47.

²⁵ Mehmet Ali Yaşar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, İzmir 2007, s. 163.

gayrimüslim yaşamaktaydı. Ayrıca kayıtlarda Sason Kazası da Siirt'e bağlıydı²⁶. 1877'de Siirt Sancağı, Diyarbakır vilayetine bağlı Merkez kaza Eruh, Şirvan, Rıdvan ve Sason'dan oluşmaktaydı. Bu idari yapı 1880'e kadar korunmuştur²⁷.

1881'e gelindiğinde Siirt'in idari yapısında değişikliğe gidilmiştir. 30 Mart 1881 tarihinde Diyarbakır vilayetinden ayrılan Siirt, 1892 Devlet salnamesine göre Bitlis vilayetine bağlanmıştır²⁸. 1892 Salname kayıtlarına göre Siirt merkezine bağlı 32 köy 3401 hane bulunmakta²⁹ ve Siirt Sancağı, Merkez, Eruh, Şirvan, Pervari ve Garzan olmak üzere 5 kazadan oluşmaktaydı. Siirt kazaları içinde olan Sason, Muş Sancağı'na bağlandığı için Siirt'in kazaları içerisinde yer almamıştır. Ancak daha önce Eruh'a bağlı olan Pervari kaza statüsüne yükseltilerek Siirt'e bağlanmıştır³⁰.

Vital Cuinet'in 1890'lı yıllara ait verilerinde Siirt'in Bitlis Vilayetine bağlı bir sancak olduğu Merkez kaza, Rıdvan, Şirvan, Eruh, Garzan, Pervari ve Hazo kazalarından meydana geldiği 704 köy ve 3 nahiyeye sahip olduğu bilgisi verilmektedir. Ayrıca Siirt merkezi mutasarrıf tarafından yönetilirken, kaza merkezleri kaymakamlar, nahiyeler ise müdürler tarafından yönetilmiştir³¹. Siirt sancağı 1892-1896 yılları arasındaki idari yapısını 1916'ya kadar muhafaza etmiştir. Siirt'te Osmanlı döneminin son idare düzenlemesi 1918'de Şırnak'ın kaza statüsüne getirilip Siirt'e bağlanması olmuştur. Böylece kaza sayısı 5'ten 6'ya çıkarılmıştır³².

Tanzimat dönemiyle birlikte yönetim alanında Müslüman ve Gayrimüslim halkın Vilayet, Sancak ve Kaza İdari Meclislerinde, Belediye Meclislerinde temsil edilmeleri olmuştur. Bu bağlamda Siirt'e baktığımızda Siirt İdari Meclisi her etnik ve dini topluluğun temsil edildiği bir Meclis olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti yerel idareyi düzenlemek için 1871 yılında "İdare-i Umumiye Vilayet Nizamnamesini" yayınlamış ve bu nizamname ile taşrada belediyelerin meşru dayanak noktasını

²⁶ Adnan Alkan, "Siirt İlinin Eski Köy Adları Üzerine Coğrafi Bir İnceleme", s. 66.

²⁷ Cumhur Kılıççıoğlu, *Her Yönüyle Siirt*, Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1992, s. 20-21.

²⁸ Canan Ayberk, "*Siirt Merkez İlçesinin Coğrafi Etüdü*", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2013, s. 47., Ömer Kucak, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Siirt Doğumlu Gayr-i Müslim Memurlar (1879-1909)", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 9, S 47, s. 261.

²⁹ Resul Babaoğlu- Abdurrezzak Çelik, "Cumhuriyet İdaresine Geçiş Sürecinde Siirt'te Demografik Göstergeler", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 11, S. 34, Haziran, 2018, s. 536.

³⁰ Demir, a.g.e, s. 15.

³¹ Barış Aslan, "*Tek Parti Döneminde Siirt (1923- 1950)*", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt 2017, s. 12.

³² Kılıççıoğlu, a.g.e., s. 21.

meydana getirmiştir. Diyarbakır vilayeti ve buraya bağlı olan Siirt Livasında ilk belediye teşkilatı bu nizamname ile 1872 yılında kurulmuştur³³.

1877 yılına gelindiğinde ise II. Abdulhamid anayasayı askıya alarak Meclis-i Mebusan'ı dağıtmış ve böylelikle birçok bölgede belediyeler kapanmıştır. Kapanan bu belediyeler içerisinde Siirt Belediyesi de yer almıştır. Ancak 24 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle idari yapıda yapılan düzenlemelerle beraber Siirt'te belediye teşkilatı yeniden kurulmuştur³⁴.

1.3. I. Dünya Savaşı'nda Siirt

Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı'na resmen katılmıştır. Almanlar ile birlikte savaşa girme kararı almış olan Osmanlı yöneticileri, savaş kazanacaklarını ve kaybedilen topraklara tekrardan sahip olacaklarını umut etmişlerdi. Kısa sürede sona ereceği düşünülen savaş, yaklaşık dört yıl sürmüş ve Almanların yenilmesiyle Osmanlı Devleti savaşta mağlup olmuştur³⁵. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması üzerine halkın yaşadığı ekonomik sıkıntılar ise hayli artırmıştır ve bu sıkıntılar diğer vilayetlerle beraber etkilenmiştir.

Osmanlı kuvvetlerinin Ocak 1915 yılında Sarıkamış'ta Ruslara karşı başarısız olması sonucunda, Ruslar 16 Şubat 1916'da Erzurum'a girmişler ardından 17 Şubat 1916'da ise Muş'u ve 2 Mart'ta da Bitlis'i işgal etmişlerdir³⁶. Sarıkamış faciasının acılarını Siirt de derinden hissetmiştir.

Bitlis'in Ruslar tarafından işgal edilmesi sonucunda Vali, Vilayet erkân ve memurları o dönem mutasarrıflık merkezi olan Siirt'e aktarılmış ve Bitlis vilayetinin işleri Siirt Sancağı'nda görülmüştür. Bunların yanı sıra Bitlis'in işgale maruz kalması burada yaşayan halkın bir kesiminin Siirt'e göç etmesine sebebiyet vermiştir³⁷.

Bitlis ve Muş düşman işgaline uğradığı tarihte bölgede düzenli ordu çok az miktardadır. 2. Ordu'ya bağlı tümenler Ağustos 1916 tarihinde bölgeye ancak intikal edilebilmiştir. Ayrıca düşman ilerleyişini durdurmak için bölgede milis birlikleri oluşturulmuştur. Oluşturulan bu milis birlikleri içerisinde Eruh civarında "*Ardeşen Milisleri*" de vardır. Kısacası, Birinci Dünya Savaşı esnasında Doğu illerindeki aşiretler

³³ Barış Aslan, s. 13.

³⁴ Demir, a.g.e, ,s. 29.

³⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 168.

³⁶ Haluk Selvi-Bülent Cırık, " Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918-1921)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 9, S. 1, Yıl 2014, s. 208.

³⁷Barış Aslan s. 24.

destek vermelerinin yanı sıra Siirt'i de içine alan birçok bölgede milis birlikleri teşkil edilmiştir³⁸.

1916 yılında Doğu Cephesinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Çanakkale Savaşlarında büyük bir ün kazanmış olan Mustafa Kemal, 16. Kolordu Komutanlığı'na Diyarbakır'a tayin edilmiş ve onun komutasındaki kuvvetler, Bitlis ve Muş'u düşmandan kurtarmıştır. Rusya'da 17 Ekim 1917 tarihinde Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesi üzerine Ruslar Doğu Anadolu'yu terk etmiş ve bu durum Siirt'i işgale uğramaktan kurtarmıştır³⁹.

I. Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda Diyarbakır'da II. Kolordu Komutanı namına vazife gören Mustafa Kemal, üç defa Siirt'i ziyaret ederek türlü tetkiklerde bulunmuş; bölgeden düşmanları uzaklaştırmak ve güvenlik problemlerini halletmek için çaba sarf etmiştir.

Siirt işgal görmemekle beraber Bitlis'e kadar varmış olan Rus işgalini bir hayli hissetmiştir. Bitlis'in işgal edilme sürecinde Siirt'in coğrafi konumu idari durumunun önemi fazlasıyla artmıştır. İşgale uğramış olan Bitlis'e, ulaşım Diyarbakır üzerinden işgale uğramamış olan Siirt üzerinden sağlanabilmıştır. Bu durum Siirt'in coğrafi konumunu mühim bir noktaya getirmiştir. Bunların yanı sıra Bitlis'in işgale uğramış olmasından dolayı yeterli memur bulunmadığı için Siirt bir müddet Bitlis vilayetinin idari görev ve mesuliyetini yüklenmek zorunda kalmıştır. Siirt, bu dönemde coğrafi konum, idari durum ve sosyal yapı yönüyle vilayet olabilme ehliyetine sahip olduğunu göstermiştir⁴⁰.

1.4. Milli Mücadele Dönemi'nde Siirt

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi Türk toplumu için çetin bir süreci başlatmıştır. Devletin 30 Ekim 1918'de imzalamış olduğu Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında düşman bütün yurdu işgal etmiştir. 31 Ekim 1918'de yürürlüğe

³⁸ Mehmet Evsile, "Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi*, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-36/birinci-dunya-savasinda-kafkas-cephesinde-asiret-mensuplarindan-olusturulan-milis-birlikleri>, (15, 11, 2018).

³⁹ Adem Ölmez, "Ölüm ve Zulmün Üç Hali Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C 9, S 2, Yıl 2014, s. 3.

⁴⁰ Demir, a.g.e, s. 15-16.

girmiş olan 25 maddelik bu sözleşme, silah bırakmanın ötesinde vatan topraklarını paylaşmaya yönelik maddeler içermekteydi⁴¹.

Böylece işgal güçleri üç gün içerisinde vatan topraklarını işgal etmeye başlamıştır. Ne var ki Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliği vazife ve yetkileriyle 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması Türk milleti adına yeni bir dönüm noktası olmuştur. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Milli Mücadele'ye Türk milleti de büyük bir direniş ve kararlılıkla destek vermiştir. Bu bağlamda Milli Mücadele'ye destek veren şehirlerden biri de Siirt olmuştur⁴².

Milli Mücadele yıllarında Siirt; Pervari, Eruh, Garzan (Kurtalan), Şirvan ve Şırnak kazalarından meydana gelen bir sancaktı⁴³. Ayrıca Siirt, Milli Mücadele döneminde toprak ağalığı rejiminin ve aşiret ilişkilerinin hâkim olduğu bir kasaba görünümündeydi⁴⁴.

Rus tehlikesini atlatan Siirt için bir başka tehlike ise İngiltere idi. İngilizlere ait bir birlik Siirt halkını tehdit etmek amacıyla Siirt'e gelmiş birkaç gün kaldıktan sonra geri dönmüştür⁴⁵. Siirt 1920 yılına kadar Bitlis vilayetine bağlı bir sancaktı. Bu yüzden Siirt ve çevresi, Vilayet-i Sitte kapsamında Ermenilerin egemenliğine verilecek bölgelerden biri olarak belirlenmişti. Özellikle Bitlis ve çevresi Ermenilerin etkinliklerinden ciddi sıkıntılar yaşamıştır.

Siirt Sancağı'na bağlı Şırnak kazası sürekli İngiliz saldırı ve tehditlerine maruz kalmıştır. İngilizler Şırnak'a komşu olan Zaho'yu eylemleri için bir üs konumuna dönüştürmüş ve buraya yerleştirdikleri Ermenilerden silahlı güç olarak faydalanmıştır. Bu durum karşısında Siirt'te yaşayan Müslüman halk ve aşiretler Milli Mücadele'ye destek olmuştur⁴⁶. Siirt'ten çeşitli aşiret reisleri, ağalar, şeyhler, bölgedeki din âlimleri; talebe ve müritleriyle birlikte Rus-Ermeni ve İngiliz ordu ve çetelerine karşı savaşmış gazi ve şehit olmuşlardır. Siirt Dereyamaçlı Şeyh Şerafettin, 1914 yılında 2000 kişilik gönüllü aşiret unsurlarıyla İran'a bağlı Hoy ilçesi iskân nahiyesi dolaylarında Ruslara karşı savaşırken, şehit olan Kurtalan'lı Pencenar'a Aşireti Reisi Bişare Çeto, aynı

⁴¹ Ömer Obuz, " Milli Mücadeleye Şark'tan Bir Destek: Siirt Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 27, Mayıs 2017, s. 265.

⁴² Ömer Obuz, a.g.m., s. 265-266.

⁴³ Siirt, "Yurt Ansiklopedisi", C. 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 6684.

⁴⁴ Kılıççıoğlu, a.g.e., s. 25.

⁴⁵ Kılıççıoğlu, a.g.e., s. 25.

⁴⁶ Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 39, Mayıs 2014, s. 450.

bölgeden Sıpkı Aşireti Reisi Abdulmecit Ağa, Mala Şeref Aşireti Reisi Mala Aliyê Yunus Ağa, Şırnaklı Süleyman Ağa ve Babosi Aşireti Reisi İsmailê Davut'un kendileri cephe de bulunmuştur. Bunların yanı sıra Siirt'in önemli zatlarından biri olan Şeyh Mahmud (Sevgili) ez- Zokaydi talebeleriyle birlikte Bitlis dağlarında Ruslara ve Ermenilere karşı savaştı⁴⁷.

Yayılmacı kuvvetlere karşı verilen mücadele sınır bölgesi ile sınırlı kalmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Anadolu'nun bütün il ve ilçelerinde Müdafaa-i Hukuk Dernekleri açılmıştır. Siirt merkezinde de Milli Mücadele hareketini desteklemek amacıyla Müdafaa-i Hukuk Derneği açılmıştır⁴⁸.

1.5. Siirt'te Müdafaa-i Hukuk Derneği

Mustafa Kemal Paşa'nın başlatmış olduğu halk hareketi Anadolu'nun her il ve ilçesinde olduğu gibi Siirt'te de varlık bulmuş; "Müdafaa-i Hukuk" derneği dönemin il müftüsü Halil Hulki (Aydın) öncülüğünde açılmıştır⁴⁹. Derneğin üyeleri; Ömer Atalay, Siirt Belediye Başkanı Hamit Abdülkerim, Hamza Hilmi ve Bekir Sıtkı Bey gibi Siirt'in önde gelen isimleri olmuştur⁵⁰.

Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hiçbir fedakârlıktan çekinmeyerek işgallere karşı tepkisini göstermiş, işgalleri kınayan ve reddeden telgraflar İstanbul Hükümeti'ne göndermiştir. Bu telgraflarla Siirt halkı Milli Mücadele yanlısı ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olduğunu ortaya koymuştur. Siirt Müdafaa-i Hukuk Derneği Başkanı Halil Hulki Bey 12 Ocak 1920'de toplanmış olan Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'a Siirt'ten milletvekili olarak seçilmiştir. Ancak İstanbul'a gidememiş olan Halil Hulki Bey, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'ne iştirak etmiştir. Halil Hulki Bey'in Siirt'ten milletvekili olarak seçilip ayrıldıktan sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığına Ömer Atalay getirilmiştir⁵¹.

Milli Mücadele yıllarında Siirt, Bitlis vilayetine bağlı bir sancaktı. Sancak, Merkez kaza dışında 5 kazadan oluşmaktaydı. Bunlar; Garzan (Kurtalan), Pervari, Eruh, Şirvan ve Şırnak kazalarıydı. Siirt Merkez Sancağın en kalabalık kazasıydı⁵².

⁴⁷ Ömer Obuz, a.g.m., s. 266.

⁴⁸ Ömer Atalay, *Siirt Tarihi*, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946, s. 90.

⁴⁹ Kılıççioğlu, a.g.e., s. 24.

⁵⁰ Obuz, a.g.m., s. 266.

⁵¹ Atalay, s. 90, Kılıççioğlu, s. 24.

⁵² Kılıççioğlu, s. 24-25.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Milli Mücadele'nin başlangıcından sonuna kadar ulusal direnişin önderleriyle uyumlu olmuştur. Siirt Müftüsü ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Ömer Atalay Şeyhülislam Dürrizadenin Milli Mücadele aleyhinde vermiş olduğu fetvayı geri çevirerek, Ankara Müftüsü Rıfat Efendi'nin Milli Mücadele lehinde vermiş olduğu fetvayı onaylayıp doğrulamıştır⁵³.

23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde Siirt'i Müftü Naibi Hacı Hafız Mehmet Hilmi Efendi ile Hafız Cemil Efendi temsil etmişlerdir. Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucu ve üyeleri Milli Mücadele'ye ellerinden gelen desteği göstermişlerdir. Düzenlemiş oldukları mitinglerle yöre halkının Milli direniş bilincini kavramalarında çalışmışlardır. Ayrıca Siirt'te bir süre İkinci Piyade Fırkası Kumandan Vekili Liva Kumandanlığı vazifesini yapmış olan Miralay Ali, Milli Müdafaa Vekâleti Celilesine yazmış olduğu yazıda, Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden Hikmet (Yavuz) Bey'in işgalleri protesto etmek için düzenlemiş olan ve hayli mühim olan mitinglerde vatanperverane hitabelerle halkı aydınlattığını, bu güç zamanlarda Siirt'te zararlı propagandanın engellenmesinde özverili bir şekilde çaba harcadığını belirtmiştir. Cemiyet üyeleri ve bölgedeki aşiret reisleri, din âlimleri Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılıklarını ifade etmişler mücadeleye destek vereceklerine dair bilgi vermişlerdir⁵⁴.

1.6. Siirt'in Vilayet Olması

Siirt, Tanzimat döneminde sancak durumuna getirilmiş önce Diyarbakır'a sonra Bitlis vilayetine bağlanmıştır. Sosyo-ekonomik ve coğrafi hususiyetlerinden dolayı vilayet olmak için yeterli şartlara sahipti. Bundan dolayı Siirtliler Siirt'in vilayet olması için istekte bulunmuşlardır. İlki 26 Eylül 1919 tarihinde 48 Sayılı Heyet-i Umumiye Kararı ile Siirt, Bitlis'ten bağımsız bir sancak durumuna getirilmiştir⁵⁵. Ancak idari ve hukuki yapısının tam olarak şekil alması Ankara'da Meclisin açılmasından sonra olmuştur.

Dâhiliye Vekâleti Siirt'in müstakil bir vilayet olması için yapmış olduğu hazırlığı 22 Ağustos 1920'de İcra Vekilleri Heyet'ine takdim etmiştir. Kurul 9 Eylül'de İcra Vekilleri Heyeti'nin önerisini gündeme almış Siirt Sancağı'nın bağımsız olarak idaresini muvafık görmüş ve vilayet olarak idare edilebilmesi için iki maddeden oluşan

⁵³ Atalay, s. 91.

⁵⁴ Obuz, s. 267, Demir, s. 17.

⁵⁵ Mehmet Tan, "Göçebelikten Kent Hayatına Geçiş: Siirt Dudêran Aşireti Örneği", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Diyarbakır 2013, s. 39.

kanun taslağının Meclise sevk edilmesini tayin etmiştir⁵⁶. 11 Eylül 1920’de Büyük Millet Meclisine tayin edilen “Siirt Sancağının Müstakil Liva Halinde İdaresine Dair Kanun Layihası” Meclis Başkanlığı tarafından müzakere edilmek için Dâhiliye Encümenine gönderilmiştir. 23 Eylül’de toplanan Encümen, İcra Vekilleri Heyeti’nin teklifini kabul etmiş Genel Kurula göndermesine dair karar almıştır. Kanun tasarısı Meclis’in gündemine 26 Eylül 1920’de gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın Başkanlık ettiği genel kurulda Dâhiliye Encümeninin mazbatasını okunduktan sonra müzakere edilmeye geçilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi 1920’de Siirt’in müstakil olarak idaresini kabul edecek yasal düzenlemeye gitmiştir. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa imzasıyla şu açıklama yapılmıştır⁵⁷:

“Siirt sancağının vaziyeti mevkiyesi itibarıyla müstakillen idaresi hakkında Dâhili-ye Vekâletince tanzim ve 22 Ağustos 1336 tarihinde Heyeti Vekileye tevdi olunan kanun lâyihası Heyeti müşarünileyhanın 9 - IX - 1336 tarihindeki içtimasında tasvip edilmiş ve leffen takdim kılınmış olmakla ifayı muktezasını rica ederim.”

Meclis’in genelinde “muafık” sesleri yükselince oylamaya geçilmiştir. Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilen 27. yasa ile “Siirt Sancağının müstakil liva olmasına dair kanun kabul edilmiştir”⁵⁸. Böylelikle Siirt’in bağımsız sancak olması için lüzumlu kanun düzenleme bitmiştir. Büyük Millet Meclisinde kabul edilmiş olan yasa yayınlaması için 27 Eylül 1920’de Resmi Gazeteye gönderilmiştir. 28 Şubat 1921 yılında Ceride-i Resmîye’de yayınlanmış kanun ile Siirt’in vilayet durumuna getirilmesi tamamlanmıştır. Siirt’te görevlenen ilk vali ise Münib Bey olmuştur. 1923’te Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte Siirt il statüsüne kavuşmuştur⁵⁹. Siirt il statüsüne kavuştuğunda Merkez ilçe, Pervari, Garzan (Kurtalan), Eruh, Şirvan ve Şırnak olmak üzere toplam altı kazadan meydana gelmiştir⁶⁰.

⁵⁶ TBMM, ZC, D. 1, C. 4, s. 354., Demir, a.g.e., s. 17.

⁵⁷ TBMM, ZC, D. 1, C. 4, s. 354.

⁵⁸ Düstur, 3.Tertip, C.1, 28.02.1921 Tarih ve 4 Sayılı Resmi Gazete.

⁵⁹ Demir, a.g. e., s. 18, Kümür, s. 39, Resul Babaoğlu- Abdurrezzak Çelik, a.g.m, s. 538.

⁶⁰ Demir, a.g. e., s. 18.

I. BÖLÜM

2. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE PARLAMENTER SİSTEMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Parlamenter Sisteminin Tanımı

Sözlük anlamı “halkın kendi kendini yönetme biçimi” olarak tanımlanan demokrasi Latince bir sözcük olan “demokratik halk” anlamına gelen *demo* ile egemenlik iktidar manasına gelen *kratos* kelimelerinden meydana gelmektedir. Sözlükte halk iktidarı manasına gelen demokrasi günümüz toplumlarında çok farklı anlamlar kazanmıştır. Atatürk ise demokrasiyi tanımlarken “*Demokrasi prensibi hâkimiyeti istismar eden vasıta ne olursa olsun esas olarak milletin hâkimiyeti sahip olmasını ve sahip kalmasını gerektirir. Demokrasi ilkesi hâkimiyetin halka ait olduğunu başka yerde olmayacağını iltizam eder. Bu nedenle demokrasi siyasi gücün hâkimiyetin kökenine ve meşruiyetine değinmektedir*” ifadelerini kullanmıştır⁶¹.

Avrupa demokrasisinin ilk örnekleri Ortaçağ'a kadar gitmektedir. Amerika'daki Bağımsızlık Savaşı, Avrupa'daki Fransız İhtilali ve Aydınlanma Çağı demokrasinin şekillenmesinde önemli olaylar olmuştur⁶². Demokrasi'nin bu ilerleyişi on dokuzuncu yüzyılda tamamlanmış ve Avrupa'da kısa müddet de olsa parlamenter düzene geçilmiştir⁶³.

Çağdaş demokratik toplumlarda parlamenter hükümet sistemi yasama ve yürütme başlığı adı altında açıklanmaktadır⁶⁴. Parlamenter sistem esnek kuvvetler ayrılığına dayanan bir sistemdir. Yasama ve yürütme gücü adı altında birleşen bu sistemin ilk defa ortaya çıkışı ise İngiltere'de olmuştur⁶⁵.

⁶¹ Mustafa Küçükköse, *I. Dönem TBMM'de Amasya Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016, s. 2-3.

⁶² Şafak Ural, “Demokrasi Kavramı Toplumsal Değerler ve Birey.” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.40, Sayı: 1, 1999, s.452.

⁶³ Muhittin Bilge, “Türkiye’de Demokrasi Kültürü: Siyaset ve Toplum”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.153, (2011). s.51.

⁶⁴ Süleyman Gürdal SUR, *Türkiye’de Parlamenter Sistem Uygulaması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013, s.4.

⁶⁵ Esra Uyanık, *I. TBMM’de Siverek Şanlıurfa Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, 2016, s.4.

Parlamento kelimesi köken olarak Fransızca *Parler* yani (konuşma) kelimesinden gelmektedir⁶⁶. İtalyanca'da *Parlamento*, İngilizcede *Parliament*, İspanyolcada *Parlamento* olarak tanımlanmıştır⁶⁷. İtalyanca *Parlamento* olarak geçen bu sözcük dilimize aynı şekilde geçmiştir. Osmanlıca–Türkçe sözlüğünde geçen ifadeye göre Türkçedeki “divan” ve “meclis” kelimeleriyle örtüşmektedir. Herhangi bir konuda fikir, öneri, konuşma yapmak için bir araya gelen şahısların birlikte bir karara varmak için görüşme yaptıkları encümen anlamına gelmektedir⁶⁸.

Hukuk ve siyaset dilinde mecliste kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak, bakanları ve bakanlar kurulu gibi vb. görevlerin tümünü üstlenen meclislerin tamamı anlamına gelmektedir⁶⁹.

2.2. İngiltere’de Parlamenter Sisteminin Meydana Çıkışı

İngiltere’de 11. ve 17. yüzyılları kapsayan dönemde İngiliz kralının mutlak iktidarının sınırlanması ve mutlak monarşiden meşruti monarşiye hazırlanma mücadelesi ile geçen dönem olmuştur. Bu dönemde siyasal düzen yapısı feodal monarşi olmuştur⁷⁰.

1215 yılında yayınlanan Magna Carta (Büyük Şart) ile kralın mutlak hâkimiyeti sınırlandırılmaya çalışılmıştır⁷¹. Magna Carta kölelerin vergilerinden söz etmekte ve halka büyük bir yenilik getirmeyi öngörmektedir⁷². 13. Yüzyıl ortasında Magna Carta Avrupa’da bir ihtilal etkisi yaratmıştır⁷³. 63 Maddeden oluşan Magna Carta (Büyük Şart) ilk önce kralın hâkimiyeti yasayla sınırlandırılmış ve soylulara bazı hak ve özgürlükler tanınmak istenmiştir⁷⁴. Karara bağlanan konulardan ilki Krallık Meclisi’nin izni olmadıkça kralın herhangi bir isim altında vergi elde edemeyeceğidir. İkincisi ve

⁶⁶ Gencay Şaylan, *Çağdaş Siyasal Sistemleri*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No: 192, Ankara, 1981, s. 38.

⁶⁷ Melek Ulusoy, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci ve İkinci Dönem Sinop Milletvekilleri”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, Güz, 2014, s. 124.

⁶⁸ Deniz Doğru, *1923 – 1950 Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kütahya Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2014, s. 11.

⁶⁹ Bülent ÖZGÜL, *Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye’deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002, s. 33.

⁷⁰ Ali Vehbi Teke, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 1-V Dönem Adana Milletvekilleri*, A.Ü. TİTE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s. 1.

⁷¹ Uyanık, s. 4.

⁷² Esat Çam, *Devlet Sistemleri*, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 16.

⁷³ Şaylan, a.g.e, s. 39.

⁷⁴ Muzaffer Sencer, “İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı:23/2 Yıl: Haziran, 1990, s. 6.

daha önemli olanı ise bu belgeyle bir kesim için de olsa kişi özgürlüğü ve güvenliği tanınarak güvence altına alınmak istenmesidir. Buna göre her toplum kesiminin bu maddelere uymadığı sürece belli yaptırımlara tabi tutulacağı belirtilmiştir. Üçüncü olarak ise krallık görevlilerinde bulunacak kimselerin krallık yasalarını bilen, kabullenen ve yasalara uyan kimselerden atanması ve yöneticilerin yasalara uyması ve saygı gösterilmesi öngörülmüştür⁷⁵.

Magna Carta tüm feodal ayrıcalıkları sınırlandıran bir belge niteliğindedir. Kral feodal hukukun kabul ettiği şekilde kızını evlendirme ve şövalye yapma durumları dışında Magnum Concilium'un isteği olmadan tek başına karar veremeyeceğini kabul etmiştir⁷⁶.

Anayasacılık akımı açısından bakıldığında çağdaş anlamda bir anayasa kabul etmek söz konusu olmamakla birlikte sonraki dönemlerde 1618 İstida Hakkı ve 1689 İnsan Hakları Bildirgesi gibi önemli İngiliz siyasi belgelerine esas oluşması açısından önemlidir⁷⁷.

Magnum Concilium için “parlamento” ifadesi ilk defa 1230 yılında kullanılmaya başlanmıştır. O tarihte bu sözcük Magnum Concilium'un toplantı yapması anlamına gelmekteydi. İngiliz Kralı Simon de Monfart 1265 yılında her kontlukta iki şövalye ve her şehirden iki temsilcinin Magnum Concilium'a katılmasını istemiştir. Bunun üzerine parlamentoda kontlar, baronlar ve ruhban sınıfı dışında şehirler ve şövalyeler de katılmıştır. Kısacası halk da temsil edilmeye başlanmıştır⁷⁸. 1295 yılında Kral Edward tarafından Concilium'un yapısı değiştirilmiş ve Concilium, Magnum Concilium Regis (Büyük Kral Konseyi) adını almıştır⁷⁹.

Büyük Kral Konseyi şövalyeler, yüksek rütbeli din adamları ve burjuva temsilcileri yer almaktaydı. Kral bu konsey içinde yer alan kişilere, vergi toplama hakkı vermiştir⁸⁰. Bu oluşum, İngiliz Parlamentosu'nun iki meclisi olan Lordlar ve Avam

⁷⁵ Sencer, s. 6.

⁷⁶ Çam, s. 17.

⁷⁷ Erhan Alpaslan, *1923 – 1950 Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Maraş Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2013, s. 37-38.

⁷⁸ Kemal Gözler, “İngiltere’de Parlamento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı: Mali Hukukun Anayasa Hukukundan Eksikliği Üzerine Bir Deneme”, *Prof. Dr. Mualla Öncel’e Armağan*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, C.1, Ankara, 2009, s. 368.

⁷⁹ Ferruh Tuzcuoğlu, “Demokratik Parlamenter Sistemin Beşiği İngiltere’nin Tarihinden İlginç Anekdotlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Isparta, 1996, s. 282.

⁸⁰ Ridvan Akın, *TBMM Devleti (1920-19023)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.29.

Kamarası'nın esasını oluşturmuştur. Asil ve seçkinlerin gruplara ayrılması Lordlar Kamarasını, ruhban ve burjuva sınıfının gruplara ayrılması ise Avam Kamarası'nı meydana getirmiştir⁸¹.

İlk başlarda Lordlar Kamarası hakları bakımından Avam Kamarası'na göre üstün konumdaydı. Fakat Avam Kamarasının, kralın vergi koymasını kabul etmesi karşılığında kendi isteklerinin kabul edilmesi durumunda Avam Kamarası'nı üstün duruma getirmiştir. Bu yöndeki sürekli gelişmeler sonucunda Lordlar ve Avam Kamaraları yasa tasarılarını hazırlayıp kaleme alma hakkını kazanmışlardır ve yasa tasarılarının yasalaşması en son kralın onayına bağlı olmasına karşın gerçek bir yasama organı şekline bürünmüştür⁸². 1400'lü yıllardan itibaren Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası'ndan oluşan kurul, kanunlaşmasını istediği konu ile ilgili dilekçe vermek yerine Kanun tasarısı hazırlamaya başlamışlardır. Her iki kamaranın da birbirinden gelen teklifleri kabul etmesi üzerine tasarı kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir⁸³.

İngiltere Kralı I. Charles döneminde parlamentonun krala vermiş olduğu ödeneği reddetmesi üzerine kral birkaç defa parlamentoyu feshetmiştir. Yani seçilmiş olan parlamentonun da krala karşı mücadelesi üzerine I. Charles parlamento ile anlaşma yapmış ve parlamentonun isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. 1628 yılında kabul edilen Haklar Dilekçesi ile Parlamenteonun kararı olmadan kimsenin vergi ödemek zorunda olmadığı ilkesi bir kere daha ilan edilmiştir. Haklar Dilekçesi'nden sonra, 1641 yılında parlamentonun krala yapmış olduğu Büyük Uyarı ve 1689 tarihli Haklar Bildirgesi'nde İngiltere'de kralın yönetimdeki gücünü zayıflatmış olurken, karşısında ise parlamentoyu güçlendiren önemli gelişmeler olmuştur⁸⁴.

Ekonomik sebeplerin belirlemiş olduğu süreç sonucunda Parlamenter Sistem, İngiliz siyasal yaşamına yerleşmiştir⁸⁵. 19. yüzyılın başlarında İngiltere'de genel bir temsil sisteminden bahsedilemezdi aynı zamanda adaletli sisteminden de bahsetmek mümkün değildi. 1832 yılında Lord Grey Kabinesi tarafından gerçekleştirilen reform çerçevesinde İngiltere'de genel-oy seçim ilkesi şekillenmeye başlanmıştır. Reforma çok vergi verene oy hakkı verilmesiyle atılmış ve böylece İngiltere'de seçmen sayısı 1

⁸¹ Ali Vehbi Teke, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1- V Dönem Adana Milletvekilleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s. 2. Akın, s. 29.

⁸² Şadiye Deniz, *Türkiye'de Parlamenter Sistem Ve Hükümet Sistemi Tartışmaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2005, s. 6.

⁸³ Gözler, s. 370.

⁸⁴ Uyanık, s. 6.

⁸⁵ Deniz, s. 7.

milyonu bulmuştur. 1872 yılında ise Liberal Gladstone tarafından yapılan bir yenilik ile seçmenlerin sayısını artırma yerine oy vermenin maddi imkânlarını iyileştirmek ve seçimin dürüst olması hedeflenmiştir⁸⁶.

20. yüzyılın başlarında İngiltere’de çocuklar, kadınlar ve hizmetkârlar haricinde herkes oy hakkına sahip duruma gelmiş olup, Avam Kamarası da halkı temsil etme durumuna gelmişti. 1918 yılına gelindiğinde yirmi bir yaşını dolduran her İngiliz erkek vatandaşa oy hakkı tanınmıştı. 1928 yılına gelindiğinde ise yirmi dört yaşını dolduran bütün erkek ve kadın vatandaşlara seçmen olma hakkı tanınmıştır. İngiltere’de genel oy ilkesi kabul edilerek böylece demokrasinin önemli merhalelerinden biri gerçekleştirilmiştir⁸⁷.

İngiltere’de parlamenter sistem görüldüğü gibi uygulama içinde ve yüzyıllar süren kademeli bir gelişmeyle son şeklini almıştır. Halkın temsilcisi olan Avam Kamarası bu süreç içinde 18. yüzyılda üstünlük kurmaya başlamış ve bu üstünlük 19. yüzyılın başında kesin olarak gerçekleşmiştir. Fakat yine de 19. yüzyıl sonunda her kesimden İngiliz yurttaşlarına oy hakkı tanınmış ve I. Dünya Savaşı’ndan sonra ise kadınları da içine alacak şekilde genel oy niteliği kazanmıştır⁸⁸. İngiltere’de genel oy ilkesi belirlenerek demokrasinin önemli atılımlarından birisi hayata geçirilmiştir. Demokrasi adına atılan bir diğer aşama ise siyasi partiler olmuştur.

19. yüzyılda Muhafazakârlar (Tory) ve Liberaller iki önemli parti ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılda ise Muhafazakârlar (Tory) ve İşçi Partisi (Labor) İngiliz siyasetinin önemli partilerinden olmuştur⁸⁹. Yirmi birinci yüzyılın başlarında ise günümüzdeki uygulamaların başlangıcı sayılmaktadır.

Çağdaş demokrasi anlayışı ise Yunanistan’daki şehir devletleri demokrasilerinden kuşkusuz değişik niteliklere sahiptir. Çağdaş demokrasinin temelinde hürriyet ve geniş halk kitlelerinin siyasal-sosyal örgütlenmesi yatmaktadır. Demokratik düzenin tarihsel gelişiminde halkın yönetime katılma isteği her zaman itici güç olmuştur. Avrupa uygarlığının insanlık tarihine en önemli payı ise şüphesiz demokrasiyi yığınlara mal eden bir siyasal düzeneği geliştirmiş olmasıdır⁹⁰.

⁸⁶ Teke, s. 2-3.

⁸⁷ Deniz, s. 12.

⁸⁸ Sencer, s. 17.

⁸⁹ Çam, s. 24.

⁹⁰ İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, s. 59.

2.3. Osmanlı İmparatorluğu'nda Parlamento'nun Ortaya Çıkması

17. yüzyıldan itibaren Batı'nın her alanda ilerleyip genişlemesi ve Kuzeyde de Rusya'nın güçlenmesi, Osmanlı Devleti'nin aleyhine olmuştur⁹¹. Bu dönemde Osmanlı Devleti girmiş olduğu savaşlardan yenilgiyle çıkmış ve büyük miktarda topraklarını kaybetmiştir.

Yeniçeri Ocağı devlet için ekonomik bir külfet, aydınlar ve devlet adamları içinde korkulu bir hayal biçimine dönüşmüştür. Böyle bir ortamda bir taraftan devletin kötüye doğru gidişatını durdurabilmek bir taraftan da yönetimini devam ettirmek isteyen idareciler, o güne değin küçük gördükleri Batı'nın üstünlüğünü kabul etmeye ve Batı'dan faydalanmanın mecburiyetini vurgulamaya başlamışlardır⁹². 18. yüzyılda ise Osmanlı Devleti bir değişim içerisine girerek, birçok alanda gelişme göstererek Avrupalılaşıma ve Batılılaşma sürecini başlatmaya karar vermiştir⁹³.

Osmanlı Devleti'nin idare şeklinde Divan-ı Hümayun önemli bir yer tutmuştur. İlk başlarda Divan'a Osmanlı Padişahları başkanlık ederken Padişah IV. Mehmet'in vaktinin çoğunu av ve eğlencelere dalarak, İstanbul dışında geçirmesi Köprülü ailesinin etkisiyle de Divan- Hümayun'u Sadrazam konağında toplanmaya başlamasına sebep olmuştur. Zamanla Sadrazam Divan-ı Hümayun'un başı olmaya başlamıştır⁹⁴.

Bu durum Divan-ı Hümayun'u hareketsiz ve sabit bir duruma getirmesi üzerine, İcra yetkisi olmayan Meşveret (Danışma) meclisi toplanmaya başlanmıştır. Hem İslam öncesi Türk tarihinde hem de İslam tarihinde Meşveret Meclisi'nin geleneğini değişik biçimlerde uygulamaları görülmüştür. 18. yüzyılın sonlarına doğru bu gelenek tekrardan canlandırılmaya başlanmıştır⁹⁵.

III. Selim'in Padişah olmasından itibaren meclis daha çok toplanmış ve meclise katılanlar, görüşülen konular ile ilgili düşüncelerini rahat bir şekilde ifade edebilmişlerdir. Meşveret Meclisi Osmanlı Devleti'nin batılılaşmasına öncülük etmiş bir kuruluştur⁹⁶. III. Selim devletin kötü gidişatını durdurmak için dönemin ileri gelen

⁹¹ Hüseyin Tosun, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 52, Mart 2002, s. 190-191.

⁹² İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920- 1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1997, s. 14.

⁹³ Metin Kunt, "18. Yüzyıl Ortasında Osmanlı Düzeni", *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayinevi, İstanbul, 2000, s. 59.

⁹⁴ Uyanık, s. 7.

⁹⁵ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I. Ve II. Meşrutiyet. C. 1*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 10.

⁹⁶ Uyanık, s. 8.

âlimlerine ve yabancı uzmanlara raporlar hazırlatmaya başlamıştır. Hazırlatmış olduğu raporları göz önüne alarak yenilikleri uygulamaya koymuştur. Böylelikle III. Selim yapmış olduğu hareketleri bir tek kişiye değil hem geniş bir halk kitlesine hem de devleti sorumlu tutmaya çalışmıştır⁹⁷.

III. Selim'in ilk hedefi halihazırdaki askeri birlikleri yenileyerek teknik hizmetlerin seviyesini güçlendirmek ve Nizam-ı Cedid (*yeni düzen*) ismiyle Avrupa tarzı bir ordu kurmaktı. Zamanla Nizam-ı Cedid, anlamı açılarak III. Selim'in yeniliklerinin adı olmuştur⁹⁸. III. Selim'in reformları için kullandığı isim, esin kaynağını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Fransa, ihtilalin getirdiği rejime *yeni düzen* ismini vermişti. Bu tavır III. Selim'in seleflerinden daha ileri gitmekte olduğunu göstermektedir⁹⁹. III. Selim'in getirmiş olduğu yenilikler bize Osmanlıların da Avrupa Aydınlanmasının “sistemleştirici ruhunu” anlamaya başladığını göstermektedir. III. Selim'in ilk başlardaki gibi geçici elçilikler yerine kalıcı ve karşılıklı diplomatik temsilcilikleri kabul etmesi yeniliklerinin ulaştığı durumu örneklemektedir. Dönemin yazılmış olduğu raporlarda Avrupa hakkında kapsamlı bilgiler vermektedir. Dikkat çeken bazı raporlarda ise Osmanlı fikirlerini, Aydınlanma fikirleriyle kaynaştırarak reformu savundukları görülmektedir. Osmanlıda gittikçe artan çağdaşlaşma eğilimini mali ve askeri ıslahatlardan çok zihniyet değişiminde olduğunu göstermektedir¹⁰⁰.

III. Selim dönemi Osmanlı Devleti ve Türk demokrasi tarihi açısından önemli gelişmelerle geçmiştir. En büyük gelişme ise Meşveret Usulünü yeniden canlandırıp kurumsallaştırmasıdır. Devletin ileri gelenlerinin katıldığı, Padişah'ın başkanlık ettiği toplantılar, düşünceler özgürce dile getirilmekte, sorunlar enine boyuna tartışılabilmektedir. Hatta Padişah toplantıya katılanların fikirlerini özgürce savunabilmeleri için onlara destek olmaktadır. Bazı yazarlar padişahın mutlak egemenliğini kendi eliyle ve fiilen sınırlaması yönünde bir davranış olarak saymakta

⁹⁷ Süleyman Beyoğlu, “İmparatorluktan Milli Devlete Geçiş Sürecinde Demokratik Gelişmeler”, (Ed. Şaduman Halıcı), *Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3071 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2002, Eskişehir, 2013, s. 33.

⁹⁸ Carter V Findley, *Modern Türkiye Tarihi (İslam Milliyetçilik ve Modernlik 1789- 2007)*, (Çeviri: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 31.

⁹⁹ Sina Akşin, *Siyasal Tarih: 1789-1908, Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 75.

¹⁰⁰ Suraiya Faroqhi, (Ed.), *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev: Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, Cilt: 3, İstanbul, 2011, s. 103.

bazıları da meşrutiyet rejiminin kurulmasına zemin hazırlayan bir hareket olarak değerlendirmektedirler¹⁰¹.

III. Selim'den sonra IV. Mustafa kısa bir müddet (1807-1808) padişah olmuştur¹⁰². Alemdar Mustafa Paşa yönetime gelince iç güvenliğin sağlanıp, devleti güçlendirip yeniliklere devam edebilmek için ayanlarla bir ittifak yapma gereksinimi duymuştur. İstanbul'da yapılacak olan toplantıya ayanları da davet etmiş, Ancak içlerinde en büyük ayanlardan olan Yanyalı Ali Paşa ve Mısırlı Mehmed Ali Paşa gelmemişlerdir. Gelenler ise beraberinde büyük bir güç getirmişlerdir. Toplantı sonucunda (1808) Sened-i İttifak anayasal niteliğinde olan bir belge imzalanmıştır¹⁰³.

Sened-i İttifak, Padişah ve Ayan beylerinin birbirlerine karşı taahhütlerini içermektedir. Taahhütlere göre her iki tarafında ülkenin en iyi şekilde idare edilebilmesi için emek vereceklerdi ve reform hareketlerinin gerçekleşmesine çalışacaklardı. Bu belge hukuki bakımdan, padişahın mutlak otoritesine bir sınırlama getirmiştir. Çünkü Padişah Ayan'ı bir taraf olarak görüp ve onunla yetkilerini paylaşmaktaydı. Ayanın yetkileri ve idari alanları tespit edilip bu yetki alanına padişahın müdahalesi önlenmiştir¹⁰⁴.

Sened-i İttifak Padişahın mutlak otoritesini sınırlandırdığı için Çağdaş Türk Devleti'nin gelişme tarihinde *ilk amme hukuku kaidesi* ve hukuk devletine giden yolda atılmış önemli bir adım olarak görülmüştür¹⁰⁵. Sened-i İttifak, Osmanlı devlet ve hâkimiyet anlayışına ters olmasına rağmen devletin içinde bulunduğu karışık ortamdan çıkabilmesi için Padişah tarafından istenmeyerek kabul edilmiştir. Anayasal niteliğinde sayılan bu belge II. Mahmut tarafından kaldırılmıştır¹⁰⁶.

Kabakçı Mustafa İsyanı sırasında yenilikçilerin kendisine sığındığı Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımıyla II. Mahmut tahta çıkarılmıştır¹⁰⁷. III. Selim'in başlatmış olduğu akımı II. Mahmut daha esaslı temellere oturtarak devam

¹⁰¹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 33-37-38, Mustafa Müjdecı, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Cumhuriyet Fikri, Oluşumu Gelişimi (1920-1924)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 65.

¹⁰² Müzehher Yamaç, "İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2014, s. 55.

¹⁰³ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 41,

¹⁰⁴ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih 1789- 1914*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 219.

¹⁰⁵ Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayını", *Belleten*, Cilt: XXVIII – Sayı: 112, Ekim 1964, s. 603.

¹⁰⁶ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C. 1, s. 6.

¹⁰⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay, İstanbul, 2002, s. 133.

ettirmiştir. II. Mahmut tahta yeni çıktığı dönemde ise bu konuda titiz bir hazırlık yapması şart olmuştu. II. Mahmut'u tahta çıkararak en büyük zorbalıklardan biri olan Bayrakdar Mustafa Paşa Sadrazam olmuştur. II. Mahmut'un Sadrazam'ı olan Bayrakdar veya Alemdar Mustafa, beş aylık sadrazamlığı sürecinde ilişkili olduğu bütün çıkar gruplarını memnun etmeye çalışmıştır.

II. Mahmut'un 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp yerine kendisine sadık batılı standartlarda yeni bir ordu kurması üzerine Osmanlı yenileşmesinin önündeki engelleri ortadan kaldırıp ve ayanlara karşı sarsılan devlet yapısını yeniden kurmak adına önemli bir fırsat belirlemiştir¹⁰⁸. II. Mahmut merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalışırken bir taraftan da Osmanlı Devleti'nin iç ve dış tehditler karşısında parçalanmasını önlemek amacıyla III. Selim'in başlatmış olduğu batılılaşma yolunda terakki etmiştir. Yönetim, askeri ve ekonomik alanlarda ciddi derecede yenileşme süreci başlatmıştır. Divan teşkilatını kaldırıp yerine nazırlıkları (Bakanlık) inşa etmiştir. Bazen padişahın başkanlığında çoğu defa da Sadrazamın başkanlığında toplanan Meclis-i Has (Meclis-i Vükela) kurulmuştur. Askeri konularda gerekli yenilikleri yapmak için Dar-ı Şura-yı Askeri, İdari Konular için de Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali ve ayrıca ülkenin gereksinim duyduğu yasaları çıkarmak için de Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye adları altında üç önemli meclis açmıştır. Böylece danışma meclislerinin sayısı ve çeşitliliği artırılmıştır¹⁰⁹. Danışma meclisleri Sened-i İttifak'tan sonra padişahın yetkilerini belli ölçülerde sınırlandırmıştır¹¹⁰.

1839 yılında Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu) Sultan Abdülmecit tarafından kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde yeni bir süreç başlamıştır¹¹¹.

Ferman, vatandaşların can, mal, namus ve ırz güvenliğinin temin edilmesi, vergi ve askerlik mecburiyetinin belli düzene sokulması gibi hükümler ihtiva etmekteydi¹¹². Ayrıca faydalı nizami kanunların yapılacağını, rüşvetin yasak olacağını bildirmiştir¹¹³.

Ferman, Osmanlı Devleti'nde vatandaşların birbirine karşı eşitliği konusu üzerinde de durmuştur. Osmanlı vatandaşları arasında farklı dinlere mensup olanları

¹⁰⁸ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay. İstanbul, 2014, s. 94-95.

¹⁰⁹ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C. 1, TBMM Vakfı Yay, Ankara, 1997, s. 12-13.

¹¹⁰ Deniz, s. 44.

¹¹¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yay, İstanbul, 2003, s. 36.

¹¹² Müzehher Yamaç, "İlk Anayasa (1876 Kanun-ı Esasisi)", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2014, s. 56

¹¹³ Sina akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi I. Cilt*, Yenigün Haber Ajansı, Temmuz 1997, s. 35-36.

arasında eşitlik prensibi tercih edilmiştir¹¹⁴. Tanzimat Fermanı'nın vaat ettiği düzenlemeler konusunda Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'ye önemli vazifeler verilmiş ve yasal düzenlemeleri hazırlayacak bir üst kurum haline getirilmesi sağlanmıştır. Eyalet ve sancak yönetiminin yeni bir düzene kavuşturulması, iltizam sisteminin kaldırılıp Muhassıllık Meclisleri'nin açılması, Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'nin uğraşlarıyla mümkün duruma gelmiştir¹¹⁵.

Tanzimat döneminde kurulmuş olan “Meclisi Valayı Ahkâm-ı Adliye” ve “Darı Şurayı Bab-ı Ali” ilk görünüşte parlamenter sisteme faydalı gelişmeler olarak görülmüş olsa da bu meclislerin niteliği ve uygulamada padişahın yetkilerini kısıtlayamaması bu düşüncenin yanıltıcı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bahsedilen kurumların mevcudiyeti padişahın tamamen iradesinden kaynaklanmıştır. Sonuç itibariyle kanunların oluşturulması konusunda son sözü veren makam yine Padişah olmuştur. Bu meclisler sadece bir danışma komisyonu olarak sayılmıştır. Merkezi yönetim tarafından kurulan meclislerin hepsinde merkezi yönetim yol göstermiş olduğundan bu gelişmelerin parlamenter sistem yönünde gelişmeler olarak değerlendirilemez.

Parlamenter sistemin oluşmasında önemli olan parlamentonun kendiliğinden harekete geçip ve kendi kendine oluşmasıdır. Ancak bu şekilde kurulan bir parlamento, merkezi yönetimin yetkilerini sınırlayarak güç kazanabilirdi. Anılan dönemde padişahın mutlak otoritesine kısıtlama girişimleri getirilmeye çalışılması yine padişahın kendi isteğiyle bu sözleşmeleri kabul etmesiyle gerçekleşmiştir. Padişahın en üstün yetkiyi kullanması devam etmiştir. 18 Şubat 1856'da Abdülmecit tarafından ilan edilen Islahat Fermanı 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı gibi asıl amaçlarının Müslüman tebaa ile Gayrimüslim tebaa arasındaki eşitliği sağlamaya yönelik hükümler içermekteydi¹¹⁶.

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, Gülhane Hattı Hümayunu ile neredeyse aynı vaatleri taşımıştır. Islahat Fermanıyla Müslüman tebaa ile Hristiyan uyruklular arasında askerlik, eğitim, hak, vergi, kamu hizmetlerine girme gibi yönündeki haklar; farklar kaldırılarak eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat bu fermanla da bahsedilen vaatler, haklar belli bir hukuksal yaptırıma bağlanamamıştır¹¹⁷.

---

¹¹⁴ Uyanık, s. 9.

¹¹⁵ Güneş, s. 14-15.

¹¹⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999. s.93.

¹¹⁷ Teke, s. 4-5.

Netice olarak Türk Siyasi hayatına parlamenter sistem 1876 yılında girmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'da meydana çıkan toplumsal, siyasal, ekonomik değişime ayak uydurabilmek amacıyla başlatmış olduğu modernleşme çabaları sonucunda meşrutiyet ilanından önce Osmanlı Devleti'nin parlamenter sisteme geçiş sürecinde önemli bir deneyim kazandırmıştır¹¹⁸.

2.4. I. Meşrutiyet'in İlanı ve Kanun-ı Esasi

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı'nın Avrupa ile daha yakın münasebet içerisinde olması Avrupa ülkelerini gezen, gören ve onların siyasi düzenlerini tanıyan, birçok Osmanlı Aydını yetiştirmiştir¹¹⁹. Bu aydınlar Tanzimat adı altında yapılan yenilik ve ıslahat hareketlerinin yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Bunlara göre Osmanlı Devleti'nin Avrupa standartlarına yükseltilebilmesi, devletin daha iyi bir duruma getirilip, halkın huzura erişebilmesi için bütün vatandaşların tam bir eşitlik içerisinde ülke ve devlet yönetimine katılması ile mümkün olabileceğini öne sürmüşlerdir. Bunun içinde ülkenin meşrutiyet yönetimine geçmesi gerektiğine inanmışlardır¹²⁰. Bu dönemde basın hayatında halkı bilinçlendirmek için birçok yazı kaleme almışlardır¹²¹.

“Meşrutiyet” *şart* kökünden gelen *meşrut* kelimesinden türetilmiştir 1876'lara kadar *meşrutiyet* kavramı siyasi olarak kullanılmamış ve kaynaklarda da bu isim geçmemiştir. Meşveret'ten “parlamenter sisteme” kadar pek çok anlamı karşılamıştır. I. Meşrutiyet 23 Aralık 1876 ile 14 Şubat 1878 tarihleri arasındaki dönemi kapsamaktadır. I. Meşrutiyet dönemi denildiğinde II. Meşrutiyet'in ilanına kadar (1908'e) kadar olan dönemden de bahsedilir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanıyla birlikte modernleşme ve reform hareketleri başlamıştır. 1876 Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesiyle anayasal bir düzene geçilmiştir¹²².

Tanzimat döneminde ekonomik ve sosyal başarısızlıkların yanında siyasi düzensizlikler, dış müdahaleler baş gösterince özellikle de 1870'ten sonra keyfi ve baskıcı bir yönetimin hâkim olması anayasal ve meşrutiyetin ilanına geçişi hızlandırmıştır. Tanzimat, ülkenin ekonomisini Batı'nın olumsuz etkilerine açık bir

¹¹⁸ Uyanık, s. 10.

¹¹⁹ Tekin İdem, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ders Notları*, Elif Matbaası, Şanlıurfa, 2015, s. 38.

¹²⁰ Uyanık, s. 10.

¹²¹ Ahmet Dere, *Sened-i İttifak'tan 1876 Kanuni Esasisi'ne Osmanlı Anayasal Gelişmeleri ve Tanzimat Edebiyatçılarının Kanuni Esasi'nin Hazırlanmasına Katkıları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2014, s. 69.

¹²² Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003, s. 173.

duruma getirmiştir. Bu etkiler sayesinde batı kaynaklı demokratik fikirlerin ülkeye geçmesine fırsat vermiştir.

1860'tan sonra özellikle basın ve yayın hayatında ciddi bir canlanma dönemi içerisine girilmiştir. Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi aydınlar reformist fikirlerin rapörtörlüğünü yapmışlardır. Bu aydınların ismi *Genç Osmanlılar* diye anılmış fakat bu aydınların belli bir öğretileri olmamıştır. Ortak anlaştıkları konular ise özgürlük, anayasalı bir rejim ve temsili sistem olmuştur¹²³.

Genç Osmanlılar diye bir araya gelen aydınlar Kanun-i Esasi ile hükümdarın baskı ve otoritesini düşürmek istemişlerdir ve hükümdarın nüfuzuna karşı istikrarı sağlayacak bir güç oluşturmayı hedeflemişlerdir. Çünkü devletin şahsi ve keyfi bir şekilde yönetilmesini ülkenin ilerlemesine engel olarak görmüşlerdir¹²⁴. 1865 yılında kurulan aydın grup *Yeni Osmanlılar Cemiyeti (Jön Türkler)* ekonomik sıkıntılar, Girit Sorunu, Bulgar İsyanı gibi Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokan olaylar üzerine meşrutiyet yönetimine geçmek istemeyen Sultan Abdulaziz'e karşı mücadele etmeye başlamışlardır. Abdülaziz'in istibdat rejimine karşı Genç Osmanlılar, istedikleri kişilik liderini Midhat Paşa'nın kişiliğinde keşfetmişlerdir¹²⁵. Sultan Abdulaziz'i tahttan düşürüp, yerine V. Murat'ı tahta çıkarmışlardır¹²⁶. Sultan V. Murat da hastalığından dolayı tahttan düşürülmüştür. V. Murat'tan sonra tahta çıkmış olan Abdulhamid, Padişah olmadan önce kendisini desteklemeleri durumunda anayasayı kabul edeceği konusunda Mithat Paşa'ya kesin söz vermiştir¹²⁷.

Abdulhamid'in tahta çıkarılmasıyla Rusya'yla yeni bir savaş korkusuyla karşı karşıya kalınmıştır. Abdulhamid, kendisini Avrupa'nın aydınlanmış hükümdarları arasına girebilecek bir anayasanın kabul edilmesi durumunda Rusya'nın yalnız bırakılıp savaşı önlemeye yetebileceğini düşünmüştür. Netice itibariyle bir anayasa ilan etmeye ve imparatorluğun bir parlamentoya birleşmesi için seçimler düzenlemeye karar

¹²³ Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt: I, İstanbul, 1985, s. 17.

¹²⁴ Ertuğrul Düzdağ (Haz.), *Sait Halim Paşa Buhranlarımız ve Son Eserleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 51.

¹²⁵ Necdet Hayta, Uğur Ünal, s. 174.

¹²⁶ Turgay Baştuğ, *1920-1950 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sosyal ve İktisadi Yapısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007, s.3.

¹²⁷ Uyanık, s. 10.

vermiştir¹²⁸. Mithat Paşa Sadrazam olur olmaz yeni Anayasa çalışmalarını başlatmıştır¹²⁹.

Kanun-i Esasi üye sayısı 30 kadar olan özel bir kurul (Meclis-i Mahsus) tarafından yapılmıştır. Bu kurul 30 Eylül 1876'da II. Abdülhamid'in isteğiyle kurulmuştur. Sadrazam Mithat Paşa başkan olarak seçilmiştir¹³⁰. Anayasa metni yıl sonuna doğru tamamlanmıştır. On dokuzuncu yüzyıl anayasalarının çoğunda olduğu gibi Belçika (1831), Prusya (1853) ve Fransa (1875) anayasalarından büyük bir miktarda etkilenmiştir¹³¹. Bu Anayasa metni Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) tarafından tetkik edilip denetlendikten sonra 23 Aralık 1876'da Padişah fetvasıyla yürürlüğe girmiştir¹³².

1808 Senedi İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlamış olan gelişmeler böylece Anayasalı bir yönetim derecesine gelmiştir. Osmanlı Devleti bu sayede parlamenter sistemle tanışmıştır¹³³. Kanun-i Esasi 11 bölüm ve 199 maddeden oluşmaktadır¹³⁴. Bu maddelerde devletin temel yapısını, organlarını aralarındaki ilişkileri ve vatandaşların temel hak ve özgürlükleri belirtilmiştir. Osmanlı Devlet'inde böylece ilk defa hukuki durum belgelenmiştir. Devletin yapısında ise bir değişiklik yapılmamıştır. Kısacası Padişahın yetkilerine hiçbir sınır getirilmemiş yürütme ve yasama güçleri yine onda birleştirilmiştir. Bu anayasa geniş bir mülkiyet hakkı ve inanç özgürlüğünü getirmiştir. Anayasaya göre devletin dini İslam, resmi dili ise Türkçe'dir.

¹²⁸ Hamit Bozarslan, *Türkiye'nin Modern Tarihi*, (Çev: Heval Bucak), Avesta Yayınları, İstanbul, 2008, s. 18.

¹²⁹ Ayşegül Demirden Yüzgeç, *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006, s. 12.

¹³⁰ Tarık Zafer Tunaya, *1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt: I, İstanbul, 1985, s. 28.

¹³¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1993, s. 163, Z. Arzu Behram, *1876 Osmanlı Kanun-i Esasisi ile 1924 Tarihli T.C Anayasasının Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2006, s. 12.

¹³² İlhan Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına* (Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete), 1. Baskı, İstanbul, 1993, s. 38.

¹³³ Mücahit ÖZÇELİK, *I. Dönem TBMM'de Amasya Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016, s. 8.

¹³⁴ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, Cilt: I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 68.

Yasaya göre milletin seçtiği temsilcilerden oluşan bir Meclis-i Mebusan ortaya çıkmıştır¹³⁵.

Umumi Meclis, Kanunu Esasi hakkında fikrini açıkladığı şekilde iki ayrı meclisten oluşacaktı bunlardan biri Mebusan diğeri Ayan'dır. Halk, mebuslarını seçecekti. Ayan üyelerini ise padişah tayin edecekti. Mebusların seçimi için gerekli kanunların hazırlanması Mebuslar Meclisi'ne verilmiştir¹³⁶. İlk Mebuslar meclisinin seçimi için vilayet meclisleri üyelerinin seçiminde kullanılmış olan yöntemle başvurulması kararına varılmıştır. İlk seçimler bu sisteme göre yapılmıştır. Ülke, mebus seçimi için sancak sistemine göre yirmi dokuz bölgeye ayırıp ve 50.000 erkek nüfus için bir milletvekilliği belirlenmiştir¹³⁷. 29 Şubat 1877'de seçimler yapılmıştır¹³⁸.

Kanun-i Esasi'ye göre Mebusan Meclisi seçimleri dört yılda bir yapılacaktı bir seçim bölgesinden seçilen milletvekili sadece o bölgenin değil, tüm Osmanlıların vekili konumundaydı¹³⁹. Meclis-i Mebusan üyelerinin dört yılda bir seçilme zaruriyetine rağmen, Meclis-i Ayan üyeleri padişah aracılığıyla ömür boyu atanmaktaydılar. Meclis-i Ayana atanabilmek için en az 40 yaşını doldurmak gerekmektedir. Meclis-i Ayan için anayasada geçen valilik, vükelalık, ordu müşirliği, kazaskerlik, elçilik ve patriklik, hahambaşlık gibi görevleri yapmış bireyler arasında atanmaktadır. Çoğunlukla bürokratlardan ve yüksek rütbeli askerlerden oluşan Meclis-i Ayan'ın bu bünyesi, iç ve dış siyaset konularında padişah ve hükümete bağlı kalacaklarını göstermektedir¹⁴⁰.

Mebus seçilebilmek için de seçilme yaşının 25 olması gerekirdi. Resmi dil olan Türkçe'yi konuşabilmek, sivil ve politik haklara sahip olup ayrıca saygınlık, güvenilirlik ve vergi verme yükümlülüğünün olmasını sağlayacak haklara ehil olması icap ederdi¹⁴¹.

¹³⁵ Ayşe Pınar Satılmış, *Birinci ve İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kayseri Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002, s. 8.

¹³⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 230.

¹³⁷ Fatma Ürekli, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Parlamento Denemeleri", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, Bişkek, 2001, s. 346, Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Kadar Genel Seçim Uygulamaları", *ATAM Dergisi*, C. XXVIII, S. 82, Ankara, 2012, s. 4.

¹³⁸ Huriye Karnap, *I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004, s. 39-40.

¹³⁹ Yılmaz Kızıltan, *I. Meşrutiyet'in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, s. 78.

¹⁴⁰ Özlem Ertem, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye Parlamento'nun Sosyal Profili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 7.

¹⁴¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev. Dilek Özdemir), İmge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 373.

Bu şartlar adı altında yapılmış olan seçimlerde 56'sı müslüman, 40'ı hristiyan olmak üzere 96 mebus seçilmiştir ve padişah tarafından tayin edilen 38 ayanın katılmasıyla oluşan Umumi Meclis, Dolmabahçe Sarayı'nda 20 Mart 1877 tarihinde törenle açılmıştır. II. Abdulhamid açılış konuşmasında Osmanlı-Rus Savaşı'nın evrelerine dair bilgi verdikten sonra lafı Kanun-u Esasi'ye getirerek şu açıklamayı yapmıştır. *“Kanunu Esasinin çok mükemmel surette işlemesi ve tesir yapması devletimizin selameti için tek çaredir. “Kanun ve Siyaset meselelerinde gerçeği bulmak ve memleketin çıkarını sağlamak mebusların hürriyet ile fikirlerine bildirmelerine bağlıdır”¹⁴².*

19 Mart 1877- 28 Haziran 1877'de Meclis-i Umumi ilk kez açılmıştır. Üç buçuk ay çalışarak 50 toplantı yapmıştır. Yeni bir seçimin yapılmasıyla birlikte Meclis-i Umumi ikinci kez açılmıştır. Bu kez üç ay çalışıp 30 toplantı yapabilmıştır. (13 Aralık 1877- 14 Şubat 1878) 1876 Anayasası devletin siyasal yapısında devamlı bir değişiklik ve padişahın yetkilerine ciddi bir sınırlama getirememiştir. Yürütme yetkisi de gene padişahın elinde toplanmış, yasama yetkisini denetimi altına almıştır. Ayrıca parlamentoyu istediği zaman feshetme yetkisi de olmuştur.

I. Meşrutiyet halkın baskısıyla ilan edilen bir akım olmamasına rağmen bu gelişmeler yaşanmıştır¹⁴³. 1876 yılında yapılmış olan Tersane Konferansı'nda alınmış olan kararlara Osmanlı Devleti'nin kabul etmemesi üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. 93 Harbi olarak bilinen bu savaş, yanlış politikalarla devam edilmesi üzerine meclisteki mebusların, Padişahın bunda sorumlu olduğuna dair görüş belirtmeleri üzerine Mebusan Meclisi 14 Şubat 1878'de Abdulhamid tarafından süresiz olarak tatil edilmiştir¹⁴⁴.

Sonuç bakımından II. Meşrutiyet'in ilanına kadar süren İstibdat devri başlamıştır¹⁴⁵. Bundan sonra 1889 yılında Jön Türk hareketi Paris'te yeniden teşkilatlanmış ve cemiyetin ismini de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirmişlerdir¹⁴⁶.

¹⁴² Karal, s. 237-238.

¹⁴³ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2003, s. 317.

¹⁴⁴ Uyanık, s. 12-13.

¹⁴⁵ Seda Dunbay, *Türk Parlamento Tarihinde Yasama Sorumsuzluğu ve Dokunulmazlığı 1908-1995*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013, s. 41.

¹⁴⁶ Karpat, a.g.e, s. 100, Sander, s. 318.

2.5. II. Meşrutiyet

II. Meşrutiyet Yakınçağ Türk tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Önceki reformların ve çağdaşlaşma hareketlerinin devamı olarak görülür. Lale dönemiyle başlayıp Tanzimat, Islahat ve I. Meşrutiyet devirleriyle tamamlanan bu hareket uzun uğraşlar sonucunda batılılaşma macerasıyla ortaya çıkmıştır¹⁴⁷.

I. Meşrutiyet gibi II. Meşrutiyeti’de Sultan II. Abdulhamid ilan etmiştir¹⁴⁸. 1906 yılında sayıca genç subay ve küçük rütbeli memurlardan meydana gelen “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” Selanik’te kurulmuştur. Ayrıca Şam’da görev yapan Yüzbaşı Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’ni” kurmuşlardır. Mustafa Kemal Atatürk gizli olarak cemiyetin bir kolunu Selanik’te de açmıştır. Ancak bu cemiyet yeterli desteği alamamıştır. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Dr. Nazım’ın çabaları neticesinde 1907’de “İttihat ve Terakki Cemiyeti” adı altında bir araya gelmişlerdir. Sonradan Mustafa Kemal’in kurmuş olduğu cemiyet de İttihat ve Terakki Cemiyetiyle birleşmiştir¹⁴⁹.

Bilindiği gibi II. Abdulhamid Osmanlı- Rus Savaşı’nı sebep göstererek 14 Şubat 1878’de Mebusan Meclisi (Meclis-i Mebusan’ı) kapatmıştır. Sonuç olarak I. Meşrutiyet devri kısa sürmüş ve Padişah devleti istibdatla yönetmeye başlamıştır¹⁵⁰. Hükümet’in bu tavrı gençler üzerinde olumsuz ve istenmeyen sonuçlar doğurmuştur¹⁵¹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Jön Türkler ile temasa geçtikten sonra daha çok güç elde etmiştir. Faaliyetlerini yurt dışına da taşıyıp mücadelelerini devam ettirmişlerdir. Paris, Kahire, Cenevre gibi merkezlerde aktif olmuşlardır¹⁵². Jön Türkler II. Abdulhamid idaresine karşı daha çok yayın yoluyla başa çıkmaya çalışmışlardır. Bu gayeyle farklı ülkelerde 95’i türkçe, 12’si Fransızca, 8’i Arapça, 1’i Yahudice olmak üzere, 116 gazete çıkarmışlardır¹⁵³. 19. yüzyılda Cemiyet batının farklı şehirlerinde özgürlük ve bağımsızlık amacıyla kurulmuş ve savaşmış olan gizli cemiyetlerin

¹⁴⁷ İhsan Burak Birecikli, Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme, *Akademik Bakış*, Cilt: 2, Sayı: 3, Kış 2008, s. 212.

¹⁴⁸ Ahmet Oğuz, “Türk Demokrasi Tarihinde Muhalefet Geleneğinin Oluşması Açısından II. Abdulhamid ve Dönemi”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, 2013, s. 118.

¹⁴⁹ Uyanık, s. 13-14.

¹⁵⁰ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789- 1994)*, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 1995, s. 399.

¹⁵¹ Sina Akşin, *100 Soruda Jöntürkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, 1980, s. 15.

¹⁵² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1988, s. 19, Orhan ÖRS, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı’na Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 51, Bahar 2013, s. 692.

¹⁵³ Uçarol, s. 400.

yapılarını tetkik etmişlerdir. İtalyan birliğinin galip gelmesinde büyük rol oynamış olan “Carbonari Cemiyeti’ni” örnek alarak teşkilatlanmışlardır. Ayrıca Makedonya’da Türklere karşı savaşmakta olan Balkan Cemiyetlerinin’de teşkilatlarını öğrenmişlerdir. Bazı kurucuları Selanik’te bulunan Mason localarına girmişlerdir ve bunların çalışmalarını yakından görmüşlerdir.

Netice itibariyle cemiyetlerini gizlilik, disiplin ve ülkücülük yapıları üzerine kurmuş oldukları anlaşılmaktadır¹⁵⁴. Osmanlı Devleti’nde düşünce akımlarının liderliğini yapan İttihatçılar uzun bir süre ortak noktalarda birleşmemişlerdir. Örneğin Ahmet Rıza, Osmanlı içişlerinin batının karışmasına çok hassas davranmıştır. Prens Sabahattin ise Batı’nın desteğini alarak Padişah’ı tahttan düşürüp yeni bir düzen getirme çabası içerisinde olmuştur. Abdulhamid’in baskı rejimine karşı fikir birliğine varamamışlardır¹⁵⁵.

Osmanlı Devleti’nde II. Abdulhamid’in baskı ve otoriter rejimine karşı tepkilerin hızla büyümesi üzerine Avrupa’da bulunan Jön Türkler 27 Aralık 1907’de Paris’te Osmanlı Devleti’ndeki düzeni yıkmak amacıyla bir araya gelmişlerdir. Bundan yedi ay sonra Makedonya’da görev yapan III. Ordu’nun ısrar etmesiyle 23 Temmuz 1908’de Osmanlı Devleti yeni bir meşruti düzene geçmiştir¹⁵⁶. Osmanlı Devleti’nde bu durumlar yaşanırken İngiliz Kralı VII. Edward’la, Rus Çarı II. Nikola’nın Makedonya, Boğazlar ve İstanbul’un geleceği konusunda 7 Haziran 1908’de Reval şehrinde görüşmeler yapmaları üzerine Osmanlı Devleti’nde bir endişe yaratmıştır. Bu olaylar İttihatçıları harekete geçiren en önemli olay olmuştur.

İttihat ve Terakki mensupları çareyi 1876 Anayasası’nın tekrar yürürlüğe konmasıyla düzeleceğine inanmışlardır¹⁵⁷. Reval Görüşmeleri’nin yaratmış olduğu korku havası siyasal patlamanın tetikleyicisi olmuştur. Padişahın Rumeli’ye göndermiş olduğu adamlarının ard arda vurulması üzerine sarayla olan bağların kopmasına sebep olmuştur. Kolağası Niyazi Bey’in 400 kişilik grubuyla Resne’de dağa çıkması bu kargaşalığı fiilen başlatmıştır. Sarayın bu isyanı bastırma girişimleri sonuç

¹⁵⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 11, Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (Çev: Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1972, s. 31.

¹⁵⁵ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 71, Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2005, s. 133.

¹⁵⁶ Güneş, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı*, s.22.

¹⁵⁷ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1971, s. 17, Armaoğlu, s. 600.

vermemiştir¹⁵⁸. Padişaha gönderilen telgraflarda anayasanın tekrardan yürürlüğe girmesi ve bir “millet meclisinin” toplanması bir araya gelmesi istenmiştir.

Sonuç itibariyle 30 yıllık bir süreden sonra 23 Temmuz 1908 gecesi Kanun-i Esasi tekrardan yürürlüğe konulmuştur¹⁵⁹. 24 Temmuz 1908’den sonra o güne dek gizli bir cemiyet olarak faaliyet göstermiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk tarihinde ilk siyasi parti olan İttihat ve Terakki Fırkası 1908 seçimlerinde büyük bir başarı kazanırken, ona muhalefet partisi olan Ahrarlar (Hürler) Fırkası pek etkisini gösterememiştir¹⁶⁰. Meşrutiyet’i ilan eden İttihat ve Terakki kadrosu kendilerini genç ve deneyimsiz gördüklerinden dolayı idareye müdahale etmeye cesaret gösterememişlerdir ve devleti eski düzenin yetiştirmiş olduğu tecrübeli bürokratlara bırakmak mecburiyeti içerisinde kalmışlardır¹⁶¹.

Bundan sonra İttihatçıların devlet idaresinde ciddi bir planlarının olmayışından dolayı bir boşluk oluşmuştur. Bu boşluktan faydalanan Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Avusturya- Macaristan, Bosna- Hersek’i topraklarına katmıştır. Girit, Yunanistan’a bağlanma kararı almıştır. Bu gelişmeler İttihat ve Terakki Fırkasına muhalefetin artmasına neden olmuştur. Gazeteci Hasan Fehmi Bey 6 Nisan 1909’da bir İttihatçı tarafından öldürülmüştür. Bu hadiseden sonra Selanik’ten gelen Avcı Taburları’nın liderliğinde tarihe 31 Mart Vakası olarak geçen ayaklanma İstanbul’da başgöstermiştir. Kurmay başkanlığını Mustafa Kemal Paşa’nın, komutanlığını ise Mahmut Şevket Paşa’nın yaptığı Hareket Ordusu 21 Nisan 1909’da İstanbul’a gelip 3 gün içerisinde isyanı bastırmışlardır¹⁶².

27 Nisan 1909’da Mebusan Meclisi toplanmıştır. Yaşanan olaylardan II. Abdulhamid sorumlu tutulmuş ve tahttan indirilerek Şehzade Mehmet Reşad Efendi’yi tahtta geçirmişlerdir. 8 Ağustos 1909 tarihinde ise Kanun-i Esasi’de esaslı değişiklikler yapılmıştır. Padişah’ın yetkilerine kısıtlama getirilerek meclisin yetkilerine ise arttırılma yolunda adım atılmıştır¹⁶³.

¹⁵⁸ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2000, s. 136-137.

¹⁵⁹ Mehmet Yavuz, *Türkiye’de Anayasalar ve Demokratik Anayasa Yapım Süreçleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2017, s. 71.

¹⁶⁰ Olgun, s.6.

¹⁶¹ Güneş, *Birinci Dönem TBMM’nin Düşünce Yapısı (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 23.

¹⁶² Uyanık, s. 14.

¹⁶³ Kerem Ozan Girgin, *Türkiye’de Seçim Tarihi*, Sokak Kitapları Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 54.

II. Meşrutiyet yıllarında Türk demokrasisinin ilerleme kaydettiği yıllar olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası'nın dışında farklı siyasi partiler de kurulmuştur. Bunlar; Osmanlı Demokrat Fırkası İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet tarafından, Ahrar Fırkası ise Ahmet Fazıl, Nurettin Ferruf, Celalettin Arif, Mahir Sait tarafından kurulmuştur. Ayrıca İttihat ve Terakki Fırkası içerisinde bir grubu "Hizip Hareketi" diye adlandırılan muhalif bir grubu meydana getirmişlerdir¹⁶⁴. Kurulan Muhalif partilerin hiçbiri İttihat ve Terakki partisine karşı güçlü duramamıştır.

Muhalif Partilerin bir araya gelerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı 29 Kasım 1911'de kurmasıyla güçlü bir muhalefet oluşmuştur. Bu parti 1911 seçimlerini kazanarak İttihatçıların önüne geçebilmişlerdir¹⁶⁵. 1912'de yapılan genel seçimlerde bu sefer İttihat ve Terakki Fırkası devlet imkânlarını kullanarak oyların muhalefet partisine geçmesine engel olup ve halk üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. Netice olarak bu seçimi İttihat ve Terakki Fırkası kazanmıştır. Tarihe *Sopalı Seçim* olarak geçmiştir¹⁶⁶.

I. Balkan Savaşı'nın 1912 yılında patlak vermesi Osmanlı Devleti'ni Balkan devletlerine karşı yenik düşürmüştür. Bunun üzerine İttihatçılar, 23 Ocak 1913'te tarihe "Bab-ı Ali Baskını" olarak geçen hadiseyle İttihatçılar Kamil Paşa Hükümeti'ni istifa ettirip yerine Şevket Paşa'yı geçirmişlerdir¹⁶⁷. Balkan savaşlarında, cephelerde ve I. Dünya Savaşı'nda İttihatçıların mağlup olmaları üzerine, Bulgaristan'ın Selanik Ateşkes Antlaşması'nı imzaladıktan sonra savaştan çekilip topraklarını İtilaf Devletlerine açması üzerine Osmanlı Devleti savaşı devam ettirememiştir.

Başkomutan Vekili Enver Paşa, Sadrazam Talat Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa görevlerini bırakıp yurt dışına gitmişlerdir. Talat Paşa'dan sonra 14 Ekim 1918'de İzzet Paşa hükümeti kurulmuştur. Ardından 30 Ekim 1918 tarihinde maddeleri çok ağır olan Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır¹⁶⁸. İtilaf Devletleri 3 Kasım 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesine güvenerekten Musul'u ve 13 Kasım 1918'de de İstanbul'u işgal etmişlerdir. Osmanlı Devleti yaşanan olaylar üzerine çaresiz

¹⁶⁴ Ayşegül Demirten Yüzgeç, *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri*, (1920-1923), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006, s.16-18.

¹⁶⁵ Fevzi Demir, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994, s. 102-103.

¹⁶⁶ Girgin, s. 55.

¹⁶⁷ Şevket Süreya Aydemir, *Enver Paşa*, Remzi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 338-339.

¹⁶⁸ Demir, s. 165, Uyanık, 15-16.

kalmıştır. 21 Aralık 1918'de çoğunluğu İttihatçılardan oluşan Mebusan Meclisi'ni Sultan VI. Mehmet Vahdettin irade-i seniye ile feshettirmiştir¹⁶⁹.

2.6. Son Osmanlı Mebusan Meclisi

İtilaf Devletleri'nin Mondros Ateşkes Antlaşması'na dayanarak Osmanlı topraklarını yağmalamaları sonucu, Osmanlı Devleti'ni güçsüz durumuna düşürmüştür. Yürürlükte olan anayasaya göre, Kanun-i Esasi'nin 35. Maddesine göre Meclis'in herhangi bir nedenden dolayı kapatılması sonucu, seçimlerin dört ay içerisinde yapılmasını öngörmekteydi¹⁷⁰. Sultan Vahdettin sağlıklı bir seçim yapılabileceğini beklemediğinden yeni bir seçim kararı ancak 4 Ocak 1919 tarihinde almıştır. Yeni seçim kararı ilan edildikten sonra İtilaf devletleri gerçekleştirilecek olan seçimlerde çoğunluğunu İttihatçıların oluşturacağını düşünmekteydiler. Bundan dolayı Damat Ferit Paşa Hükümeti üzerinde baskı oluşturmuşlar, seçimlerin gerçekleştirme kararı İtilaf Devletleri'ni rahatsız etmiştir. Çünkü Temsil Heyeti Anadolu'da gittikçe güç kazanmıştır.

İtilaf Devletleri'nin isteği doğrultusunda Damat Ferit Paşa seçimlerin ertelenmesini istemekteydi¹⁷¹. 6 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezaretine göndermiş olduğu telgrafta hükümetin tutumunu eleştirmiş, seçimlerin hemen yapılmasını istemiştir¹⁷². 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde *Ulusal Meclisin* zaman kaybetmeden toplanması kararı alınmıştır. Kongrenin ikinci gününde ise 24 Temmuz 1919'da Kongre heyeti tarafından; belediye reislerine, mülki memur reislerine, sadarete, büyük kumandalara alınan karara ilişkin telgraf gönderilmiştir¹⁷³.

Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Paşa'nın görevden alınarak yerine Anadolu'daki hareketi destekleyecek bir hükümetin kurulmasını istemiştir. Anadolu'nun baskıları, saray ve çevresinin baskıları sonucunda Damat Ferit Paşa hükümeti istifa etmiştir. Yerine Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuştur¹⁷⁴. 7 Ekim 1919'da bir seçim kararnamesi yayınlanmış, 19 Ekim 1919'da ise kabul edilmiş olan 16

¹⁶⁹ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK Yay, Ankara, 2004, s. 16-17.

¹⁷⁰ Muammer Bayrak, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Erzurum Milletvekilleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum, 2017, s.12.

¹⁷¹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 136-137.

¹⁷² Karaca, *a.g.e.*, s.159.

¹⁷³ Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, s. 45.

¹⁷⁴ Suna Kili ve Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yay, İstanbul, 2006, s. 95-96.

maddelik seçim talimatnamesi de bu seçimlerin önemli yasal metinleri olarak öne çıkarak bütün vilayetlere gönderilmiştir¹⁷⁵. Beyanname yayınlandıktan sonra hızla çalışmalar başlatılmış, İstanbul seçimleri için lazım olan temel defterler basılmak için matbaaya gönderilmiştir.

Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa, İstanbul gazetelerine açıklamada bulunarak, kamuoyuna güven telkininde bulunmuştur. Seçimleri başlatmış olduğunu lakin ne zaman biteceği konusunda herhangi bir bilgi vermemiştir. Ayrıca seçmenlerin hiçbir etki altında kalmadan seçimlere katılmaları ve seçecekleri kişiler hakkında titiz davranılmasını istemiştir¹⁷⁶.

20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Ali Rıza Paşa hükümeti ve Temsil Heyeti arasında Amasya Görüşmeleri yapılmıştır. Görüşmelerde Sivas Kongresi kararları üzerinde tartışılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda hükümet Temsil Heyeti'ni resmen tanımıştır. 7 Ekim 1919 talimatname gereğince seçimler yapılmıştır. Seçimler iki dereceli uygulanacak ve her 50.000 nüfusa bir milletvekili seçilecekti. Seçme hakkı için öncelikle 25 yaşını tamamlama koşul sayılmıştır. Toplanacak olan Meclisin de İstanbul dışında bir yerde toplanması kararını vermiştir. Toplam 15 vilayet, 35 Mülhak liva ve 16 müstakil liva da yapılan seçimlerde Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kontrolüne geçmiştir¹⁷⁷.

27 Aralık 1919'da Temsil Heyeti Mustafa Kemal'in isteği üzerine Ankara'da açılmıştır. Mustafa Kemal görüşmüş olduğu milletvekilleriyle "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu" adıyla bir grup kurmalarını istemiştir. Seçilmiş olan 164 milletvekilinden 72 kişinin katılımıyla 12 Ocak 1920'de Mebusan Meclisi açılmıştır. Mebusan meclisinden sonra Mustafa Kemal "Felah-ı Vatan" adı altında mecliste bu grubun kurulmasını istemiştir. Misak-ı Milli kararları (Milli And, Milli Yemin) Şerif Bey'in vermiş olduğu önergeyle 28 Ocak 1920'de oy çokluğuyla kabul edilmiştir¹⁷⁸.

İlan edilen Misak-ı Milli kararlarına işgal güçleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u tekrardan işgal etmişlerdir. Mebusan Meclisi'ni basıp bazı milletvekillerini tutuklamışlardır. Yaşanan bu olaylar üzerine 18 Mart 1920'de Mebusan Meclisi son

¹⁷⁵ Serkan Tuna, "Son Osmanlı Mebusan Meclisi Sürecinde Siyasi Bir Anket: Türk Kadınına Seçim Hakkı Verilmeli mi?", CTAD, Yıl:12, Sayı:23, Bahar 2016, s. 28.

¹⁷⁶ Filiz Çolak, "Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İzmir Vekilleri ve Faaliyetleri", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl: 8, Sayı: 22, Haziran, 2015. s. 194.

¹⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, ATAM Yay, Ankara, 2003, s. 182-183.

¹⁷⁸ Uyanık, s. 18.

kez toplanmış ve Sultan Vahdettin'in kararıyla 11 Nisan 1920'de kapatılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı parlamenter sistemi sona ermiştir¹⁷⁹.

2.7. Büyük Millet Meclisi'nin Açılması

Misak-ı Milli'yi (28 Ocak 1920) kabul etmiş olan Mebusan Meclisi dağıtılmış, İstanbul işgal edilmiş ve bazı milletvekilleri tutuklanarak Malta adasına sürülmüştür. Bunun üzerine devleti yönetecek, millet işlerini yapacak bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da çalışamaz duruma geldiğini görünce yeni bir meclisin Ankara'da açılması için hemen harekete geçip çalışmalarını başlatmıştır. 17 Mart 1920'de bir beyanname yayınlarak sancaklara ve ordu komutanlarına yollamıştır¹⁸⁰. Beynamede; *“Devlet başkentinin de İtilaf Devletlerince resmi olarak işgali; yasama, adalet ve yürütme gücünden meydana gelen ulusal devlet gücünü kırmış ve Meclisi Mebusan, bu durum karşısında görev yapamayacağını hükümete resmi olarak bildirerek dağılmıştır. Şu duruma göre devlet başkentinin korunmasını, ulusun bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemleri düşünüp uygulamak üzere ulusça olağanüstü yetki verilecek bir meclisin Ankara'da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür. Sözlerinde hem işgalleri protesto etmiş hem de Ankara'da yeni bir meclisin açılacağını duyurmuştur¹⁸¹.*

Sancaklara gönderilmiş başka bir önemli beyanname ise sancaklardaki ilgililerin seçimler yaparak seçilecek kişilerin Ankara'ya gelmeleri şeklinde olmuştur¹⁸². Yeni kurulacak olan meclisin adının ne olacağı üzerinde düşünceler ileri sürülmüştür. Bazıları *Kurultay* olmasını teklif etmişlerse de kabul edilmemiştir. (*Meclis-i Müessisan*) Kurultay deyiminin kullanılmasına bazı milletvekilleri karşı çıkmışlardır bunlardan 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'da muhalif olduğunu belirtmiştir¹⁸³. Mustafa

¹⁷⁹ Girgin, s. 57.

¹⁸⁰ Mücahit Özçelik, “I. ve II. Dönem TBMM'de Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri”, *Turkish Studies*, Sayı: 7-4, Fall 2012, s. 2488.

¹⁸¹ Çağrı Coşkun, *1923-1938 Yılları Arası Kars Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2013, s. 26.

¹⁸² İlhan Haçın, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sivas Mebusları ve Faaliyetleri (1920-1923)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2014, s. 28.

¹⁸³ Tekin İdem, *Adana (Seyhan) Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2015, s. 20.

Kemal Paşa ve bazı arkadaşları ise *Meclis-i Kebir-i Milli* denilmesini istemişlerdir. Sonunda *Büyük Millet Meclisi* adını kabul etmişlerdir¹⁸⁴.

Seçimlerin nasıl yapılacağı konusunda ilk taslakta liva ve belediye meclisleri ile Müdafaa-i Hukuk merkez kurullarının ortak yapacağı bir toplantı yapılması ile öngörülmüştür. Yapılan fikir alışverişleri sonucunda ortak seçici kurul biraz daha genişletilerek ikinci seçmenlere de seçimde yer verilmiştir. Seçim süresi taslakta tamimin alınmasından sonra 5 gün içerisinde yapılması gerekirdi. Vali ve komutanların eleştirisi üzerine 15 gün içinde Ankara'da olmaları şeklinde karara varılmıştır¹⁸⁵.

11 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da toplanan milletvekilleri bir ön görüşme yaparak meclisin 22 Nisan Perşembe günü açılmasına karar vermişlerdir. Fakat 21 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin Cuma namazından sonra açılacağı, içinde bulunulan şartları göz önünde bulundurduğunu, yurdun bağımsızlığı için cumaya denk getirmekle o günün kutsallığından yararlanılmak istenildiği, bu yolda başarıya ulaşmak için dua edilmesi gerektiğini söylemiş ve şu özellikleri ifade etmiştir.

1“Allah'ın Lütfuyla Nisan'ın 23. Cuma günü, Cuma namazından sonra, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2. Vatanın istiklali, yüce hilafet ve saltanat makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayat görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü Cuma'ya rastlatmakla, o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle Hacı Bayram Veli Cami-i Şerifinde Cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarından da feyz alınacaktır. Namazdan sonra, sakal-ı Şerif ve Sancak-ı Şerif alınarak Meclis'in toplanacağı yere gidilecektir. Meclise girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir.

3. Açılış gününün kutsallığını belirtmek için bu günden başlayarak vilayet merkezinde, Vali Beyefendi hazretlerinin düzenleyeceği şekilde, hatim indirilmeye ve Buhari-i Şerif okunmaya başlanacak ve Hatmi Şerif'in son kısımları uğur getirsin diye Cuma günü namazdan sonra Meclis'in toplanacağı yerin önünde tamamlanacaktır.

4. Kutsal ve yararlı vatanımızın her köşesinde bu günden itibaren aynı şekilde Hatmi Şerifler indirilmesine ve Buhari-i şerif okunmasına başlanacak, Cuma günü ezandan önce minarelerde sala verilecek, hutbe okunurken, Halifemiz, padişahımız efendimiz

¹⁸⁴ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1978, s. 93; Mehmet Taş, *Birinci TBMM Döneminde Lazistan Mebusları*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan, 2013, s. 48.

¹⁸⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 122.

Hazretleri'nin mübarek adaları anılırken, padişah efendimizin yüce varlıklarının, şanlı ülkesinin ve bütün tebaasının bir an önce kurtulmaları ve saadete kavuşmaları için ayrıca dua okunacak ve Cuma namazının kılınmasından sonra da halim tamamlanarak yüce hilafet ve saltanat makamı ile bütün vatan topraklarının kurtuluşu için girişilen milli mücadelenin önemini ve kutsallığını, milletin her bir ferdinin, kendi vekillerinden meydana gelmiş olan bu Büyük Millet Meclisinin vereceği vatani görevleri yapmaya mecbur olduğunu anlatan vaazlar verilecektir. Daha sonra, halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, selameti ve istiklali için dua edilecektir. 5. Bu tebliğin hemen yayımlanarak her tarafa ulaştırılabilmesi için her vasıtaya başvurulacak, süratle en ücra köylere, en küçük askeri birliklere, memleketin bütün teşkilat ve kuruluşlarına ulaştırılması sağlanacaktır”¹⁸⁶.

Ayrıca 22 Nisan 1920’de Mustafa Kemal Paşa *dakika geciktirilmeyecektir* uyarısı ile tüm illere, bağımsız sancaklara, valilere demeç göndererek seçimlerin önemini dile getirmiştir¹⁸⁷.

TBMM’nin açılabilmesi için en az 169 milletvekilinin açılış günü hazır olması gerekmektedir. Ancak TBMM’nin açılışı olağanüstü şartlar ve bir an önce ülke yönetimine el koyma zorunluluğundan dolayı bu davranışa aykırı olarak açılması kararı alınmıştır. Ankara’ya 115 milletvekili gelebilmiştir¹⁸⁸. TBMM’ye kaç milletvekilinin iştirak ettiği tartışmalı bir konu olmuştur. Bu konuda farklı sayılar verilmiştir. Verilen sayıların birbirinden farklı olması çeşitli sebeplere dayanmaktadır. Çünkü yapılan seçimler olağanüstü koşullardan dolayı her yerde aynı anda tamamlanamamıştır. Bazı sancaklarda 23 Nisan 1920’de Meclis’in açıldığı tarihte tamamlanmışken bazı sancaklarda ise TBMM açıldıktan sonra tamamlanabilmiştir. Bundan ötürü milletvekilleri aynı tarihte Ankara’ya gelememişlerdir. Milletvekillerinin bazıları TBMM’ye katılmadan istifa etmiş, bazıları vefat etmiştir. Sayıların birbirinden farklı olmasını yazarlar şu sayıları belirtmişlerdir: Mazhar Müfit Kansu 437, Tevfik Bıyıklıoğlu 338, İhsan Güneş 391 olarak değerlendirirken, Yılmaz Altuğ 338, Ahmet Mumcu 390, Falih Rıfkı Atay 381, Ali Fuat Cebesoy 442, Mahmut Goloğlu 390, Fahri Çoker ise 390 olarak belirlemiştir¹⁸⁹.

¹⁸⁶ Nutuk, s. 285.

¹⁸⁷ Haçın, s. 29., Mehmet Özalper, “Birinci Meclis’te Muş Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1923)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 13, Haziran 2015, s. 514.

¹⁸⁸ Tekin İdem, “ I. Dönem TBMM’de Kozan Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Ağustos 2016, s. 103.

¹⁸⁹ İdem, a.g.t, s. 21.

23 Nisan 1920'de Hacı Bayram Camii'nde Cuma Namazı kılındıktan sonra camii avlusunda büyük bir kalabalık toplanmıştır. En önde yeşil örtülü bir rahlenin üzerine konulmuş Kuran-ı Kerim ve Sakal-ı Şerif'i başının üstünde bir kişi taşıyarak dualar eşliğinde Büyük Millet Meclis'i açılmış, milletvekilleri binaya girmişlerdir¹⁹⁰. Açılış konuşmasını en yaşlı üye sıfatıyla Sinop mebusu Şerif Bey yapmıştır¹⁹¹. Mustafa Kemal Paşa Meclis'in olağanüstü yetkilere sahip olduğunu belirterek, Türkiye'nin bundan sonra izleyeceği yol haritasını açıklamıştır.

Ertesi gün 24 Nisan'da Meclis'te yapılmış olan toplantıda başkanlığa Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. Akabinde İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) oluşturulmuştur. Hem Meclis hem de Hükümet Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi ile Meclis tarafından şu ilkeler benimsenmiştir; *Mecliste toplanan milli iradenin vatanın geleceğine hâkim olması esastır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur. TBMM yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır. Meclis içinden seçilecek bir heyet, Meclise vekil olarak hükümet işlerini görür. Meclis başkanı bu heyetin de başkanıdır.* Milli iradeyi yansıtan ve kuvvetler birliğine dayanan bir meclis oluşmuştur. Yasama ve yürütme yetkisinin yanında yargı yetkisini de gerektiğinde kullanan bu meclis *kurucu meclis* niteliğini taşımıştır¹⁹².

Meclis üyelerini mesleklerine göre sınıflandırdığımızda çiftçi, tüccar, avukat, asker, tarikat şeyhi, gazeteci, bankacı, mühendis, doktor, işçi, öğretmen, amele mesleğine varıncaya kadar toplumun hemen her kesiminden temsilciler bulunmuştur. Hemen hemen her meslekten temsilcilerin olduğu Mecliste çoğunluğu asker kökenli milletvekillerinden oluştuğu görülmüştür¹⁹³.

Meclis'te bulunan milletvekillerin yüzdeleri dağılımı ise; memurlar % 36, serbest meslek erbabı % 34, ordu mensubu % 15, ilmiye sınıfı % 9, belediye mensubu % 4, aşiret reisi % 2 şeklinde olmuştur¹⁹⁴. Meclisin eğitim düzeyine baktığımızda ise çeşitli eğitim basamaklarından mezun oldukları görülmektedir. Sultani (lise) mezunu 12,

¹⁹⁰ Cemal Tekgündüz, *Birinci Millet Meclisi'nde İçel (Silifke) Milletvekilleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2013, s. 14.

¹⁹¹ Muhammed Karakaş, "Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8, Yıl: 1999, s. 102.

¹⁹² Nuri Köstüklü, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları I*, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Konya, 2013, s. 20.

¹⁹³ Cengiz Şavklı, " Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Antep Milletvekili Mehmet Ali Cenani Bey Faaliyetleri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2008, s. 407.

¹⁹⁴ Rahşan Kılıç, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İçel Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2015, s. 61.

iptidai (ilkokul) mezunu 2, rüştiye (ortaokul) mezunu 78, üniversite, yüksekokul mezunu 158, idadi (lise yakını) 25, özel eğitim görmüş olan 30 kişi olmuştur.

Bu durum bize milletvekillerin eğitim düzeylerinin o dönemin şartlarına göre ülke genelindeki eğitim ortalamasının üstünde olduğu bilgisini vermiştir. Eğitim düzeylerinin yüksek milletvekillerin olması mecliste gündeme alınan sorunlara karşı değişik fikirlerle yaklaşmalarına, çözüm üretmelerine olanak sağlamıştır. Bu sayede siyasal yaşamda da faaliyetlerini çoğaltmışlardır¹⁹⁵.

Siirt milletvekillerinin meslek ve eğitim seviyelerine baktığımızda; çiftçi ve tüccar mesleğine tabi olan Mehmet Kadri Bey Rüştiye mezunudur. Mustafa Sabri Bey Mekteb-i Kuzat (Hukuk Fakültesi) mezunu olup Siverek Kadılığı ve Avukatlık mesleğini yapmıştır. Hacı Nuri Bey Rüştiye (ortaokul) mezunu olup tüccarlık mesleğini, Halil Hulki Bey medrese mezunu olup Siirt müftülüğünü, Salih Bey medrese mezunu olup müderrislik, Necmettin Bey ise Rüştiye (ortaokul) mezunu olup Özel Saymanlık Müdürlüğünü yaptığı bilinmektedir¹⁹⁶.

Mecliste milletvekillerinin yaş ortalamasına baktığımızda genç bir yaş yapısına sahip olduğu görülmüştür. Gruplar kurulmadan TBMM ile bağlantısı kesilen ve bir kısmının yaşı hakkında bilgi olmayan 82 milletvekili haricinde, kalan 355 milletvekilin ortalama 42,8 yaş olarak tespit edilmiştir¹⁹⁷. Yaş gruplarının yüzdelik dağılımı ise; 20'li yaş grubunda olan milletvekillerinin % 4. 3, 30'lu yaşlarda % 38, 40'lı yaşlardan olan % 35, 50'li yaşlarda olan % 17. 6, 60'lı yaşlarda olan % 3. 8, 70'li yaş grubunda olanların % 0. 7 olduğu görülmüştür¹⁹⁸.

TBMM'deki milletvekilleri 66 seçim çevresini temsil etmişlerdir. Coğrafi açıdan 9 seçim çevresine ayrılmıştı. Bunlar: Güneydoğu Anadolu, Orta Anadolu Bölgesi, Akdeniz Bölgesi, Kuzey Doğu Anadolu, Marmara, Ege Bölgesi, Orta Doğu Anadolu, Orta Güney Anadolu ve Karadeniz Bölgesidir. Bütün Meclis üyelerinin en yoğun olarak temsil ettikleri bölge ise Güneydoğu Anadolu bölgesi olmuştur¹⁹⁹.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan milletvekillerinin % 56. 7'si doğduğu yerden, % 42'si doğum yeri dışındaki yerlerden seçilmiştir. Doğduğu ilin dışındaki yerlerden seçilenlerin % 12'sinin doğum yeri de Misak-ı Milli sınırları dışında

¹⁹⁵ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I ve II. Meşrutiyet*, Cilt: I, TBMM Vakfi Yayınları, Ankara, 1999, s. 92.

¹⁹⁶ Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri ve Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 261-262.

¹⁹⁷ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 142.

¹⁹⁸ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I ve II. Meşrutiyet*, Cilt: I, TBMM Vakfi Yayınları, Ankara, 1999, s. 98.

¹⁹⁹ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet...*, s. 141.

kalan yerlerden oluşmuştur. Akdeniz Bölgesinden seçilen milletvekillerinin % 55'i, Karadeniz Bölgesinden seçilenlerinin % 59. 1, Ege ve Marmara Bölgeleri'nden seçilenlerinin % 43. 3'ü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden seçilenlerinin % 64, 3 ü kendi bölgelerinden meclise katılmışlardır.

Doğduğu ilin dışında seçilenler ise; Akdeniz Bölgesi'nden seçilenlerin % 33. 3'ü, Karadeniz Bölgesinden seçilenlerin % 24, 5'i, İç Anadolu Bölgesi'nden seçilenlerin % 27. 5'i, Ege ve Marmara Bölgeleri'nden seçilenlerin % 38. 8'i, Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nden seçilenlerin % 30. 4'ü doğdukları yerlerin dışındaki illerden seçilip meclise katılmışlardır²⁰⁰.

Çeşitli çevrelerden, meslek gruplarından gelen ve farklı yaşlarda olan bu milletvekilleri ortak amaçlarının yanı sıra kendi fikirlerinin ve ülkeyle ilgili düşüncelerinin savunucusu olmuşlardır. Fakat mecliste birbirlerinden çok değişik düşünce, inanç ve görüşlere sahip olmuşlardır. Bunlar arasında bazen tartışmalar vuku bulmuştur. Bazı milletvekilleri buna çözüm olmak için 1920 yılı sonlarına doğru gruplar oluşturmaya başlamışlardır. Bunların başlıcaları; Tenasüt (uyum) Grubu, İstiklâl Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat (reform) Grubudur²⁰¹.

Birinci Meclis ayrıca ülkedeki karışıklıkları önlemek için bazı kanunlar çıkarmıştır. İlk kanunlardan birisi 24 Nisan 1920 tarih ve 1 sayılı kanunu olan Ağnam Resmi Kanunu'dur²⁰². Diğer yandan meclisin varlığına kast edici girişimlerde bulunanlar, iç isyanlara karışanlar ve asker kaçaklarının yargılanması için 29 Nisan 1920 tarih ve 2 sayılı Hiyaneti Vataniye Kanunu'nu çıkartmıştır²⁰³.

Anadolu'da zararlı propaganda faaliyetlerinin artması, casusluk, isyan ve yağma olaylarının önüne geçilememiştir. En önemli eksikliklerden biri de yürürlükteki kanunların ve bunları uygulayacak mevcut mahkemelerin bu olağanüstü dönemde ihtiyacı giderebilecek durumda olmayışından ve mahkemelerin hızlı çalışıp karar verebilmek adına 11 Eylül 1920'de Firariler Hakkında Kanun kabul edilmiştir²⁰⁴.

²⁰⁰ Sedat İşık, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bitlis Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011, s. 39.

²⁰¹ Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 1991, s. 93.

²⁰² *Düster*, 3. Tertip, C.1, 07.02.1921 Tarih ve 1 Sayılı Resmi Gazete; *TBMM ZC.*, D. 1, C. 1. s. 38.

²⁰³ *Düster*, 3. Tertip, C.1, 07.02.1921 Tarih ve 1 Sayılı Resmi Gazete; Köstüklü, s. 20., *TBMM ZC.*, D. 1, C. 1., s. 102.

²⁰⁴ *Düster*, 3. Tertip, C.2, 21.02.1921; Kemal Çelik, " Milli Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, 2007, s. 597-598.

Devamında ise 31 Temmuz 1922’de İstiklal Mahakimi Kanunu çıkarılmıştır²⁰⁵. Kurtuluş Savaşı’nda büyük fedakârlıklar yapıp ve zorluklara karşı mücadele edenlerin ödüllendirilmesi için 29 Kasım 1920’de İstiklal Madalyası Kanunu, Türk Milletinin özgürlük ve bağımsızlığını gösterecek, milli birlik ve beraberlik duygularını aşılacak için 12 Mart 1921’de İstiklal Marşı’nın Milli Marş olarak Kabul Edilmesi Kanunu, 5 Ağustos 1921 tarihinde Başkomutanlık Kanunu kabul edilmiştir²⁰⁶.

20 Ocak 1920 tarih ve 85 sayılı kanunla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çıkarılmıştır²⁰⁷. Bu anayasa 23 Maddeden oluşup egemenliğin millete ait olduğunu benimsemiştir. 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye) “*Kuvvetler Birliği*” ilkesini ve “*Meclis Hükümeti Sistemini*” kabul etmiştir. Devrim niteliğinde olan 1921 Anayasası’nın 1. maddesinde “*Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız milletindir İdare usulü halkın mukadderatını doğrudan doğruya ve fiili olarak kendisinin idare etmesi esasına dayanmaktadır.*” Şeklinde geçmektedir²⁰⁸.

Birinci Büyük Millet Meclisi’nde Meclis hükümet sisteminin devam edildiği, kanunlar, hükümet tasarıları, milletvekilleri önerileri, İcra Vekilleri Heyeti’nin meclise sunmuş olduğu tezkereler evrakların sunumuyla meclis gündemine getirilip görüşüldükten sonra karara bağlanırdı. Hukuk alanındaki çalışmalar bu şekilde yürütülmüştür. Bu bağlamda; Hükümet Tasarısı 225, Milletvekili Önerisi 98, Tezkereler 5, Evrak 10, Toplam olarak 338 Kanun Tasarısı bu teklifler sonrasında kanunlaştırılmıştır.

Dönem içerisinde İcra Vekilleri Heyeti’nce (Hükümet) Vekâletler aracılığıyla Meclis Başkanlığına 627 kanun tasarısı yollanmış, bunlardan 225’i kanun olarak kabul edilmiş, kabul edilen kanunlar içerisinde ise 66 tane yer almış, 20 tanesi karar, 51 tanesi yorum olarak değerlendirilmiş, 24’ü reddedilmiş ve 33’ü tekrardan gönderilmiş, 31 öneri muhafaza edilmiş, işlemi tamamlanamayan 206 tasarıdan 91’i Meclis Genel Kurul gündeminde 115’i ise komisyonlarda kalmıştır²⁰⁹.

719 milletvekili önerisi yasa tasarısı olarak sunulmuş bunlardan 98’i kanun olarak kabul edilmiş, 23’ü karar olarak kabul görülmüş, 15’i ise reddedilmiştir. Kabul edilen kanunlar içerisinde 51 teklif yer almış, 76’sı geri verilmiştir. 31 öneri kaldırılmış

²⁰⁵ *Düster*, 3. Tertip, C. 3; Kemal Çelik, “ Milli Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, 2007, s. 597-598.

²⁰⁶ *Düster*, 3. Tertip, C.1, 05.08.1921 Tarih ve Sayılı Resmi Gazete; Demirden Yüzgeç, s. 84-85.

²⁰⁷ *Düster*, 3. Tertip, C.1, 07.02.1921 Tarih ve 11 Sayılı Resmi Gazete;

²⁰⁸ Teke, s. 38.

²⁰⁹ Demirden Yüzgeç, s. 79.

işlemi tamamlanan 287 öneriden 129'u genel kurul gündeminde, 1582 tanesi ise komisyonlarda kalmıştır. Tezkereler olarak 457 tezkere Meclis Başkanlığı'na gönderilmiş, bunlardan 5'i kanun, 5'i yorum olarak hazırlanmış, 5 tanesi de kabul edilen kanunlar içerisinde yer almıştır. 354 tezkere gereği Meclis Başkanlık Divanında düzenlenmiş, geriye kalan 31'i Genel Kurul gündeminde 57'si komisyonlarda kalmıştır.

Tezkereler dışında 389 sair evrak Meclis Başkanlığına verilmiştir. Bu evraklardan 10'u kanun 2'si karar, 6 tanesi de yorum olarak hazırlanıp kabul edilmiştir. Başkanlık Divanı tarafından 279 evrakın işlemi tamamlanmış, geriye kalan 38'i Genel Kurul Gündeminde, 54'ü ise komisyonlarda kalmıştır²¹⁰.

Büyük Millet Meclisi, Türk Siyasi tarihi içerisinde ne kendisinden önce ne kendisinden sonra gelen diğer dönemlerdeki meclisleri andırmaktadır. Türk anayasa tarihinde benzeri olmayan bir şekilde çift seçimle (1919-1920) üyelerini tayin ederek iş başına gelmiştir. Tarık Zafer Tunaya Birinci Meclis için şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Bir meclisin iki genel seçim neticesinde kurulmuş olması, Dünya Anayasa Tarihi'nde ender rastlanan bir olaydır ve bu olay Türk İnkılâbının organı olan Meclise gerçek bir özellik vermiştir.”* Birinci TBMM diğer dünya parlamentolarında çok az görülen, geniş yetkilerle donatılmış bir meclisti. Yasama ve yürütme yetkilerini Meclise vermiş olması en belirgin ve ayırt edici özelliği olmuştur. Her konuda karar alabilme ve bu kararlar doğrultusunda sürekli ve aralıksız çalışmış olan bir meclis niteliğinde idi²¹¹. Fakat ilk yıllarında bu denli bir kaynaşma ve uyum içerisinde olan meclis özellikle son aylara doğru “Saltanat ve Hilafet tartışmaları” ile Lozan Konferansı'nın gelişiminden kaynaklanan yoğun tartışmalar ve baş gösteren sorunlar yüzünden çalışmalarına devam edemez duruma gelmiştir.

Meclisin bu duruma geldiğini gören Mustafa Kemal Paşa bu meclisin görevini şerefiyle yerine getirmiş olduğunu düşünerek yeni bir meclise ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir. TBMM 1 Nisan 1923 tarihli oturumunda Ali Fuat başkanlığında Aydın milletvekili Esat Efendi ve 120 arkadaşı ile birlikte seçimlerin yenilenmesine dair önerge vermişlerdir. Meclis 16 Nisan 1923'te son toplantısını yaparak seçim sonuna kadar çalışmalarına ara vermiştir. Böylece Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi dönemi sona ermiştir²¹².

²¹⁰ Demirden Yüzgeç, s. 80.

²¹¹ Tekgündüz, s. 23.

²¹² Karnap, s. 68; Erdem Çanak, “ I. ve II. Dönem TBMM'deki Kozan Milletvekilleri ve Meclis'teki Faaliyetleri”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 43, Nisan 2016, s. 683.

II. BÖLÜM

3. BİRİNCİ DÖNEM SİİRT MİLLETVEKİLLERİ

19 Mart 1920 Tarihli Seçim Beyannamesinin ilanı üzerine Siirt Vilayeti'nde yeni açılacak Meclis'e temsilci göndermek amacıyla seçimler yapılmıştır. Yapılan seçimde; Siverek Eski Kadısı Mustafa Sabri Efendi 40 oy, Belediye Meclis Üyesi Hacı Nuri Bey 27 oy, Bitlis İl Özel Eski Müdürü Necmeddin Bey 28 oy, Siirt ulemasından Salih Bey 21 oy, Mahkeme Başkâtibi Mehmet Kadri Bey 32 oy almışlardır. 8 Mayıs 1920 tarihli seçim tutanakları ve milletvekili listesi Büyük Millet Meclisi'ne Siirt Mutasarrıfı Münib Bey imzası ile 5 milletvekili gönderilmiştir²¹³.

3.1. Hacı Nuri Bey (Bayam)

Hacı Nuri Bey (Nuri Bayam) 1869 (1285) yılında Siirt'te dünyaya gelmiştir²¹⁴. Babasının adı Ahmet Efendi, annesinin adı ise Nenne Hanım'dır²¹⁵. İlk ve orta öğrenimini Siirt İbtidai Mektebi ve Rüştüyesinde tamamladıktan sonra baba mesleği olarak ticaret hayatına girmiştir.

Belediye Meclisi üyesi iken Millî Mücadele'ye katılmıştır. TBMM Birinci Dönemi için yapılan seçimlerde 27 oy almıştır²¹⁶. Siirt'ten milletvekili seçilerek 13 Temmuz 1920'de meclise katılmıştır. Mecliste Adalet, İrşad ve İktisat Komisyonlarında çalışmıştır. Milletvekilliği bu dönemde sona erince memleketine dönerek ticaretle uğraşısını sürdürmüştür. 2 Haziran 1940 tarihinde vefat etmiştir. Zeviyeye Mezarlığında toprağa verilmiştir²¹⁷. Hacı Nuri Bey, evli olup 6 çocuk babasıydı²¹⁸.

3.2. Halil Hulki Bey (Aydın)

Halil Hulki Bey (Halil Hulki Aydın) 1869 (1285) yılında Siirt'te dünyaya gelmiştir. Babasının adı Hacı Mehmet Efendi, annesinin adı ise Halime Hanım'dır²¹⁹. İlk ve orta öğrenimini 1884'te Siirt İbtidai Mektebi ve Rüştüyesinde tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek 10 yıl medrese öğrenimi görmüştür. 5 Aralık 1894'te Müderrislik icazeti ve İzmir Payesi almıştır. 1899'da Siirt'e dönerek yedi yıl Rüştüyede

²¹³Kadri Oktay Bey'in Seçim Mazbatasının Transkripsiyonu TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 377.

²¹⁴Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, TBMM Vakfı Yay, Ankara, 1993, s. 856.

²¹⁵Nuri Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:376.

²¹⁶Nuri Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 375.

²¹⁷Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, TBMM Vakfı Yay, Ankara, 1993, s. 856.

²¹⁸TBMM Albümü (1920-2010), C. 1, s. 55.

²¹⁹Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, TBMM Vakfı Yay, Ankara, 1993, s. 849, *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. 1, s. 55.

öğretmenlik yaptıktan sonra 8 Haziran 1907 yılında Bidayet Mahkemesi Üyesi olmuştur. Bu arada Siirt merkezinin nüfus sayımı için teşkil edilen komisyonun başkanlığına getirilmiştir. 24 Ağustos 1908'de ise Siirt Müftülüğü'ne atanmıştır.

Bunun yanı sıra Hadariahdar Medresesi'nde öğretmenlik görevini üstlenerek icazet vermiştir. Ek görev olarak ise çeşitli dönemlerde İdadi Müdür Vekâleti, Ziraat, Evkaf, Maarif Komisyonu'nun başkanlıklarını yapmıştır. İttihat ve Terakki Fırkasında politikaya girmiştir. Siirt İdare Heyeti Başkanlığı ve Merkez Heyeti Üyeliği'nde bulunmuştur. 2 Temmuz 1918'de Fırkanın Siirt Sorumlu Kâtipliğinde Vekil olarak görev almıştır.

Sivas Kongresi'nden sonra Millî Mücadele'ye katılarak Siirt'te Müdafaa-yı Hukuk teşkilâtını kurarak Başkanlığına seçilmiştir. 24 Ocak 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisi'nin son dönemi için yapılan seçimlerde Siirt'ten milletvekili seçilmiştir. Ancak İstanbul'a gitmeyerek 13 Mayıs 1920'de TBMM'ye katılmıştır. Mecliste Şer'iyeye - Evkaf ve Millî Eğitim komisyonlarında çalışmıştır²²⁰. 1920'de milletvekili olan Halil Hulki Bey 20 yıl boyunca milletvekilliği yaptığı görülmüştür. Ebedi Şef Atatürk ve Milli Şef İsmet İnönü'den övgüler almıştır. Keskin ve kuvvetli bir zekâyâ sahip olan Halil Hulki Bey şiirle de ilgilenmiştir²²¹.

Birinci Dönem Siirt milletvekili olan Halil Hulki Bey evli olup sekiz çocuk babası idi²²². Halil Hulki Bey, Arapça, Farsça, Kürtçe dillerini bilmekteydi. İkinci ve altıncı dönemlerde tekrar Siirt'ten milletvekili seçilerek yasama görevini ölümüne kadar korumuştur. 4 Haziran 1940'da Ankara'da hayata veda etmiştir. Cebeci Asrı Mezarlığında toprağa verilmiştir²²³.

3.3. Mehmet Kadri Bey (Oktay)

Mehmet Kadri Bey (Kadri Oktay) 1888 (1304) yılında Siirt'te dünyaya gelmiştir²²⁴. Babasının adı Mustafa Efendi, annesinin adı ise Zarif Hanım'dır²²⁵. İlk ve orta öğrenimini Siirt İbtidai Mektebi ve Rüştüyesinde tamamlamıştır. Daha çok ailesinden kalan çiftliğinde tarım ve çiftçilikle meşgul olmuştur. Ayrıca bir ara Pervari İlçesinde Mahkeme Başkâtipliği yapmıştır.

²²⁰ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, s. 849-850.

²²¹ Ömer Atalay, *Siirt Tarihi*, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946, s. 121.

²²² *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. 1, s. 55.

²²³ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III., s. 850.

²²⁴ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, TBMM Vakfı Yay, Ankara, 1993, s. 851.

²²⁵ *Kadri Oktay Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:378

Sivas Kongresi'nin toplanmasından sonra Millî Mücadele'ye katılarak TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimlerde 32 oy almıştır²²⁶. Siirt'ten milletvekili seçilen Mehmet Kadri Bey, 13 Temmuz 1920'de meclise katılmıştır. Mecliste Dilekçe, Defter-i Hâkanî (Tapu- Kadastro), Bayındırlık komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulunda çalışmıştır.

Milletvekilliği birinci dönemde sona erince memleketine dönerek tarım ile uğraşısını sürdürmüştür. Siyasi yaşamında ise Cumhuriyet Halk Partisi'nde politikaya devam ederek, Liva İdare Heyeti Üyeliğine seçilmiştir. Dört yıl İl Genel Meclisi Üyeliği yapmıştır. CHP İl İdare Kurulu Başkanlığı yaptığı dönemde, 1 Haziran 1950 tarihinde Siirt'te vefat etmiştir. Zevye Mezarlığında toprağa verilmiştir²²⁷. Mehmet Kadri Bey evli olup iki çocuk babasıydı²²⁸.

3.4. Mustafa Sabri Bey (Baysan)

Mustafa Sabri Baysan, 1887 (1303) yılında Denizli'nin Çal ilçesine bağlı Mahmutgazi köyünde dünyaya gelmiştir²²⁹. Babasının adı Hüseyin Efendi, annesinin adı ise Sultan hanımdır²³⁰. Babasından ilköğrenimi alan Mustafa Sabri Bey, sonra İstanbul'a giderek Fatih Medresesi'nde öğrenim ve eğitim görmüştür²³¹.

Sınavla Medresetül - Kuzat (Kadı Okuluna) girerek burdan 31 Temmuz 1912'de mezun olmuştur. 8 Mayıs 1913'te Medine İli Tettebbuilbahir ilçesi Naipliği ile Adliye hizmetine girmiştir. 24 Kasım 1914'te Mekke Kadılığı ikinci danışmanlığına nakledilmiştir. 10 Temmuz 1915 tarihinde Siverek Kadısı olmuş, 6 Ekim 1919'da ise İstanbul Hükümeti tarafından görevden alınmıştır²³². TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimlerde 40 oy almıştır²³³. Siirt'ten milletvekili seçilen Mustafa Sabri Bey, 13 Temmuz 1920'de meclise katılmıştır.

Mecliste Şer'iye - Evkaf, Adalet, İktisat ve Malî Kanunlar komisyonlarında çalışmıştır. Özellikle tarımın teşviki ve halkın geçiminin iyileştirilmesi konusunda verdiği önergeler ve zafere inancını belirten konuşmalarıyla dikkat çekmiştir. Dönem içinde kürsüde de yaptığı konuşma sayısı (4)'ü gizli oturumlarda (74) olup, ayrıca (9)

²²⁶ Kadri Oktay Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 377.

²²⁷ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, TBMM Vakfı Yay, Ankara, 1993, s. 851.

²²⁸ TBMM Albümü (1920-2010), C. 1, s. 56.

²²⁹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, TBMM Vakfı Yay, Ankara, 1993, s. 852.

²³⁰ Mustafa Sabri Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:375.

²³¹ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, , s. 852.

²³² Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, , s. 852, TBMM Albümü (1920-2010), C. 1, s. 55.

²³³ Mustafa Sabri Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:374.

soru önergesi vererek, (10) kanun teklifi yapmıştır²³⁴. Yabancı diller arasında Arapça, Kürtçe, Zazaca, Fransızca birazda İngilizce bilmekteydi²³⁵. Milletvekilliği birinci dönemde sona erince yeniden hizmet isteğinde bulunması üzerine 28 Ağustos 1925'te Eşme Hâkimliğine atanmıştır. 5 Eylül 1927'de ise Bozdoğan Hâkimliğine nakledilmiştir. 8 Nisan 1929'da istifa amacıyla görevinden ayrılmıştır.

1 Haziran 1930 ile 17 Mart 1938 arası Denizli Belediyesi avukatlığını yapmıştır. 20 Mart 1938'de Bilecik Cezaevi Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. 3 Ekim 1939'da Kütahya Cezaevi Müdürü olmuş, 23 Aralık 1940'ta Amasya Cezaevi Müdürü olarak görevlendirilmiştir. 3 Ocak 1949'da emekliye ayrılarak Denizli'de avukatlık mesleğini sürdürdürmüştür²³⁶. 18 Şubat 1960'ta vefat etmiştir²³⁷. Übadı mezarlığında toprağa verilmiştir. Mustafa Sabri Bey, evli olup altı çocuk babası idi. Birinci Dönem Siirt Milletvekilleri arasında mecliste en çok söz alan ve aktif olan kişi olmuştur²³⁸.

3.5. Necmeddin Bey (Bilgin)

Necmeddin Bilgin 1875 (1291) yılında Siirt'te dünyaya gelmiştir. Babasının adı İsmail Efendi, annesinin adı ise Fatma Hanım'dır²³⁹. İlk ve orta öğrenimini Siirt İbtidai Mektebi ve Rüştüyesinde tamamladıktan sonra Liva Tahrirat Kaleminde aday memur olarak 13 Eylül 1890'da Devlet hizmetine girmiştir.

13 Kasım 1891'de Ziraat Bankası şubesine geçerek, Haziran 1894'te ise banka memurluğuna atanarak üç yıl bu görevi yapmıştır. 4 Temmuz 1897'de ise Muhasebe Kâtibi olmuştur. Nisan 1908'de de sandık eminliğine tayin edilmiştir.

20 Aralık 1909'da bankadan ayrılarak Garzan İlçesi (Halen Yanarsu Bucağı) Mal Müdürü olarak görevlendirilmiştir. Aralık 1911'de Siirt Muhasebe Başkâtipliğine nakledilmiştir. 23 Haziran 1917'de Bitlis Özel Saymanlık Müdürlüğü'ne geçmiştir. 16 Mart 1920 tarihinde Siirt'teki eski görevine döndüğü sırada TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimlerde 28 oy alarak milletvekili seçilmiştir²⁴⁰. Siirt'ten milletvekili seçilen Necmeddin Bey 13 Temmuz 1920'de Meclis'e katılmıştır. Mecliste Malî Kanunlar komisyonunda çalışmıştır. Milletvekilliği bu dönemde sona erince yeniden hizmet isteminde bulunması üzerine 12 Eylül 1923'te Garzan Kaymakamlığı'na

²³⁴ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, s. 852-853.

²³⁵ *Mustafa Sabri Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:375.

²³⁶ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, s. 853.

²³⁷ *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. 1, s. 55.

²³⁸ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, s. 853.

²³⁹ *Necmeddin Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:379.

²⁴⁰ *Necmeddin Bey'in Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No: 378.

atanmıştır. 7 Mayıs 1924'te Süleymanlı, 8 Temmuz 1925'te Harran, 9 Mayıs 1928'de Tavas Kaymakamı olarak görevlendirilmiştir. 15 Eylül 1928 tarihinde emekliye ayrılarak, 10 Aralık 1933'te Siirt'te vefat etmiştir. Zeviye Mezarlığında toprağa verilmiştir²⁴¹. Evli olup 6 çocuk babası olan Necmeddin Bey, hayatı boyunca daha çok mali ve idari görevlerde yer almıştır²⁴².

3.6. Salih Bey (İmamzade)

İmamzade Salih Bey (Salih ATALAY) 1873 (1289) yılında Siirt'te dünyaya gelmiştir. Babasının adı Abdülferit Efendi, annesinin adı ise Zeynep Hanım'dır²⁴³. İlk ve orta öğrenimini Siirt'te tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Fatih Medresesinde öğrenim ve eğitimini tamamlayarak müderrislik icazeti almış ve 2 Aralık 1909 tarihinde Siirt Şer'iyeh Mahkemesinde Zabıt Kâtibi olarak devlet hizmetine girmiştir. 8 yıl bu görevi yaptıktan sonra Liva Daimi Encümen Üyeliğine seçilmiştir.

Ayrıca İl Genel Meclisi Üyeliğini yapmıştır. TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimlerde 21 oy alarak²⁴⁴ Siirt'ten Milletvekili olarak 13 Temmuz 1920'de Meclise katılmıştır. Mecliste Şer'iyeh-Evkaf, İrşad ve Bütçe komisyonlarında çalışmıştır. İkinci toplantı yılında Şer'iyeh Komisyonu'nun sözcülüğünü, üçüncü toplantı yılında ise Kâtipliğini yapmıştır.

Milletvekilliği sona erdikten sonra memleketine dönerek İmamlık ve Müderrislik mesleğini devam ettirmiştir. 28 Mart 1936'da Dersim (Tunceli) Müftülüğü'ne atanmıştır. 5 Ekim 1943 tarihinde ise isteği üzerine Elâzığ Müftülüğü'ne nakledilmiştir. Bu görevden 29 Mart 1949'da emekliye ayrılmıştır. Geri kalan yaşamını din ve hayır işleri ile uğraşarak geçirmiş, 2 Temmuz 1961 yılında Siirt'te vefat etmiştir. Şeyh Süleyman mezarlığında toprağa verilmiştir²⁴⁵. Salih Bey, Arapça ve Farsça dillerini bilmekteydi. Evli olup iki çocuk babasıydı²⁴⁶.

²⁴¹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, TBMM Vakfı Yay, Ankara, 1993, s. 854-855.

²⁴² *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. 1, s. 56.

²⁴³ *Salih Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:380.

²⁴⁴ *Salih Bey'in Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi, Sicil No:379.

²⁴⁵ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, TBMM Vakfı Yay, Ankara, 1993, s. 857.

²⁴⁶ *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. 1, s. 56.

III. BÖLÜM

4. BİRİNCİ DÖNEM SİİRT MİLLETVEKİLLERİNİN MECLİS FAALİYETLERİ

4.1. Hacı Nuri Beyin Meclis Faaliyetleri

Hacı Nuri Bey, I. Yasama dönemi içerisinde kullandığı izinler nedeniyle Meclis çalışmalarına çok fazla katkı sağlayamamıştır. Dönem içerisinde 2 teklif veren Hacı Nuri Bey tekliflerden 1'i kabul edilirken diğeri Mecliste müzakere edilmemiştir. Meclisteki diğeri milletvekillerinin hazırlamış olduğu 12 ortak takrir ve teklifte imzası tespit edilen Hacı Nuri Bey; Meclis tarafından 5 defa izinli sayılmıştır.

4.1.1 Hacı Nuri Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Hacı Nuri Bey'in TBMM çatısı altında almış olduğu görevlere bakıldığında; 3. yasama yılında 2. Şube Üyeliği²⁴⁷, 4. yasama yılında 1. Şube Üyeliği²⁴⁸ görevinde bulunduğu tespit edilmiştir. Hacı Nuri Bey Mecliste Birinci Grup içerisinde yer almıştır²⁴⁹.

4.1.2. Hacı Nuri Bey'in Kanun Teklifleri

4.1.2.1. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

- Adliye Encümeninin, Hıyaneti Vataniye Kanununun 8'inci Maddesinin Düzeltilmesine Dair Kanun Teklifi ve Adliye Encümeni Mazbatası

Meclis'in 29 Ağustos 1921 tarihli oturumunda Adliye Encümeninin, Hıyaneti Vataniye Kanununun 8'inci Maddesi görüşülürken Hacı Nuri Bey, vatana ihanet suçundan yargılananlardan yalnız müebbet ve idam ile mahkûm olanların doğruluğunun onaylanması veya reddinin Meclis'e ait olmasını, diğeri bölümlerin ise Komisyonun araştırıp, yeterli görülmesinin düzeltilmesine dair şu teklifi vermiştir²⁵⁰.

Riyaseti Celileye

Hıyaneti vataniyeden dolayı mahkûm olanlardan yalnız müebbet kürek ve idam ile mahkûm olanların tasdik veya reddi Meclisi Aliye aidolmak üzere diğeri aksamın doğrudan doğruya Encümenin tetkikiyle iktifa edilmesinin tadilini teklif eylerim.

Siird Hacı Nuri

²⁴⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 20.

²⁴⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s. 20.

²⁴⁹ Demirel, s. 261.

²⁵⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 12, s. 106.

Teklifin Meclis Genel Kurul’unda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Hacı Nuri Bey’in teklifi Meclis’te yapılan oylamada kabul edilmemiştir²⁵¹.

- İdarei Kura ve Nevahi Kanunu Lâyihası ve Dâhiliye Encümeni Mazbatası

Meclis’in 22 Kasım 1921 tarihli oturumunda Hacı Nuri Bey, köy ve nahiye kanununun 42. Maddesi²⁵² içerisinde geçen seçim günü bir özür belirtmeksizin vazifesi başına gelmeyen veya gelip de görevini ifa etmeyen heyeti intihabiye reisi ve âzası beş liradan on beş liraya kadar cezayı nakdiye mahkûm olurlar yerine yirmi beş kuruştan yetmiş beş kuruşa kadar ceza verdirilmesi yeterli olduğu hususunda şu teklifte bulunmuştur²⁵³.

Riyaseti Celileye

Hilafı tenbihat kabilinden olmak üzere hiçbir Özre müstenidolmaksızın gelmiyecek şahıs için yalnız yirmi beş kuruştan yetmiş beş kuruşa kadar ceza verdirilmesi kâfi olduğundan olveçhile tadilini teklif ederim.

Siird Hacı Nuri

Hacı Nuri Bey’in teklifi Meclis’te okunmasına rağmen oylama yapılmamıştır²⁵⁴.

4.1.2.2. Diğer Milletvekilleriyle İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifleri

- Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ve Rûfekasının Başkumandanlık Kanunu’nun Temdidi Hakkındaki Teklifi²⁵⁵.

-Dâhiliye Vekili Hakkı Behiç Beyin İzahnamesinin Beyanatı Şifahiye Telâkki Edilerek Beyanı İtimat Olunmasına Ve İstifasının İadesine Dair Antep Mebusu Kılıçalı Beyle Rûfekasının Takriri²⁵⁶.

-Erzurum Mebusu Salih Bey İle Rûfekasının, Muhacirin Tarafından Verilen İstidaların Merbuten Takdim Edildiğine ve Bu Muhacirlerin Memleketlerine Sevkine Dair Takriri²⁵⁷.

²⁵¹ TBMM ZC, D. 1, C. 12, s. 106.

²⁵² **MADDE 42.** — Yevmi intihapta muayyen saatte bir sebebi meşrua müstenid olmaksızın vazifesi başına gelmiyen veya geldikten sonra bilâsebep ifayı vazifeden imtina eden heyeti intihabiye reisi ve âzası beş liradan on beş liraya kadar cezayı nakdiye mahkûm olurlar.

²⁵³ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 303.

²⁵⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 303.

²⁵⁵ TBMM GZC, D. 1 C. 2, s. 429.

²⁵⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 3. s. 112-114.

²⁵⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 3, s. 402.

- Burdur Mebusu İsmail Suphi Beyle arkadaşlarının, ordunun ne dereceye kadar iksa edilebileceğine dair Müdafaa-i Milliyeden olan sual takririnin istizaha kalbi hakkında takriri²⁵⁸.
- Çorum Mebusu Fuat Bey ve Rüfekasının, İcra Vekilleri İntihabına Dair Kanunun Tadili Hakkında Teklifi Kanunisi²⁵⁹.
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle Arkadaşlarının Muhacir ve Mültecilerin Askerliklerine Dair Kanun Teklifi ve Müdafaa-i Milliye Encümeni Mazbatası²⁶⁰.
- Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Beyle 62 Arkadaşının, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Gazilik Unvanı Verilmesine ve Müşirlik Rütbesi Tevcih Edilmesine Dair Kanun Teklifi²⁶¹.
- Erzincan Mebusu Tevfik Beyle Seksen İki Arkadaşının, Dersimli Zeynozade Bego Ağanın Maluliyetine Binaen Bakıye-i Müddeti Cezaiyesinin Affına Dair Kanun Teklifi ve Adliye Encümeni Mazbatası²⁶².
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle 75 Refikinin Heyeti Umumiye İçtimainin Dört Ay Olmasına ve Saireye Dair Kanun Teklifi ve Lâyiha Encümeni Mazbatası²⁶³.
- Sinob Mebusu Dr. Rıza Nur Beyle 78 Arkadaşının, Osmanlı İmparatorluğunun Münkariz Olduğuna ve Yeni Türkiye Hükümetinin Onun Vârisi Bulduğuna ve Makamı Hilâfetin Esaretten Kurtulacağına Dair Takriri²⁶⁴.
- Ergani Mebusu Sırrı Beyle Rüfekasının, Nisabı Müzakere Kanununun 6 ve 8'inci Maddelerinin Tadiline Dair Kanun Teklifi Ve Kanunu Esasi Encümeni Mazbatası (2/665) Ve Müstacel Ruznameye Alınmasına Dair Takrir²⁶⁵.
- Sinob Mebusu Hakkı Hami Beyle Rüfekasının Tedirsatı İptidaiye Kanununun On Beşinci Maddesinin Tadiline Dair Olan Layihanın Cumartesi Ruznamesine Alınmasına Dair Takriri²⁶⁶.

4.1.3. Kullandığı İzinler

Hacı Nuri Bey 1. Yasama dönemi boyunca 27 Ekim 1920 tarihinde beş ay izin²⁶⁷ 30 Kasım 1921 tarihli oturumunda on iki gün izin²⁶⁸, 16 Mart 1922 tarihinde üç ay²⁶⁹,

²⁵⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 5, s. 134, 135.

²⁵⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 5, s. 291.

²⁶⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 11, s. 27.

²⁶¹ TBMM ZC, D. 1, C. 12, s. 263-264.

²⁶² TBMM ZC, D. 1, C. 12, s. 265.

²⁶³ TBMM ZC, D. 1, C. 16, s. 143-146.

²⁶⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 292-294.

²⁶⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 27, s. 482-483.

²⁶⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s. 367.

²⁶⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 5 s. 204- 205.

16 Ağustos 1922 tarihinde bir ay²⁷⁰, 24 Mart 1923 tarihinde üç ay izin²⁷¹, kullandığı tespit edilmiştir.

4.2. Halil Hulki Beyin Meclis Faaliyetleri

I. Yasama dönemi içerisinde 1 taktir veren Halil Hulki Bey'in taktiri kabul edilmiştir. Meclisteki diğer milletvekillerinin hazırlamış olduğu 15 ortak taktir ve teklifte imzası tespit edilen Halil Hulki Bey 3 defa izinli sayılmıştır. Halil Hulki Bey uzun süre aldığı izinler nedeniyle Meclis çalışmalarına çok fazla katkı sağlayamamıştır.

4.2.1. Halil Hulki Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Halil Hulki Bey'in TBMM çatısı altında almış olduğu görevlere bakıldığında; 2. yasama yılında 4. Şube Üyeliği²⁷², 3. yasama yılında 3. Şube Üyeliği²⁷³, 3. yasama yılında 3. Şube Başkanlığı ve Muvazenei Maliye Encümenliği²⁷⁴, 4. yasama yılında 5. Şube Üyeliği²⁷⁵ 4. dasama döneminde Şeri'ye Encümeni Üyeliği²⁷⁶ görevlerinde bulunmuştur. Halil Hulki Bey Mecliste Birinci Grup içerisinde yer amıştır²⁷⁷.

4.2.2. Halil Hulki Bey'in Kanun Teklifleri

4.2.2.1. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

- Vekilliğe Seçilen Kişilerin Memuriyetlerinin Devam Edip Etmeyeceğine Dair Ankara Valiliği Tezkeresi, Vekilliğe Seçilen Memur ve Öğretmenlerin Memuriyetlerinin Devam Edip Etmeyeceğinin Bildirilmesine Dair Eskişehir Mutasarrıflığının Tezkeresi, Beyazıt Mebusluklarına Seçilen Kişilerin ve Bunlardan Atıf Bey'in İstifa Ettiği veya İzinli mi Kabul Edileceğine Dair Erzurum Valiliğinin Tezkeresi ve Memuriyette Vekilliğinin Toplumsal Olarak Uygun Olup Olmayacağına Dair Niğde Vekili Abidin Beyle, Arkadaşlarının Taktiri Hakkındaki Teklifi

Meclis'in 5 Haziran 1920 tarihli oturumunda, Vekilliğe İntihap edilen zevatın memuriyetlerinin devam edip etmeyeceğine dair Ankara Valiliği Tezkeresi

²⁶⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 418.

²⁶⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 22, s. 171.

²⁷⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 22, s. 171.

²⁷¹ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s. 156.

²⁷² TBMM ZC, D. 1, C. 9, s 18.

²⁷³ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 21

²⁷⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 23, s. 394.

²⁷⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s 21.

²⁷⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s 42.

²⁷⁷ Demirel, s. 261.

görüşülürken Halil Hulki Bey, bu tezkerenin Kanuni Esasiye aykırı olduğunu belirterek bunun Encümençe Heyeti İcraiyece karar verildikten sonra Meclise verilmesine dair şu takriri vermiştir²⁷⁸.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Mebuslukla memuriyet İçtima edilemez, kanunu esasiye mugayirdir deniliyor, Bu, doğru bir nazariye değildir. Meclisimiz Kanunu Esasiye bağlib değildir, mübdi muciz bir kanunu esasiye merbuttur. Meclisi Âlimizi teşkil eden zevatın kısmiâzami memurindir. Bu kaziyeyi kanunu esasiye tatbik etmek, Meclisi Âliyi dağıtmak ve bu halde ağyarın ekmeğine yağ sürmek demektir. Binaenaleyh, bu yorulmuş milleti tekrar intMiaiba davet etmek ve Meclisi dağıtmak demek muvafik değildir. Ve alâkülli hali meselei mebhusunhanın encümençe Heyeti İcraiyece takarrüründen sonra Meclise tevdiini arz ederim,

Siirt Halil Hulki

Takririn Meclis Genel Kurulu'nda okutulmasından sonra oylamaya geçilmiş ve Halil Hulki Bey'in takriri mecliste yapılan oylamada kabul edilmemiştir²⁷⁹.

4.2.2.2. Diğer Milletvekilleriyle İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifleri

- Malatya Mebusu Lûtfi Beyle arkadaşlarının, Vilâyatı Şarkiye muhacirlerine muavenet edilmesi hakkında takriri²⁸⁰.

-Dâhiliye Vekili Hakkı Behiç Beyin izahnamesinin beyanatı şifahiye telâkki edilerek beyanı itimat olunmasına ve istifasının iadesine dair Antep Mebusu Kılıçalı Beyle rüfekasının takriri²⁸¹.

-Erzurum Mebusu Salih Bey ile rüfekasının, muhacirin tarafından verilen istidaların merbuten takdim edildiğine ve bu muhacirlerin memleketlerine sevkine dair takriri²⁸².

-Erzurum Mebusu Mustafa Durak Beyle arkadaşlarının ve Muş Mebusunun, muhacirlerin bir an evvel yurtlarına sevklerine dair takrirleri²⁸³.

- Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Beyle 62 arkadaşının, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine gazilik unvanı verilmesine ve müşirlik rütbesi tevcih edilmesine dair kanun teklifi²⁸⁴.

²⁷⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 2, s. 84-85.

²⁷⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 2, s. 86.

²⁸⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 2, s. 4-5.

²⁸¹ TBMM ZC, D. 1, C. 3, s. 112-114.

²⁸² TBMM ZC, D. 1, C. 3, s. 402.

²⁸³ TBMM ZC, D. 1, C. 10, s. 419-420.

²⁸⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 12, s. 263-264.

- Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa İle arkadaşlarının, heyeti vekilenin salahiyet ve vazifesine dair encümeni mahsusa tanzim edilmiş olan kanun teklifinin, icra vekillerinin sureti intihabı ve heyeti vekile reisinin meclisçe tasdiki noktasından da tekrar tetkik edilmek üzere kanunu esasi encümeniyle encümeni mahsusa havale edilmesine dair takriri²⁸⁵.
- Çorum Mebusu Ferid Beyle 43 refikinin Başkumandanlık Kanununun üç ay daha temdidine dair kanun teklifi²⁸⁶.
- Ergani Mebusu Hakkı Beyle rüfekasının, 23 Nisan 13336 tarihinden mukaddem derecatı muhtelifede mahkûm olan eşhasın aflarına dair kanun teklifi²⁸⁷.
- Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Beyle arkadaşlarının bir tanzim encümeni kurulmasına dair kanun teklifi²⁸⁸.
- Lazistan Mebusu Esad Beyin, Karadeniz sahiline hariçten ithal edilecek hububat ve dakikin muvakkaten gümrük resminden istisnasına dair kanun teklifi²⁸⁹.
- İstizah neticesi Heyeti Vekileye Beyanı İtimadedilmesine dair İzmir Mebusu Yunus Nadi Beyle rüfekasının takriri²⁹⁰.
- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyle arkadaşlarının, Meclisin Ankara'dan başka bir mahalle nakli hakkındaki 115 imzalı takrirleri²⁹¹.
- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyin ve Erzurum Mebusu Salih Efendi İle Arkadaşlarının, Ceza Kanununun 203'üncü maddesine zeyledilecek mevad hakkındaki teklifi kanununun müzakere edilmesine dair takriri²⁹².
- Aydın Mebusu Esad Efendi İle 120 Refikinin, Teşkilâtı Esasiye Kanununun maddei müzeyyesinin ilgasına ve tecdidi intihaba dair kanun teklifi²⁹³.
- Mardin Mebusu Esad Beyle Rüfekasının Çorum Mebusu Ferid Beyin memurini mülkiyenin tekaüt kanununun tadili hakkındaki teklifinin müstacelen müzakere edilmesine dair takriri²⁹⁴.

---

²⁸⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 15, s. 4.

²⁸⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 16, s. 202.

²⁸⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 17, s. 8-9.

²⁸⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 17, s. 24-25.

²⁸⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 17, s. 124-125.

²⁹⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s.73.

²⁹¹ TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 25-26.

²⁹² TBMM ZC, D. 1, C. 26, s. 42-43

²⁹³ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s. 283-284.

²⁹⁴ TBMM ZC, D.1, C. 29, s.6.

4.2.3. Hakkındaki Diğer Bulgular

- Siirt Milletvekilliğine Seçilmiş Olan Halil Hulki Bey'in Yol Masrafının Gönderilmesine Dair Telgrafi

Meclis'in 3 Mayıs 1920 tarihli oturumunda henüz TBMM'ye katılmamış olan Halil Hulki Efendi 19 Şubat tarihinde Siirt'ten ayrılırken yolda karşılaştığı zorluklar sebebiyle elindeki paranın kendisine ancak Sivas'a varabilecek kadar yeteceği ve Ankara'ya ulaşabilmek için kendisine Sivas'ta verilmek üzere avans gönderilmesi hakkında şu telgrafi göndermiştir²⁹⁵.

Ankara'da Meclisi Âlii Millî Riyaseti Aliyesine

Şubatın on dokuzundan beri yollardayım. Güzergâhın karla mesdudiyetine bâzı ârizai bedeniyeinin inzıamiyle beraber vesaiti nakliye tedarikindeki müşkülâtın da iktihamı gibi mevania mâruz kaldım. Siird'den aldığım meblâğla ancak Sivas'a yetişebileceğim, Ankara'ya kadar masarifi seferiye ve zaruriyeme medar olabilecek avansın lütfen Sivas'tan itası için icabedenlere iradesi müsterhamdır efendim.

Siirt Halil Hulki

Halil Hulki Bey'in telgrafi Meclis Genel Kurul'nda okunduktan sonra incelenmek amacıyla Heyeti İdareye havale edilmiştir. Gereğinin yapılmasına dair karar alınmıştır²⁹⁶.

4.2.4. Kullandığı İzinler

Halil Hulki Bey, 11 Eylül 1920 tarihinde beş ay izin²⁹⁷, 20 Ocak 1920 tarihi itibarıyla 23 Nisan'a kadar izin²⁹⁸, 12 Aralık 1921 tarihinde üç günlük izin²⁹⁹ kullandığı tespit edilmiştir.

4.3. Mehmet Kadri Bey'in Meclis Faaliyetleri

I. Yasama dönemi içerisinde ilgili bakanlığa 2 sözlü soru yönelten Mehmet Kadri Bey'in soruları cevaplanmıştır. Meclisteki diğer milletvekillerinin hazırlamış olduğu 21 ortak tahrir ve teklifte imzası tespit edilen Mehmet Kadri Bey; Meclis tarafından 4 defa izinli sayılmıştır.

²⁹⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 1, s. 194.

²⁹⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 1, s. 194.

²⁹⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 4, s. 75.

²⁹⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 7, s. 321.

²⁹⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 15, s. 116.

4.3.1. Mehmet Kadri Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Mehmet Kadri Bey'in TBMM çatısı altında almış olduğu görevlere bakıldığında; 2. yasama yılında 4. Şube Üyeliği³⁰⁰, 2. yasama yılında Tetkik Encümenliğine³⁰¹, 3. yasama yılında 5. Şube Üyeliği³⁰², 4. yasama yılında 2. Şube Üyeliği³⁰³ görevlerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Mecliste Birinci Grup içerisinde yer almıştır³⁰⁴.

4.3.2. Mehmet Kadri Bey'in Kanun Teklifleri ve Takrirleri

4.3.2.1. Sual Takrirleri

- Lozan Konferasındaki Barış Teklifleri Üzerinde Hariciye Vekili İsmet Paşa'dan Suali

Meclis'in 4 Mart 1923 tarihli oturumunda Mehmet Kadri Bey, barış teklifleri üzerine Hariciye Vekili İsmet Paşa'ya sual takriri vermiştir. İsmet Paşa'nın yanıtı ise böyle bir şeyin mevzu bahis olmadığını Heyeti Vekile'nin de buna dair bir talimat vermediğini dile getirmiştir. Vazifesinin Musul vilayetini ele geçirmek olduğunu bunun için çalıştığını beyan etmiştir³⁰⁵.

Sual

Musul vilayetinin bir sene zarfında İngiltere ile aramızda müzakere ve hal edilemediği takdirde Cemiyeti Akvama havale edilmesi hususunda Heyeti Vekile tarafından zatı alilerine salahiyet verilmiş idi?

İSMET PAŞA- Evvelce böyle bir şey mevzu bahis olmamıştır. Heyeti Vekile de buna dair bir talimat vermemiştir. Ne salâhiyet vermiştir. Ne de mevzu bahis etmiştir. Vazifem Musul vilâyetini istihsal etmekte, bunun için çalışmıştım.

- Siird Mutasarrıflığından Uzaklaştırılan Münib Bey Hakkında Dâhiliye Vekâletinden Sual Takriri

Meclis'in 7 Ocak 1922 tarihli oturumunda Mehmet Kadri Bey, Siird Mutasarrıflığından azledilen Münib Bey Hakkında Dâhiliye Vekâletine sual takriri vermiştir. Gündeme alınan bu sual takriri Dâhiliye Vekâletine gönderilmiştir³⁰⁶. 1 Nisan 1922 tarihli meclis oturumunda Dâhiliye Vekili Fethi Bey imzasıyla gönderilen

³⁰⁰ TBMM ZC, D.1, C. 9, s.18.

³⁰¹ TBMM ZC, D.1, C. 16, s. 209.

³⁰² TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 22

³⁰³ TBMM ZC, D.1, C. 28, s. 20.

³⁰⁴ Demirel, s. 262.

³⁰⁵ TBMM GZC, D.1, C. 4, s. 80.

³⁰⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 16, s. 4.

yazıda Münib Bey'in Siirt'te muvaffak olamadığını onun yerine başka bir zatın tayininin daha uygun olacağını, Münib Bey'in mutlaka azledilmesi gerektiğine dair cevap verilmiştir ve Münib Bey'in Hakkâri Mutasarıflığına tayin edildiğine dair cevap verilmiştir³⁰⁷.

Münip Beyin Hakkâriye tâyinini Van valisi arzu etti. Ve orada bulunan Ömer Fevzi Efendinin hastalığından naşi tâyini iktiza etti. Sonra mebus arkadaşlardan da birçokları Münib Bey hakkında hüsnü şahadette bulundu. Ben de onu Hakkâri mutasarıflığına tâyin ettim. Münib Beyin azli vâki olan işrat üzerinedir. Yoksa kendisine vâki olan başka türlü isnadat üzerine değildir. Ondan sonra kendisini derhal Hakkâri'ye tâyin ettik.

Dâhiliye Vekili

Fethi B.

4.3.2.2. Diğer Milletvekilleriyle Kendisinin Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifleri

-Erzurum Mebusu Salih Bey İle rüfekasının, muhacirin tarafından verilen istidaların merbuten takdim edildiğine ve bu muhacirlerin memleketlerine sevkine dair takriri³⁰⁸.

-Malatya Mebusu Lûtfi Beyle Rüfekasının, Büyük Millet Meclisi azası harcırahlarından yüzde kırk tenzilât yapılması esbabının tenvir edilmesine dair takriri³⁰⁹.

-Çorum Mebusu Fuat Bey ve rüfekasının, icra vekilleri intihabına dair kanunun tadili hakkında teklifi kanunisi³¹⁰.

-Erzurum Mebusu Mustafa Durak Beyle Arkadaşlarının ve Muş Mebusunun, muhacirlerin bir an evvel yurtlarına sevklerine dair takrirleri³¹¹.

-Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle arkadaşlarının muhacir ve mültecilerin askerliklerine dair kanun teklifi³¹².

-Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Beyle 62 arkadaşının, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine gazilik unvanı verilmesine ve müşirlik rütbesi tevcih edilmesine dair kanun teklifi³¹³.

³⁰⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 468, 469.

³⁰⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 3, s. 402.

³⁰⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 3, s. 503.

³¹⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 5, s. 291.

³¹¹ TBMM ZC, D. 1, C. 10, s. 419-420.

³¹² TBMM ZC, D. 1, C. 11, s. 27.

³¹³ TBMM ZC, D. 1, C. 12, s. 263-264.

-Aydın Mebusu Esad Efendi ile arkadaşlarının, hiyaneti vataniye mücriminden bir kısmının affi hakkındaki kanun teklifleri üzerine adliye encümenince tanzim edilmiş olan mazbatanın ruznameye alınması hakkında takriri³¹⁴.

-Karahisarı Sahib Mebusu Mehmed Şükrü Bey'in, Hiyaneti Vataniyeden Dolayı Fe'ran Zimethal Olanların Afları Hakkında Kanun Teklifi, Canik Mebusu Nafiz Bey'in İstiklal Mahkemeleri, Mahakimi Nizamiye ve Divanı Harbler tarafından hiyaneti vataniyeden dolayı mahkûm edilen fe'ran zimethal eşhasın aflarına dair kanun teklifi³¹⁵.

-Burdur Mebusu Mehmed Akif Beyle arkadaşlarının, İstanbul'daki fezahati ahlakıyeye Karşı Büyük Millet Meclisince bir beyanname neşredilmesine dair takriri³¹⁶.

-Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle 75 refikinin heyeti umumiye içtimainin dört ay olmasına ve saireye dair kanun teklifi³¹⁷.

-Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey ve arkadaşlarının 18 madde üzerine Adliye Vekâletinden istizah takriri³¹⁸.

-Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Beyle arkadaşlarının, 18 madde üzerine Adliye Vekilinden istizah takriri ve Adliye Vekili Refik Şevket Beyin cevabı³¹⁹.

-Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyle arkadaşlarının, Meclisin Ankara'dan başka bir mahalle nakli hakkındaki 115 imzalı takrirleri³²⁰.

-Sinob Mebusu Dr. Rıza Nur Beyle 78 Arkadaşının, Osmanlı İmparatorluğunun münkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükümetinin onun vârisi bulunduğuna ve makamı hilâfetin esaretten kurtulacağına dair takriri³²¹.

-Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Beyle arkadaşlarının; Hilâfetin Hanedanı Âli Osman'a aid olduğuna ve halifenin bu hanedandan Büyük Millet Meclisince intihab olunacağına dair takriri³²².

-Bolu Mebusu Dr. Fuad Beyle arkadaşlarının, Himayietfal Cemiyetinden posta ve telgraf ücreti alınmamasına dair kanun teklifi³²³.

-Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Beyin, elkap hakkında kanun teklifi³²⁴.

³¹⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 15, s. 36-37.

³¹⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 15, s. 122.

³¹⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 15, s. 268-269.

³¹⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 16, s. 143-146.

³¹⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 270-271.

³¹⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 340.

³²⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 25-26.

³²¹ TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 292-294.

³²² TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 304.

³²³ TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 439-440.

³²⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 25, s. 474.

-Muş Mebusu Abdülgani Beyle Arkadaşlarının, 6'ncı avans kanununun yedinci maddesinin tefsirine dair takrir³²⁵.

-Ergani Mebusu Sırrı Beyle rüfekasının, nisabı müzakere kanununun altıncı ve sekizinci maddelerinin tadiline dair kanun teklifi³²⁶.

-Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi ile arkadaşlarının, müstahikkini ilmiye tahsisatını kendi dairei intihabiyesi ulemasına tahsis ettiğine ve kayınbiraderini himaye eylediğine dair şer'iyeye ve evkef vekili vehbi efendi hakkında istizah takriri³²⁷.

4.3.3. Hakkındaki Diğer Bulgular

- Isparta'ya Gidecek Araştırma Heyetinden Siird Vekili Kadri Bey'in İstifası

Meclis'in 9 Mart 1922 tarihli oturumunda Isparta'da bir tahkikat icrasına Meclisi Âlinin göstermiş olduğu lüzum üzerine ve Meclisi Âlinin münasib görüp üç zata görevlendirip bu zatlardan birinin Mehmet Kadri Bey olması üzerine M. Kadri Bey'in de gidemeyeceğinden dolayı istifa etmiştir³²⁸.

- Muhakeme Memurları Heyetinden İstifası

Meclis'in 15 Nisan 1922 tarihli oturumunda Mehmet Kadri Bey, Memurin Muhakemat Heyetinden istifa edeceğine dair takrir vermiştir³²⁹.

4.3.4. Kullandığı İzinler

Mehmet Kadri Bey, 3.Yasama dönemi içerisinde 30 Kasım 1921 tarihinde on iki gün izin³³⁰, 16 Mart 1922 tarihinde üç ay izin³³¹, 16 Ağustos 1922 tarihinde bir ay izin³³², 9 Nisan 1923 tarihinde iki ay izin³³³ kullandığı tespit edilmiştir.

4.4. Mustafa Sabri Bey'in Meclis Faaliyetleri

Mustafa Sabri Bey, I. Yasama dönemi içerisinde 17 takrir vermiştir. Takrirlerden 5'i reddedilirken 2 takrir kabul edilmiş, 6 tanesine cevap verilmemiş, 4 tanesi ise temenni olan takrirleri gerekli işlemlerin yapılması için ilgili Encümenliklere havale edilmiştir. Yasama dönemi boyunca 10 teklif veren Mustafa Sabri Bey'in tekliflerden 4'ü kabul edilirken, 3'ü reddedilmiş, 2 tanesine ilgili Encümenden bir cevap gelmemiş,

³²⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 27, s. 481-482.

³²⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s. 61-62.

³²⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 29, s. 107.

³²⁸ TBMM ZC, D.1, C. 18, s. 127.

³²⁹ TBMM ZC, D.1, C. 19, s. 148.

³³⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 418.

³³¹ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 236.

³³² TBMM ZC, D. 1, C. 22, s. 171.

³³³ TBMM ZC, D. 1, C. 29, s. 3-4.

1'ini ise geri almıştır. Dönem boyunca ilgili Bakanlıklara 8 sözlü soru yönelten Mustafa Sabri Bey sorularından 3'ü cevaplanmış, 3 tanesine cevap verilmemiş, 2 tanesinde Mecliste müzakere edilmemiştir. Mustafa Sabri Bey dönem boyunca 41 konuşma yaptığı tespit edilmiştir. Meclisteki diğer milletvekillerinin hazırlamış olduğu 18 ortak tahrir ve teklifte imzasının olduğu belirlenen Mustafa Sabri Bey, Meclis tarafından 5 defa izinli sayılmıştır.

4.4.1. Mustafa Sabri Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Mustafa Sabri Bey'in TBMM çatısı altında almış olduğu görevlere bakıldığında; 1. yasama yılında Adliye Encümenliğine³³⁴, 2. yasama yılında 4. Şube Üyeliği³³⁵, 2. yasama yılında İktisat Encümenliğine³³⁶, 2. yasama yılında Müdafai Milliye Encümenliğine³³⁷, 3. yasama yılında 3. Şube Üyeliği³³⁸, 3. yasama yılında Adliye Encümeni Üyeliği³³⁹, 4. yasama yılında 3. Şube Üyeliği³⁴⁰, 4. yasama yılında Adliye Encümeni Üyeliği ve Kavanini Maliye Encümeni Üyeliği³⁴¹ görevinde bulunduğu tespit edilmiştir. Meclisteki gruplardan Mustafa Sabri Bey hiçbirine üye olmayıp bağımsızdır³⁴².

4.4.2. Mustafa Sabri Bey'in Kanun Teklifleri ve Takrirleri

4.4.2.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler

- Sulh Hâkimleri Kanunu'nun Düzeltmesi Hakkında Kanun Teklifi

9 Ağustos 1920 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Sulh hâkimleri kanununun düzenlenmesi hakkında kanun teklifinde bulunmuştur. Gündeme alınan bu teklif incelenmesi amacıyla Layiha Encümeni'ne gönderilmiştir.³⁴³ 26 Eylül 1920 tarihli meclis oturumunda Layiha Encümeni ve Adliye Encümeni'nden gönderilen mazbatalar okunmuştur. Layiha Encümeni mazbatasında Sulh hâkimlerinin vazife ve yetkileri dâhilinde bulunan beş bin kuruş değerindeki deavü hukukiyenin es'arm gelası dolayısıyla otuz bin kuruşa tekabül edeceği bakımından Siirt milletvekili Mustafa Sabri Bey'in verdiği kanun teklifinin doğruluğunun tespit edilmesine dair, komisyonları

³³⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 5, s. 29.

³³⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 9, s. 18.

³³⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 147.

³³⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 277.

³³⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 21

³³⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 20, s. 578.

³⁴⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s. 21.

³⁴¹ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s. 42

³⁴² Demirel, s. 261.

³⁴³ TBMM ZC, D. 1, C. 3. s. 138.

tarafından incelendiğini ve gerçekten beş bin kuruşa alınıp satılan bir malın otuz bin kuruşa çıkmış olduğunu bunun sulh hâkimleri dışında kalmakla faydalı olacağından teklifi Heyeti Umumiye'ye sunmuşlardır³⁴⁴.

Lâyihâ Encümeni Mazbatası

Sulh hâkimlerinin vazife ve salâhiyeti dâhilinde bulunan beş bin kuruş ve o kıymetteki deavü hukukiyenin es'arm gelâsı dolayısıyla otuz bin kuruşa tekabül edeceği, cihetle salâhiyeti mezkûrenin tezyidi hakkındaki teklifi kanunisinin lüzumu tasdikine dair Siirt Mebusu Hacı Mustafa Efendinin 7 Ağustos 1336 tarihli tavriri Encümenimizde mütalaa olundu. Filhakika kanunun hini tanzim ve neşrinde beş bin kuruşa alınıp satılan bir malın kıymeti akçenin kuvvei iştiraiyesinde hâsıl olan tedenni hasebiyle otuz bin kuruşa baliğ olduğu Ve bu miktar ve kıymetteki deavü hukukiye ise sulh hâkimlerinin salâhiyeti kazaiyeleri haricinde kalmakla maslahaten muvafık olan teklifi mezkûr Encümenimizde şayanı kabul görüldüğünden ifayı muktazası zımında Heyeti Umumiyeye arz ve takdim olunur.

26 Eylül 1920 tarihli meclis oturumunda Adliye Encümeni mazbatasında, Sulh hâkimleri kanunun üçüncü maddesinin Layiha Encümeni mazbatasında teklifin incelendiği ve Heyeti Umumiye tarafından Encümenimize havale olunan bu teklifin kanun düzenlemesine kâfi olmadığı, değiştirilmesinin uygun olmadığı şeklinde mazbata okunmuştur. Teklifin reddini içeren mazbata mecliste oylamaya sunulmuş fakat kabul edilmemiştir³⁴⁵.

Adliye Encümeni Mazbatası

Sulh Hâkimleri Kanununun üçüncü maddesinin (Otuz biri kuruşa kadar) iblâğ edilmek suretiyle tadilini teklif eden Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendinin teklifini nazarı dikkate alan ve Heyeti Umumiyeden Encümenimize havale olunan 8 Ağustos 1336 tarih ve 35 numaralı Lâyihâ encümeni mazbatasıyla teklifi mezkûr tetkik edildi. Ufak davaları süratle rüyet için ihdas edilen sulh mahkemelerinin bu günkü hal ve vaziyeti ile vazifelerini tezyit muvafık görülememekle mehakimi hukukiye harçlarının tenkisine sebebiyet verecek böyle bir teklifin kanun tadiline sebebi kâfi olmadığını ve bhusus bu maddenin yalnız attın ile evrakı nakdiye beyinde mevcut farka müsteniden tebdil ve tadili hiç bir zaman muvafık olamayacağı teemmül edilerek teklifi vakiin reddiyle evrakının Heyeti umumiyeye berayi arz Riyaseti Celileye tevdiî biittifak karargir olmuştur.

³⁴⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 4. s. 357.

³⁴⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 4. s. 358.

9 Kasım 1920 tarihli meclis oturumunda gönderilen Adliye Encümeni mazbatasında Mustafa Sabri Bey teklifinde “*Ezmanın tebeddülüyle ahkâmın tegayyürü inkâr edilemez*” mecellenin bir hükmünü içeren cümleyle başlamıştır. Zamanın değişmesi geçmesi ile şartlar, kurallarda değişir anlamını taşımaktadır. Sulh hâkimlerinin vazife ve yetkileri dahilinde bulunan bir kuruştan beş bin kuruşa olan davalardan sulh mahkemelerinin vazifesi dışına çıkmış olduğunu Sulh mahkemesi kanununun üçüncü maddesinin düzenlenmesi ve bu teklifin Adliye Encümenine havale edilmesini teklif etmiştir³⁴⁶.

B. M. M, Riyaseti Celilesine

«*Ezmanın tebeddülüyle ahkâmın tegayyürü inkâr edilemez*», kazıyeî esasiyesjnce mukaddema sulh hâkimlerinin vazife ve salâhiyetleri dâhilinde bulunan bir kuruştan beş bin kuruşa kadar olan dâvalardan bugün iki bin kuruş, daha az madeni kıymetinde bulunan bîr at ve inek ve manda vesair emvali imenkule dâvaları esarın yükselmesine ve mütedavil paranın kuvvei İştiraiyesi kalil olmasına binaen mezkûr dâvalar sulh mahkemelerinin vazifesi haricine 'çıkış, ezmanm tebeddülü, esarın yükselmesi sulh mahkemelerinin umuru İbadı rüyet ve tesri ve teshil noktasından maslahatı nase evvak ve umuru ibade efrakiyeti aksülâmel icra eylemiş olduğundan esarın yükselmesi ve mütedavil esmanın ve deraihimin kuvvei iştirai yeşimin azalması yüzünden sulh mahkemelerinin vazifesi haricine çıkmış bulunan 'dört bin dokuz yüz doksan dokuz kuruş otuz dokuz para kıymeti haiz deyin ve emvali menkule ve gayri menkule dâvalarının halihazır fiyatla otuz bin kuruş kıymetinde ve değerinde olduğu hktahkik ve bîttevazün anlaşılmış olduğu cihetle Sulh mahkemesi kanununun üçüncü maddesinin âtûularz şekilde tadilini ve işbu teklifin Adliye Encümenine havalesini teklif ederim.

Maddei Muaddele — Sulh hâkimleri atelrtfok mehakkrii nizamiyenin salâhiyetini haiz olan hukuk ve ticaret dâvalarından İka yüz kuruş hesabıyla resüknali veya kıymeti otuz bin kuruşa kadar olan emvali menkule ve deyin dâvalariyle hakkı mesii ve hakkı mürur ve hadeki şuf*a dâvalarını kabili temyiz olmak üzere rüyet eder.

Siirt Mebusu HacıMustafa Sabri

9 Kasım 1920 tarihli meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey'in kanun teklifi Meclis Genel Kurulu tarafından müzakereye alınarak yeterli görülmüş ve kabul edilmiştir³⁴⁷.

³⁴⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 5. s. 330-331.

³⁴⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 5. s. 333.

- İstinaf Mahkemelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun Teklifi

9 Ağustos 1920 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Dava mahkemelerinin vermiş olduğu hükmü beğenmeyip bozulmasına dair üst mahkemeye kanun teklifinde bulunmuştur. Meclis Başkanı tarafından kanun teklifi aynı şekilde Layiha Encümenine gönderilmiştir³⁴⁸. 9 Eylül 1920 tarihli Meclis oturumunda Layiha Encümeninden gelen mazbatada Mustafa Sabri Bey'in Sulh Mahkemesi Kanunu'nun üçüncü maddesinin nazarı dikkate alındığını, Mecliste alınan karar neticesinde bu kanun teklifi Adliye Encümenine gönderilmiştir³⁴⁹. 30 Ekim 1920 tarihli meclis oturumunda Adliye Encümeninden gönderilen cevapta Mustafa Sabri Bey'in İstinaf Mahkemeleri'nin yürürlükten kaldırılması ve Diyarbakır milletvekili Hamdi Bey'in İstinaf hukuk mehakemi ithamîyelerin kaldırılması ile bazı harçlarının kaldırılmasına dair tekliflerinin "Hükümet şekli" ifadesinin değiştirilmesi, yeniden düzenlenmesi şeklinde layihaların şayanı müzakere olmadığına dair karar vermiş ve Heyet-i Umumiye'ye arz etmiştir³⁵⁰.

Adliye Encümeni Mazbatası

Siirt Mebusu Hacı Mustafa Sabri Efendi tarafından İstinaf mehakim'mün lağvına ve Diyarbekir Mebusu Hamdi Efendi tarafından da İstinaf hukuk mehakemi ve heyeti ithamîyelerin lağvı ve bazı harçların ilgasına dair verilen diğer bir lâyihai kanuniye yekdiğerine taalluku itibarıyla tevhidden tetkik ve mütalâa olundu. Heyeti ithamîyelerin lağvı esasen Hükümet tarafından vukufbulan teklifi kanunî dolayısıyla derdesti tetkik bulunduğundan, bu cihetin ayrıca tetkikine mahal olmadığı ve İstinaf mehakimiyle bazı harçların ilgası cihetine gelince usulü muhakematm ve Teşkili Mehakîm Kanununun esasını teşkil eden İstinaf mehakiminin lağvı innumî ve esasi bir 'tetkikat icrasına mütevakkıf bulunduğumdain kat'ı nazar Hükümettin şekli ifadesinin tebdil ve iştahiyla teşkilâtı umumiyenim yeniden tanzimi lüzumu Hükümetim derdesti müzakere bulunan programı iktizasından bulunmakla işbu program ahkanımın mevkii tatbika vazından sonra teşkili mehakim ve usulü muhakematın da ona göre tanzimi düşünölmek üzere şimdilik işbu lâyihaların şayanı müzakere olmadığına karar verilerek Heyetti Umumiyeye arz kılındı.

³⁴⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 3, s. 138.

³⁴⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 4. s. 38.

³⁵⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 5. s. 239-240.

30 Ekim 1920 tarihli meclis oturumunda yapılan oylamada Adliye Encümeni mazbatası aynı şekilde kabul edilmiştir³⁵¹. 30 Nisan 1921 tarihli meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey'in İstinaf Mahkemelerinin iptali hakkında vermiş olduğu kanun teklifi Layiha Encümenine havale edilmiştir³⁵². 19 Mayıs 1921 tarihli Meclis oturumunda Layiha Encümeninden gelen mazbatada Mustafa Sabri Bey'in İstinaf mahkemelerinin yürürlükten kaldırılmasına dair teklifinin müzakereye alınması uygun görülmüştür. Layiha Encümeni teklifi Adliye Encümenine havale edilmesini teklif etmiştir. Meclis oturumunda yapılan oylamada Adliye Encümenine gönderilmesine karar verilmiştir³⁵³. Yasama dönemi sonuna kadar Mustafa Sabri Bey'in teklifi hakkında Adliye Encümeninden bir cevap gelmemiştir.

- Garzan Köprüsünün Tamirine Dair Kanun Teklifi

13 Ekim 1920 tarihli meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Garzan köprüsü ve bazı köprülerin tamiri için kanun teklifi vermiştir. Gündeme alınan bu kanun teklifi incelenmesi amacıyla Layiha Encümenine havale edilmiştir³⁵⁴. 23 Ekim 1920 tarihli meclis oturumunda Layiha Encümeni mazbatasında Mustafa Sabri Bey'in teklifinin Nafia Vekâletine verilmesine dair karar verilmiştir³⁵⁵. 6 Kasım 1920 tarihli meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey'in Garzan köprüsünün tamiri hakkında vermiş olduğu kanun teklifinin Nafia Vekâletinin tezkeresi okunmuştur. Cevapta daha önce Bitlis'e bağlı olan köprünün şimdi Siirt bölgesine ait olduğunu köprünün tamiri için Bitlis'te sadece bir mühendisin olduğunu, fen memurunun bulunmadığı ve bütçenin elvermediğini, iklim şartlarının da uygun olmadığına dair kanun teklifinin reddine dair şu cevap okunmuştur³⁵⁶.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesme

25 Teşrinievvel sene 1336 tarih ve 476-TI24 numaralı tezkereleri cevabıdır:

Bitlis Vilâyetine merbut iken bu kere müstakil sancak haline getirilen Siirt livasında turuk ve menabir memurini fenniyesinin kili etinden naşi nafiaca 'Bitlis Vilâyetinde yalnız bir mühendisten başka fen memuru mevcut olmadığından tasdika iktiran eriyen altı aylık muvakkat bütçeye merbut masarlfat defterine Bitlis Vilâyeti için ayrıca bir meblâğ vazedilmemiş olduğu ve vakıa tasarrufat meyanından bir miktar akça tefriki

³⁵¹ TBMM ZC, D. 1, C. 5. s. 240.

³⁵² TBMM ZC, D. 1, C. 10. s. 155.

³⁵³ TBMM ZC, D. 1, C. 10. s. 319.

³⁵⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 5. s. 40.

³⁵⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 5. s. 146.

³⁵⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 5. s. 305.

kabil ise de gerek memurini fenniyeinin mevcut olmamasından ve gerek Bitlis ve havalisi için mevsimi ameliyatın geçmiş bulunmasından Siirt livası dâhilindeki Basur ve Gazan iköprülerinin senei haliye zarfında inşasına 'imkânı maddi bulunmadığından Meclisi Âliniz namına arkadaşlarımızdan iki zat vazifeyi deruhde ettiler gittiler.

- Askerlerden Harp Vergisi Alınmamasına Dair Kanun Teklifi

13 Aralık 1920 tarihli meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, subaylardan harp vergisi alınmamasına dair kanun teklifi vermiştir. Meclis Başkanlığı tarafından teklif, Layiha Encümenine gönderilmiştir³⁵⁷. 1 Ocak 1921 tarihli meclis oturumunda Layiha Encümeninden gönderilen mazbatada teklifin müzakereye uygun olmadığına, reddedilmesine dair karar verilmiş ve Heyeti Umumiye'ye sunulmuştur. Mustafa Sabri Bey ve bazı milletvekilleri teklifin red olunması kararına tepki göstermişlerdir. Mustafa Sabri Bey, subayların canı pahasına çalıştıklarını, harp vergisinin geçici bir vergi olduğunu bunun alınmasının mantık dışı olduğunu söylemesi üzerine Mecliste subaylardan harp vergisi alınmamasına dair teklif oylamaya sunularak kabul edilmiştir³⁵⁸.

Riyaseti Celileye

Ümera ve zâbitana ita olunan maaşattar harp vergisi alınmaması lüzumuna dair Siird Mebusu Hacı Sabri Efendinin Makamı Riyasetten muhavvel 12 Kânunuevvel 1336 tarihli teklifi kanunisi Encümenimizce mütalâa ve tetkik olundu. Devletin bilcümle memuirn ve müstahdomininin maaşatı şehriyesinden yüzde üç harp vergisi kat ve tevkif edildiği halde ahiren maaşlarına cephe ve seferberlik zammı gibi bir takım zamaim icra ve haddi kifayeye iblâğ edilen ümera ve zâbitanı müşar ve mumaileyhimin maaşları hakkında istisnai muamele mufıkı madelet olamıyaeağı ve esasen tevkif edilen mebalîğın ciJziyeti hasebiyle Ashabı maaşa bar teşkil edecek bir miktarda bulunmadığı cihetle şayanı kabul ve müzakere olmayan teklifi mezkûr Encümenimizde reddolunarak Heyeti Umumiyeye arzına karar verildi.

22 Kânunuevvel 1336

³⁵⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 6. s. 332.

³⁵⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 7, s. 103-104.

- Diyarbakır'da Bazı Yolların Turuk-u Umumiye İçine Katmasına Dair Kanun Teklifi

8 Ocak 1921 tarihli meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Diyarbakır'da bazı yolların turuku umumiye içine katmasına dair kanun teklifinde bulunmuştur. Meclis başkanlığı tarafından kanun teklifi usûlüne uygun olarak Layiha Encümenine havale edilmiştir³⁵⁹. 1 Şubat 1921 tarihli meclis oturumunda Layiha Encümeninden gönderilen mazbatada Diyarbakır'dan, Silvan, Garzan, Siirt, Pervari kazalarına kadar hiçbirinde yol olmadığına, Asker gönderme noktasında otoyol inşaatı yapılmasının önemli ve çok gerekli olduğuna dair Encümenleri tarafından müzakereye uygun görülmemiş teklifin reddine dair karar verilmiştir³⁶⁰.

Lâyiha Encümeni mazbatası

Diyaribekir'den itibaren Silvan, Garzan, Siird, Pervari kazalarına kadar hiç bir tarik bulunmamasına ve sevkülceyş noktasından buralarda şose inşası ehem ve elzem görülmesine binaen mezkûr kazalar da dâhil olduğu halde Pervari'ye kadar şose inşa ve bunun turuku umumiye meyanma".ithali lüzumuna dair Siird Mebusu Mustafa Sabri Efendinin Eneümenimizce Şimdilik şayanı müzakere görülmeyen teklifinin reddine karar verildi.

25 Kânunusani 1337

- İlmiye Mensubunun Derecesiyle İlim Adamlarına Ait Elbiselerin Ayırt Edilmesine Dair Kanun Teklifi

Mustafa Sabri Bey, 10 Kasım 1921 tarihli meclis oturumunda ilmiye mensubu derecesiyle ilim hocalarının giydikleri elbiselerin işaretinin ayırt edilmesine dair kanun teklifi vermiştir. Meclis Başkanlığı tarafından kanun teklifi Layiha Encümenine gönderilmiştir³⁶¹. 22 Kasım 1921 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey'in vermiş olduğu kanun teklifinin Layiha Encümeni mazbatası okunmuştur. Mazbatada teklif müzakereye uygun görülüp İlmiye Encümenine gönderilmiştir³⁶². Mustafa Sabri Bey, 4 Şubat 1922 tarihli meclis oturumunda ise vermiş olduğu kanun teklifinin beş ay boyunca İlmiye Encümeninde bulunduğundan nizamname gereğince doğrudan gündeme alınıp sistemli bir şekilde görüşülmesinin yürütülmesine dair şu teklifi vermiştir³⁶³.

³⁵⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 7, s. 219.

³⁶⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 8, s. 37.

³⁶¹ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 143.

³⁶² TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 292-293.

³⁶³ TBMM ZC, D. 1, C. 16, s. 208.

Riyaseti Celileye

Mesaliki ilmiyenin ihyası hakkındaki teklif ettiğim kanun beş aydan beri İlmiye Encümeninde bulunduğundan Nizamnamei Dâhilî mucibince doğrudan doğruya ruznameye vaz'-iyle müzakeresinin icrasını teklif ederim.

Siird

Mustafa Sabrı

Şer'îye Encümeni 29 Haziran 1922 tarihli meclis oturumunda bu konuya dair bir mazbata göndermiştir³⁶⁴. Mazbatada ilmiye mensubuna bağlı kişilerin devletin bütün derecelerinde ve askeriyede olduğu gibi ilmiye mensubu kişilerin aynı şekilde giydikleri elbiselerinin belli edilmesine dair encümenin karar vereceğine dair şu mazbata okunmuştur³⁶⁵.

Şer'îye Encümeni mazbatası

Mesleki celili ilmiyenin ihya, ikaz ve ilâsı ünmiyesivle kaleme alınarak Siird Mebusu Hacı Mustafa Sabri Efendi tarafından teklif olunan lâyihai kanuniye tetkik ve mütalâa, olundukta: Teklifin başlıca üç esası ihtiva etmekte olduğu görülmüştür. 1. Müntesibini ilmiyenin sarf ve nahiv talebesinden bed' ile ashabi tercih derecesine varıncaya değin yedi sınıf itibariyle şehri beş yüz kuruştan on bin kuruşa kadar, tahsisatı munzamına ayrıca verilmek üzere, maaş tahsis edilmesinden ibaret olup gerek talebei ulûmun ve gerekse müderrisinin terfihi ahvali mesleki ilminin terakkisini istilzam edeceği tabii ise de; talebeye maaşı şehri tahsisi mahzurdan salim olmadığı ve olsa bile bütçenin ahvali hazırası dolayısıyla muhali temenniden başka bir şey olamayacağı ancak müfidolan bir cihet varsa Anadolu'nun bir veya birkaç mahallinde leylî medresei ilmiye tesis edilerek talebenin levazımı tedrisiye ve it'amiyesini teminden ibaret olup bu ise makamı aidince tezekkür edilmekte bulunduğundan- bu cihet kabul edilememiştir. Müderrisine gelince: Şimdiye kadar vazife mukabilinde olmiyan tahsisat, ilmin tealisine değil, bilâkis inkırazına badi olmuş ve ezan cümle müstahakkini ilmiye tahsisatının zata aidiyeti dolayısıyla birer sebep ve bahane ile zadegana intikal ederek sefahet yolunda sarf edilmekte olduğu görülmekle son zamanlarda taşra müderrislerine tevzi olunmuş ve bu tahsisat mukbailinde vazife tâyin edilmeye başlanmıştır. Gerçi bu tahsisatın bilâhara nâfi bir tarzda istimaline başlanmış ise de taşra müderrislerinin pek az bir kısmını ikdar etmekte bulunduğundan Şer'îye Vekâletince tevsii cihetine gidilmiş

³⁶⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 21, s. 144-145.

³⁶⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 21, s.146-147-148.

olduğu anlaşılacakla başka bir suretle müderrisinin sînin ikdan hem gayrimümkün ve hem de iyi bir netice vermiyeceği bittecrübe sabit olmuştur.

2. Müntesibini ilmiyenin kisvei mahsusai resmiye ile mütemayiz ve her derececi iktidarın ciheti askeride olduğu gibi bir alâmeti mahsusayı haiz olması lüzumunun tekliften ibarettir ki encümen bu hususta bir faidei ameliye tasavvur etmemektedir.

3. Kisvei ilmiye mukallitlerinin teziyesiyle talebe ve ulemanın inzibatı haricîde Emniyeti Umumiye memurlarının takibinden uzaklaştırılıp Şer'îye Vekâletince müntahap inzibat memurları vasıtasıyla takibolunması teklifinden ibaret olup kisvei ilmiye mukallitlerinin tecziyesine hiçbir mesağı şer'î ve kanuni görülmediği gibi inzibatı haricîde sair nâstan tefrikini ieabeder ahval ve lüzum anlaşılammış olmasına binaen bu ciheti dahi gayrikabili kabul görülmekle teklifin heyeti umumnyesinin reddine ekseriyetle karar verildi.

Meclis başkanlığı tarafından Şer'îye Vekâleti mazbatası okunduktan sonra oylamaya geçilmiş müzakereye uygun görülüp kabul edilmiştir³⁶⁶.

- Tezkiye Usulünün Kaldırılmasına Dair Kanun Teklifi

30 Ocak 1922 tarihli meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Tezkiye Usulünün kaldırılmasına dair kanun teklifinde bulunmuştur³⁶⁷. 18 Şubat 1922 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey'in teklifi Layiha Encümeni tarafından reddedilmiştir. Mustafa Sabri Bey teklifini geri alarak, Meclis Başkanlığınca teklif geri verilmiştir³⁶⁸.

- Zilyed Beyyinesinin Yerleştirilmesine Lüzum Olmadığına Dair Kanun Teklifi

30 Ocak 1922 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, mecellenin birkaç maddesinden oluşan, Zilyed beyyinesinin yerleştirilmesine gerek olmadığını, bunu haraç olarak gördüğünü, dinde haraç olmadığını bunun Kur'anı Kerim'de açık olarak geçtiğini belirtmiştir. İslam hukukunun zilyedliği genel olarak gerekli bir hak veya hukuki durum olarak kabul etmediğini, Mecellenin 1754 ve 1755 maddelerinin kaldırılmasına dair şu kanun teklifinde bulunmuştur. Teklif Meclis Başkanlığı tarafından Layiha Encümenine gönderilmiştir³⁶⁹.

Zilyed beyyinesinin ikamesine lüzum yoktur. Milletvekilleri Mecellenin 1754, 1755 maddelerini ilga etmelidirler. Kanunî Sultan Süleyman'ın kırk sekiz sene

³⁶⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 21, s. 149.

³⁶⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 16, s. 174.

³⁶⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 17, s. 24.

³⁶⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 16, s. 174.

saltanatının yirmi dört senesi Oennetmekân Sultan Selim aleyhi rahmetürrahim Hazretlerinin vaz'etmiş olduğu

esasat ve ıslahat ve fütuhât sayesinde devri nazamet ve şevket ve yirini dört senesi de devri

tevakkuf, daha açıkça söyl iyeyim, devri tedenni sayılır. Çünkü diğer komşu milletler ve devletler her gün iein barometre gibi mütebeddil olan siyasiyat makinasında tamirat ve Iecedüdat ve ıslahat gösterdikleri halde bizde bu gibi incedid nazarla, âtiyi görür bir basarla

terakkiyat ve taaliyat ve sı naat ve iktisadiyat için çalışılmaması elbette bir devri tedennidir.

Gerek erbabı siyaset ve gerekse, ulemayı siyaset. her hangisi olursa olsun, milletin ve zimamdar olduğu cemiyetin hali mevcudunu kayıt ve zabil ile iktifa ederler. Idarei maslahat kelime-i sahii'esiyle eusali âtiyesine, evlâdı vatana hizmet ettim diye dâvada bulunacak olursa bu dâvası her halde, bâtıl, kendisi âtil ve tarih kendisine cahil söyler. Deruhdc. Ettikleri emanatı celile ve mübeecelcleri hüsnüüifa etmemiş olurlar. Mülkiyeti asliyeleri muktazasmea zalfim ve kefur olarak kalırlar.

(Vez'zulmi inin şiyeminnüfusi fein teeid zâil'- fetin feliilletin lâtaazlim)

Mefhumu muhalifi olarak, bezli makderet edeeek takati beşeriyesini bütün varlığıyla sarf eder.

Nuru ztekâlariyle perde-i zalâm ve cehaleti. Yırtarlar (.Enmeleyse 1 ili nisanı illâ mâ seâ) mantuku inünifine göre vakitlerini nakit bilirler* Refah ve saadeti ve vahdeti temin ederler. Ve haklara (kolayca sâilip kılarlar. Elljette böyle vükelâyı milletin mevkileri her zaman yüksek ve şerefleri duubalâ olur. (lâ rıtbin ve lâ ya'bisin illâ fi kitabün mübin) mantuku münifince her ne var ise ki: gerek esasi ya ta ve gerekse fûruata mütaallik ahkâm, kitabı kadimimizde vardır. Fakat mücmelen mevcuttur. Umuru idare ve siyaset hakkında, yalnız adalet ve sahibi fazı Tef olan ulilemre itaat gibi en esaslı ve ana hatları, en ruhlu şeyler tenkis edilmiştir. Fûruatı ve milletin ihtiyacatına mutabık, asrı hazıra lâyük umurun icrasını sahibi fazilet olan vükelâyı millete bırakmıştır. Öyle en esaslı anahatları zikriyle iktifada lâbüd hikmet: vardır. Çünkü umuru idare i millet ve siyaset, barometre gibi mütebeddildir, senesi senesine ve hattâ günü gününe uymıyan birtakım nüessirat mevcuttur. Bu bilcümle teferruatıyla, levahikiyle sureti katiyede tasrih ve tenkis edilmiş olsa her türlü tariki icma ve kıyas, taharri ve örf ve teamül, istishap, zahirle emel, azharla amel, ihtiyatla ahiz, fûr'a ve mezhebi şahabı ve kibari tabiinin mezhebi, istihsali, asi ile amel, kaide-i külliye ile amel ve nassın makulü ve

kalbin şahadeti ve halihazırın hakemliği, umum helva ve bunlara mümasil gibi zamanımızda sigorta ve telefon ve telgrafla amel etmek caiz gibi umuru kapamak demek olacaktır. Bu ise haraçtır. Dinde haraç yoktur. Olmadığına sünneti seniye, ayâtı Kuraniye mevcuttur. Böyle ahali isiâmiyenin hayatı, dünyeviyesini ve bu hayat ve saadeti dünyeviyesiyle, beraber akıbeti uhreviyesijüi duçarı ziyketmek akleü, mantıkan, hâdiseteü, şer'au bâtil olunca en esaslı ana hatlarını Kuranı Azimüşşanın beyan ve diğfer teferruatının maslahatı nâsa evfak ve umuru ibade erfak sâyü amel ve içtihat ve emek sarfiyle icabatı hafiyeye ve istikbaliyeye tebaiyet hususu da vükelâyı millete bırakılmış olur ki : Ne güzel hikmet ve ne azîm addettir. (Süphane men leh ay yara fisun'ihîL ukul. Süphane men brkudrethi âcezel fü'hûl) Binaenaleyh vükelâyı millet medit nazarlarını, vakitlerini nakit bilerek, gaye i maksatları olan adalet üssüesasına atfi nazar etmeleri iktiza eder. Adalet ise iklimle, hissiyatı mezhebiye, umuru iktisadiye, ezmine. emkine gibi birçok ahval ve şeraiti cami ve mahiyatı eşyadan uüubais hâdisatı muhtelif aralarında veya bu mevcudatı mütaaddide ve hâdisenin yekdiğferleri beyninde münasebat düşünerek, kaidei külliye, kanun vaz'eylemek veyahut tadil ve ilga etmek ve milletin işini teshil ederek, mektup, mergup düsturu tatbik ve icra ve infaz eylemektir. (Meşakkat teysiri celbeder) • kaidei küllyesine (ve yessiru ve lâtua^fını ve beşşiru ve lâtü'neffiru) hadisi nebevisine imtisal etmektir. Çünkü, halkın umuru ne kadar tavik ve tehire uğrar, sürüncemede kalırsa ferdiyat, içtimaiyatta tedenniyat husule gelir. İktisadiyat komşularına nispetle fakir ve meskenet ve zillete mübeddeî olur. Bu bedihiyat olduğundan istidlâlât, t emsilât icab'etmez. Adaletin masadaki olan 'memleketin ihtiyacatı iktisadiye ve içtimaiyesi noktasından kanunlar vaz'edilir. Tarihten yarını asır evvelinden beri bir tedbiri ihtiyatiden ibaret olan zilyedlik meselesi gibi mahkemenin ve milletin ihkakı hak hususundaki süratinin zmcirbendi olan bir beyyineyi kaldırmak faideden âri değildir. Zaman itibariyle hikmetten hâli bulunan bu kaydın ilgası (kendisi, kelimesi küçük; fakat mahaziri büyük) eok çok fevaidi servetiye ve adalete, ihkakı hakka yardım ve hizmet edecektir. Bununla bM-aber tebeddülü assâr ile örf ve âdete yahut teaabiri ihtiyatiyeye riayet etmekten ibaret bulunan birçok ahkâmı feriyenin tağyirini, mesaili fikhiyenin tebeddülünü icalbettMr. Meselâ evvelce cevamii şerifenin kapılarını kilitlemek ve müezzinini kirama ücret vermek bâtil ve haram idi. Çünkü; taait üzerine isticar bâtildir ve Iherkesi ibadetten menetmek günahdır. Zamanımızda, hattâ akdem vakitten beri cevamii şerifenin kapılarını sıkı sıkı kilitlemek ve müezzinlere ücret vermek farz

olmuştur. Zira kapıları açık kaldıkta kilimler çalınmak ve müezzinine ücret verilmediği takdirde kimsenin

ezan okumaması gibi bir hali esef istimal e mâruz bulunmak zaruridir. Bu ve buna benzer birçok ahkâmı feriyenin tebeddülü ezman ile tegayyür edeceği inkâr olunamamak da zaruridir. Böyle ahkâmı feriyenin tebeddülü sabit olunca zilyed beyyinesinin istimai hususunun teveccühü ve muvazaa ihtimalinin defî gibi, tedabiri ihtiyatîyenin de tagayyür edeceği kimse tarafından m-ünker değilse de bu hal kavaidi esasiyemizde mevcuttur. Bu kaide meveudoldukça, süratle iş görmek mahkemeler için mümkün değildir. Çünkü bir de bunun tezkiye meselesi vardır ki, inşaallahürrahmanirrahim onun için bir makale yazacağım, o da sürati bunun kadar muhildir. Zilyedlik meselesinin mahkemede ispatı hususunun icabettirdiği merasim ve kavaide riayet neticesi olarak işlerin süratle hal ve faslı kabil olmamakla da kalmamaktadır. İstihali hak, iptali hakka da makrun bulunmaktadır. Çünkü, böyle istikbali baide matuf ve muallâk olduğundan dolayı da ashabi hak çok defalar hakkından feragat kılmaktadırlar. Bu ahvalin neticesinden olarak, efradı ahali ve milletin bir kısmı ziyayı hukuk

ile mutazarrır, diğer ikinci kısmı ise icraatı hükümetin tesiratmdan fütur etmiyerek, hukuk ve mutalebatm mühimmatı aksamına sirayet ettirmektedirler. Bilhassa; zavallı köylü arasında emlak ve emlakın mahfuziyeti kanuniye ve istifayı İhak imkânından itimat ve emniyet zail olmakta ve yer yer tegalliip ve tecebbür hâkim olmaya iptidar eylemektedir. Şurasını hatırdan çıkarmıyalım ki ve dikkat edelim ki, ihtilâfi ezman ile ihtilâfi burhan beynini fark etmek dahi hayli dikkat ve itinaya ve felsefei şer'iyeye muhtaçtır. Ahkâmı esasiye ve kavaidi fikhîyenin felsefesine arif ve hâdisatına sebeibd vukuatına vâkıf olmyan if ratperestler, mücedditlik göstereceğim diye, müfrit davranarak hemen bu hususu asliyatta da ezmanm tebeddülüyle ahkâmın tebeddül. ve tagayyür edeceğini serd ve ityan ederler ki, bunun butlanı zahir ve bahirdir. Çünkü iivevridi nasta içtihadı, mC-sağ yoktur. hâzı ulemayı kiram kuvvei derrake meleikei ilmiyesinin sarfında buhul ve imsak eder. Tefrit gösterir. Hakkında nas ve sünnet, icmaı ümmet ve kıyası fukaha bulunmyan,' sırf tedabiri ihtiyatîyeden ibaret olan kaidei idariyenin muhtelif fukaha, ilâyevmülkiyaine daim ve kaim olacağı zehabında bulunurlar ki, bunun da yanlış bir fikir olduğu bedihidir Her hususta olduğu gibi terakki ve tekâmülü tedirîeî kaidesine iptinayı ahkâm edilmek zaruri ve mantiki olacağından Cenabıhakkın kullarına ihsan buyurduğu akıl ve hikmetten istifade ederek müçteh'idini izam haza ratinin bize i'stdübat ederek yadigâr bıraktıkları mesailden,

usulü tercihten mevcut kavaidi külliyyeden anifülarz usulü mevzua dairesinden maslahatı nâsa lâyük, umuru ibada muvafık tarzda kaideler vaz'ile cusalı âtiye ve hazmımıza ve memleketimize hizmet edelim. Kütübii fıkhiyei muteberede zilyedlik beyyinesinin tâyininde icrası lâzımgelen tahkikat bir hudut ile muteberdir. O da beyyine ve yemin veya ihnü 'kadı ile ispatı gM eslbaibm vücududur. (Şirinbilâld Baihri Raik) ilmü kadı zamanımızda mefsuh okluğundan muhakemede lâzımgelen yalnız beyyine ile ispatı zikredilmiş ve zilyedlik bittebeyyün sübutu hali hazırdaki ahlâkı nâs ile malûm ve şahidi zorun men'i için kavait ve kanunun mevcudiyetine rağmen yine bir (Rub'iyeye) Mekkei Mükerrime istilalımca cebren, rızaen ve hattâ ödünç için şahidi zor tedariki teamülü bâtila derekesine gelmiştir. Onun için Hükümetçe bin kuruşu mütecaviz dâvaların senetle ispat edilmesi için kanun mevcut ve mer'idir. Binaenaleyh; gerek mütegalibe ve gerek erbabı tezviri meni ve babı fesadı sed için bir kaidei salime kabulü zaruri, vaciptir. Çünkü hâkimin ilmi mefsuh bulunmasına ve şahidi zorun mebzul ve pek sehil olmasına ve hüceci hatı enin esbabı hükümden madudolduğu ve tapu senedi dahi mahkemelerce mazmuni ile amel caiz idüğü ve zaten Devletçe verilen senedattan bulunduğu cihetle senedatı resmîyeden bulunduğu mebni tapu senedinin hücceti yed olması ahkâmı esasıyemize tamamiyle muvafık bulunmaktadır. Ve her iki tarafın ikamci beyyine ettiği surette bir şahsın hem zilyed olması ve hem de olmaması hakkındaki beyyinei mütehalife sübutü şirketi mutazammın olamıyaeağı ve bir tarafın beyyinciyle bir şahsın, diğer tarafın beyyinesiyle diğer şahsın bir anda zilyed olarak kabulü, ezdadın kabulü ve beyyinei kâzibenin tecvizi gibi garip bir vaziyet karşısında kalacağız ki, bu da mantıkan, hukukan gayricaizdir.

Nitekim îmanî] Şafîi Hasretleri her iki taraf beyyine ikame ederse tehâtürüne kail olmuştur.

Kur'aya müracaat edilir, buyurmuştur. (Zeylaî) Ve bir de tarihten yirmi sene akdem vakitten beri tasarruf senedatı olmaksızın vâki olan beyü şıra muamelâtı menedildiği cihetle yirmi senede cereyan eden beyü şiralar hep tapu memurunun huzurunda cereyan edegelmekte olduğundan hem ahali ve milletin tapu senedatıyla hukuku tasarruf iyeleri tevsik edilmiş ve resmî olarak tanınmakta bulunan tapu senedatıyla zilyedlik ispat edilmek hem hâmillerin

hukuklarının muhafazasına hem de senedatm vüsukiyetlerine kâfi ve vafi olacağı ve emvali gayrimenkuleye vâki tecavüzat ve gasp ve garâtm önü alınacağı ve her kesin emniyeti mal ve mülkü hususunda istihsali asayiş olacağı derkârdır. Binaberiu hem yalancı şahidi dinlemekle Hükümet, ahaliyi fesadı ahlâka teşvik gibi bir hali esef

istimale mâruz bulunmıyacak ve bir de emlâkin bedel ve kıymeti itibariyesi pek çok terakki edecektir. Buna ahkâmı fıkhi: yemizin cevaz verip vermediğini kütübü iruiteberei fıkhiyeden arayalım. Evvelâ Zeylaiyi mütalâa edelim. Zeylainin aynen ibaresi. (Ve lâtesbitül yedü fil akaari bi tesadukihima bel bi beyyinetin ev ilmil kadi bi hilaf il menkul) (Kenz). Eyy lâ tesbitül yedü fihi bitesadükal müddei vel müddeaaaleyh ennel akaare fi yedü müddeaaaleyh li ennel yede fihi gayrü müşahedin ve leallehu fi yedi gayrilia tevadaa fihi li yekune lehüma zeriâtün ilâ ahzihi bi hükmil hâkimi felâbüdde nün ikametil beyyineti ev ilmül kadi litünf a töhmetil muvadaati bi hilaf il menkuli li ennel yede fihi muaniyetün felâ hacete ilâ iştiratızziyadeti) (Zeylai). Saniyen: Bahri Raik'm ibarelerini yazalım: (îddea alâ âharin day'aten ennea lehu fevil müddeaaaleyh ennea fiyedihi ve berhenel müddai alâ ennea mülkehu ve haktfmele hâkimü bil mülki lâ yasihhu malein tesbitül yedi bil beyyineti ev ya'lemül hâkimu ve fihi kale müddeaaaleyh leysel akaarü fi yedi nahlifuhu hattâ yekırra feiza akaara bilyedi bihilfihi ennea leyse mülkuhu hattâ yekırra bilmülki lilmüddei feiza ekarre lehu bihi yü'meruhu biterkitaarudu lâkinne in erade en yüberhiue ennea mülkehu lâbüdde min takdimil beyyine alâ ennea fi yedihi li ennel malike kad yüb'adü anil akaari âdeten fe emkene en yetevadaa isnani ve yukırru ahadühüna bilyedi ve yüberhinül âhara aleyhi bilmülki ve yusauihu fişşuhudi süüme yedfeul malikti mua'lelen bihükmil hâkimi ve hâzettöhmetü mütefikân li enne yedel maliki lâ tenkatm anil - menkuli âdeten bel yekûnu fi yedihi (fendefea ma kıyle fi Şerhil Vikaye töhmetül muvadaati sabiteten fil mevdiayni alessava'). Şimdi Bahri Raik'm ibaresinde, ilmi kadi ile zilyedlik sabit olacağı ahkâmı esasiyeden olduğu fakat ilmi kadi mensuh ve memnu olduğundan iki suretle zilyedlik sabit olacağı ve buna riayet mücerret muvazaa ihtimalini defî için tedbiri ihtiyati olduğu dermeyan buyuruluyor ve müsteban oluyor. Fakat şimdi Mecellei Ahkâmı Adliyede ba'dei hüküm dahi defîn def'üddefin mer'i ve makbul olacağı ve itirazılgayır tarihi arı dahi mevcut ve kanunen mer'i iken hâkim hükmettikten sonra ikinci bir dâva görülemiyeeoği kabul olunmuştur. Bununla beraber zilyedliğin muhtelefünfihi olduğunu Sarihi Vikaye dahi dermeyan ediyor. Muhtelefünfihi olan mesaili fer'iyyede zamanen racihin mercuh ve mercuhun racih olacağı vaz'olunmuş kavaidi fıkhiyye ve mesaili ahkâmı fer'iyyei mevcude ile sabittir. Mecelledeki bazan zaman itibariyle îmamı Âzam, bazan da îmameyn kavliyle hattâ Şeyheyn hazarâtın içtihadıyla amel edilegelmektedir. Binaenaleyh: Ekulu lâhacete ilâ isbatil yedi fil akaari lienne zilyedi iz esbete lâyesbitü faideten, eyy hakkattasarrufi vel mülkiyyeti ve küllü şey'in şe'nühu hâkezâ lâhacete ileyhi felâ hacete ilâ isbatil yedi filakaari kema vakaa filmenkul. Saniyen: Lâhacete ilâ

isbatil yedi filakaari j liennel yede fihi müşabedün bissenedi vel hücceti vettabu ve küllü şey'in şe'nühu hakeza lâ hacete ileyhi felâ hacete ilâ isbatil yedi fil akaari. Salisen: Lâhacete ilâ isbatil yedi fil akaari lienne cevaze tasarrufu akaari bissenedi ve bilâsenedin memnuun min taraf il hükümeti ve ulih emri ve yecüzü emr ulilemri eyy elfadlü fi hususin lil intizamı iza kân e maslihatühu. Görülüyor ki; gerek kavaidi fikhîyemiz, gerekse hâdisatı mülkiye itibariyle hususan bâzı mehakimizde mer'i olan kanunla zilyedlik beyyinesi şuhudu şahsiyesi caiz olmadığı ve ilgasında mahzur bulunmadığı cihetle mevaddı âtiyenin kabulünü teklif ederim.

7 Kamisani 1338

Süird Mebusu

Mustafa Sabri

MADDE 1. — Zilyedlik faslı mülğadır.

MADDE 2. — İşbu mevaddın icrasına Adliye Vekili memurdur.

MADDE 3. — İşbu mevad tarihi neşrinden muteberdir.

18 Şubat 1922 tarihli Meclis oturumunda Layiha Encümeninden gönderilen mazbatada Zilyed Beyyinesinin yerleştirilmesi usulünün yüce Mecelle-i Ahkâmı

Adliyeden buna bağlı bazı bölümlerinin kaldırılmasına dair Mustafa Sabri Bey'in teklifi müzakereye uygun görülmemekle reddedildiğine dair şu cevap gönderilmiştir³⁷⁰.

Lâyiha Encümeni mazbatası

Zilyed beyyinesinin ikamesi usulünün refi ve Mecellei ahkâmı adliyeden buna mütaalılık Faslın ilgası lüzumuna dair Süird Mebusu Hacı Mustafa. Efendinin lâyilhai kanu'niyesi encümemizce şayanı müzakere görülmiyerek reddedilmıştır.

- Hiyaneti Vataniyede Suç İşleyenler Hakkında Kanun Teklifi

Askerlikten firar etmiş olanlar, Türk milleti aleyhine propaganda ve casusluk yapanlar, padişah adına halkı isyan etmeye kışkırtan, Büyük Millet Meclisine karşı ayaklananlar ve varlığını inkâr edenler hakkında Meclis hükümeti iç güvenliği ve önlemleri almak amacıyla Hiyaneti Vataniye Kanunu (Vatana İhanet Kanunu) 29 Nisan 1920'de çıkarmıştır³⁷¹. 1 Kasım 1922 tarihli meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey ise

³⁷⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 17, s. 16.

³⁷¹ Kemal Çelik, "Milli Mücadele'de İç İsyancılar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, Kasım 2007, s. 597.

Hiyaneti Vataniyede suç işleyenler hakkında kanun teklifi vermiştir. Meclis başkanlığı tarafından Layiha Encümenine gönderilmiştir³⁷². 13 Kasım 1922 tarihli Meclis oturumunda Ahmed Hilmi Bey imzasıyla Layiha Encümeninden gönderilmiş olan mazbatada Mustafa Sabri Bey'in Hiyaneti vataniyede suç işleyenler hakkında vermiş olduğu kanun teklifinin incelendiğini, teklifin Hiyaneti vataniye kanunu ve firar eden suçları içereceğinden teklif müzakereye uygun görülmemiş ve reddedilmesine dair karar verilmiştir. Mecliste yapılan oylamada teklifin reddedilmesine dair karar oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir³⁷³.

Layiha Encümeni Mazbatası

Siird Mebusu Mustafa Sabri Efendinin, Hiyaneti vataniye Kanununda ve Kanunu Cezada tatbik olunacak mevadda bulunamıyan ceraim hakkındaki teklifi kanunisi tetkik ve mütalâa olundu. Teklifi vâkı, Kanunu Ceza ve Hiyaneti vataniye Kanunu maksudünbih olan ceraimi ihtiva edeceğinden şayanı müzakere görülemediğinden reddedilmiştir. Heyeti Celileye takdim.

Lâyiha Encümeni Reisi

Ahmed Hilmi

-Tütün Tekelinin Kaldırılması Hakkında Kanun Teklifi

Meclis'in 13 Ocak 1923 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey, Tütünün kayıt altına alınmasına dair teklif vermiştir. Mecliste gündeme alınan bu teklif incelenmesi amacıyla Layiha Encümenine havale edilmiştir³⁷⁴. 17 Ocak 1923 tarihli meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey'in tütün sınırlamasının kaldırılması hakkında vermiş olduğu teklifin görüşlmeye uygun olduğuna dair Layiha Encümeni mazbatası olmuştur. Meclis başkanlığı tarafından Maliye Encümenine gönderilmiştir³⁷⁵. Yasama dönemi sonuna kadar Mustafa Sabri Bey'in teklifi hakkında Maliye Encümeninden bir cevap gelmemiştir.

³⁷² TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 301.

³⁷³ TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 478-479.

³⁷⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 26, s. 16.

³⁷⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 26, s. 384.

4.4.2.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in Garzan Köprüsünün Tamirine Dair Siirt Mebusu Mustafa Sabri Bey'in Kanun Teklifine Nafia Vekâletinin Cevabi Tezkeresinin Reddiyle Köprü'nün İnşası Lüzumunun Gelecek Seneye Alınmasına Dair Takriri

6 Kasım 1920 tarihli Meclis oturumunda Garzan köprüsünün tamirine dair Mustafa Sabri Bey'in vermiş olduğu kanun teklifinin, Nafia Vekâletinden gelen cevabın red olunmasıyla, köprü inşasının gerekli olduğuna dair Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey şu teklifi vermiştir. Gündeme alınan bu teklif oylamaya geçilerek Maliye Encümenine verilmiştir³⁷⁶. Yasama dönemi sonuna kadar Maliye Encümeninden bir cevap gelmemiştir.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Nafia Vekâletinin cevabının reddiyle köprü'nün inşası lüzumumla tahtı karara alınmasını teklif ederiz.

*Bitlis Mebusu
Yusuf Ziya*

- Siverek Livasının Bağımsız İdare Edilmesi Hakkında Takriri

25 Kasım 1920 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey Siverek Livasının bağımsız bir şekilde yönetilmesi hakkında takrirden bulunmuştur. Gündeme alınan bu takrir, incelenmesi amacıyla Dâhiliye Encümenine gönderilmiştir³⁷⁷.

Riyaseti Celileye

Esbabı mucibesi şifahen arzedilmek üzere Siverek livasının da diğer livalar misillü müstakil liva haline ifrağı ve livayı mezkure merbut Karakeçi ve Burhan nahiyelerinin kazaya tahvilini teklif ederim.

*Siird mebusu
Mustafa Sabri*

Meclis'in 2 Aralık 1920 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey'in takririne cevap verilmesi amacıyla Dâhiliye Vekili adına Sıhhiye Vekili Dr. Adnan Bey imzasıyla gönderilen tezkerede; takrir uygun görülüp, Dâhiliye Vekâletine gönderilmiştir³⁷⁸.

³⁷⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 5, s. 307.

³⁷⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 6. s. 45.

³⁷⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 6. s. 170.

Dâhiliye Vekâleti tezkeresi

No. 9394-905

4 Kânunuevvel 1336 tarihli ve 1596 - 784. Zabıt Kalemi numaralı tezkerei aliyeleri cevabidir Vüsati, dereeei nüfus ve ahvali maliyesi itibariyle Siverek sancağının müstakil liva haline ifrağı şüadilik tensip edilemediğinden teşkilâtı umumiyei mülkiyettin hini icrasında ieabi teemmül edilmek üzere Dahiliye Encümeni mazbatası ve Siird Mebusu Hacı Mustafâ Efendi tarafınlan mürseltatapir suretleri lef fen ve iadeten takdim olunur efendim.

19 Kântömevvel 1336

Dâhiliye Vekili namına Sıhhiye Vekili

Dr. Adnan

12 Şubat 1921 tarihli meclis oturumunda Dâhiliye Vekâletinin mazbatası okunmuştur. Mazbatada 19 Aralık 1920 tarihli ve 9394-905 numaralı tezkerenin encümenlikleri tarafından kabul edildiğine dair bilgi verilmiştir³⁷⁹.

Dâhiliye Encümeni Mazbatası

Dâhiliye Vekâletinin Siverek hakkındaki 19 Kâaumaevvel 1336 tarih ve 9394 - 905 numaralı tezkeresi encümenimizce de kabul edilmiş olmakla Heyeti Umumiyeye arz ve takdim kılındı.

- Mustafa Sabri Bey ve Arkadaşlarının Vakfedilen Paraların Kontrol Edilmesine Dair Tavriri

Meclis'in 21 Aralık 1920 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey ve Arkadaşının zamanında vakıflara alınan, vakfedilmiş paraların incelenmesine dair tavriri vermişlerdir. Gündeme alınan bu tavriri, Umuru Şer'iyeye Vekâletine havale edilmiştir³⁸⁰. Yasama dönemi sonuna kadar Mustafa Sabri Bey'in tavriri hakkında Şer'iyeye Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

- Denizli ve Çal Çiftçilerine İktisat Vekâletince Yardım Edilmesi Hakkındaki Tavriri

Meclis'in 1 Ocak 1921 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey, Denizli ve Çal ilçesinde bulunan çiftçilere, İktisat Vekâleti tarafından yardım edilmesi hakkında tavriri

³⁷⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 8, s. 193.

³⁸⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 6, s. 467.

vermiştir. Takrir, Meclis Başkanlığı tarafından İktisat Vekâletine havale edilmiştir³⁸¹. Yasama dönemi sonuna kadar Mustafa Sabri Bey'in takriri hakkında İktisat Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

- Çal Kazası Aşar Borçlarının Gelecek Seneye Ertelenmesine Dair Takriri

Meclis'in 31 Mart 1921 tarihli oturumunda, Çal Kazası aşar borçlarının gelecek yıla ertelenmesine dair takrir vermiştir. Takrir, Layiha Encümeni tarafından Layiha şeklinde olmadığını, Layiha şeklinde tekrardan yazılıp sonradan bakılmasına dair karar vermiştir³⁸². Yasama dönemi sonuna kadar Mecliste bu konu ile ilgili bir görüşme yapılmamıştır.

- Geçmiş Elazığ Valisi Galib Bey'in Kayseri'de Bulunan Mal ve Mülklerinin Elkonulmasına Dair Takriri

Meclis'in 6 Ekim 1921 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey, bir önceki Elazığ Valisi Galib Bey'in Kayseri'de bulunan mallara ve mülklerinin müsadere edilmesine dair takrirden bulunmuştur. Meclis Genel Kurulu tarafından takrir, Heyeti Vekileye gönderilmiştir³⁸³.

10 Kasım 1921 tarihli meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey'in takririne cevaben, Galib Bey'in Kayseri'de üstüne kayıtlı bir çeşit mülkün olmadığı, sadece eşi adına bazı mülklerin kayıtlı olduğuna dair Maliye Vekâletinden 1 Kasım 1921 tarihli cevap tezkeresinde bildirilmiş olduğuna dair şu cevap verilmiştir³⁸⁴.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

7. X. 1337 tarih ve 904/1709 nunmralı tezkerei Celilesine cevaptır Mamüratülaziz vali esbakı Galib Bey'in Kayseri'de uhdessinde bir gûna emlâk olmadığı ve Yalnız zevcesi namına bâzı emlâk muteayyed olduğu Maliye Vekâletinden mevрут 1.X 1.337 Tarihli cevabi tezkerede bildirilmiş olmakla arzı keyfiyet olunur. Efendim.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ve

Erkânı Harbdyei Umumiye

Reis Vekili Fevzi

³⁸¹ TBMM ZC, D. 1, C. 7, s. 104.

³⁸² TBMM ZC, D. 1, C. 9, s. 280.

³⁸³ TBMM ZC, D. 1, C. 13, s. 106.

³⁸⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 147,148.

- Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanununun Layihasının 11. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Tavrı

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, savaş şartlarının empoze ettiği fiili durum sebebiyle esas olarak köylülere yüklenmiş bulunan askeri malzeme nakliyatı mesuliyetini bütün toplumsal parçalara dağıtmayı ve nakliyatı bedel karşılığı yaptırmayı amaçlamıştır³⁸⁵. Bu amacı ortaya koymak içinde Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye kanunu hazırlamıştır. Askeri ulaştırma yükümlülüğü geçici bir gelir kanunu olmuştur. Yalnızca 1922 yılında bir kez olmak suretiyle alınmıştır³⁸⁶. Meclis'in 18 Nisan 1922 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey, Askerlik Mükellefiyeti Kanunu olduğu tasarının 11. Maddesinin düzenlenmesi hakkında şu tavrı vermiştir³⁸⁷.

Riyaseti Celileye

Harbi Umumide her ay belediye ve meclisi idarelerce müştereken takdiri fiat edildiği cihetle on birinci maddenin berveçhi âti tadilen kabulünü teklif ederim. Nakliye ücretlerinin rayici meclisi idare ve meclisi beledî tarafından müçtemian her ayda takdir olunur. Bu meclise, bulunan mahallerde Ticaret odası heyeti dahi iştirak eder.

Siirt Mustafa Sabri

Mustafa Sabri Bey'in tavrı mecliste yapılan oylamada kabul edilmemiştir³⁸⁸.

- Çal Halkına Yardım Edilmesine Dair Tavrı

27 Nisan 1922 tarihli meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Çal kazasının üç yıl cephe olarak kullanıldığı için halkın son derece fakir düştüğünü, durumun vicdanları titretecek halde olduğunu onlara yardım etmek ve korumak Büyük Millet Meclisinin görevi olduğunu, ihtiyaçlarının giderilebilmesine dair tavrı vermiştir. Tavrı, Meclis Başkanlığı tarafından Sıhhiye Vekâletine gönderilmiştir³⁸⁹. Yasama dönemi sonuna kadar Mustafa Sabri Bey'in tavrı hakkında Sıhhiye Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

Riyaseti Celileye

Çal kazasının seksen para karye ahalisi üç seneden beri cephe olmak itibarıyla zeriyyat icra edememelerinden son derece fakrî zarurete duçar olarak aç kalmışlardır.

³⁸⁵ Hatice Yıldırım, *I. ve II. TBMM Çorum Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s. 19.

³⁸⁶ Mehmet Evsile, "Kurtuluş Savaşı'nda Askeri Nakliye Hizmetleri", [https://www.tarihtarih.com/?...&/Kurtuluş-Savaşında-Askeri-Nakliye-Hizmetleri/-...M. \(27.11.2018\)](https://www.tarihtarih.com/?...&/Kurtuluş-Savaşında-Askeri-Nakliye-Hizmetleri/-...M. (27.11.2018)).

³⁸⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 19, s. 285.

³⁸⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 19, s. 287.

³⁸⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 19, s. 421-422.

Biçarelerin şu hali zaruret iştimalleiri vicdanları titretecek bir halde olduğunu reyelayın müşahede ettiğim gibi Kendilerine muavenet icra ve ifa olunması müracaatı imütevaliyelilerin den müsteban olmaktadır. Bu zavalluları ölümden kurtarmak ve siyanet etmek, Büyük Millet Meclisi Hükümetine ait ehem bir borç ve vazife olduğu da müstağni arz ve izahtır. Binaenaleyh, ihtiyaçlarının tehvini için Muaveneti İçtimaiye Vekâletine emrolurimakla düştükleri şu sefaletten kurtarılmalarını teklif ederim.

25 Nisan 1338 Siird Çallı Mustafa Sabri

-İlmiye Mensubu Derecesiyle Din Adamlarına Ait Elbiselerin İşaretinin Ayırt Edilmesi Hakkındaki Kanun Teklifinin Gündeme Alınmasına Dair Takriri

Mustafa Sabri Bey, 26 Kasım 1922 tarihli Meclis oturumunda ilmiye mensubu derecesiyle, ilim adamlarının giydikleri elbiselerin işaretinin ayırt edilmesi hakkındaki kanun teklifinin gündeme alınmasına dair takrir vermiştir. Mustafa Sabri Bey, iki sene evvel mesleki ilminin canlandırılması için vermiş olduğu kanun teklifinin İlmiye Encümeninde bekletildiğini Tüzük gereği üç aydan itibaren cevap verilmediğinde takrir, sahibine doğrudan gündeme alınmasına hak ve yetkinin vermiş olduğunu Tüzük gereği takririn gündeme alınmasını talep etmiştir. Meclis başkanlığı tarafından yapılan açıklamada kanun teklifinin müzakereye uygun görülmemekle reddedildiğine dair cevap gönderilmiştir³⁹⁰.

Riyaseti Celileye

İki sene evvel mesleki ilmînin ihyasına dair teklif ettiğini lâyihai kanuniye İlmiye Encümeninde kalmaktadır. Nizamüamei Dahilî üç mahtan ziyade bir lâyihanın kalmasına cevaz vermemekle beraber, takrir sahibine doğrudan doğruya raznameye alınmasına hak ve salâhiyet bahşetmekte olduğundan Nizamnamenin ita ettiği salâhiyet mucibince teklifi mezkûrun ruznameye alınmasını talebederim.

25. VI.1338

Siird Mebusu Mustafa Sabri

³⁹⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 21, s. 74-75.

- Zahireye Hükümetçe Elkonulması Hakkındaki Meclis Kararının Uygulanmadığına Dair Takriri

6 Temmuz 1922 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, yiyecek ve hububata Hükümet tarafından el konulmaması hakkında Meclis Kararının uygulanmadığına dair şu takriri vermiştir³⁹¹.

Riyaseti Celileye

Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendinin ita ettiği takrir üzerine zahaire vaziyed muamelesi yapılmıyarak mütaahhitler vasıtasıyla mu'bayaatın icrasına ve hilâfında hareket edenler haklarında muamelei kanuniye ifasına Meclisi Alice karar verildiği ve bu karar suk ve mahallât aralarında, pazar yerlerinde münadiler marifetiyle nida ettirildiği halde yine zahireye vaziyed muamelesi yapılmakta olduğunu ve serbest zahire beyi ve şırası olmadığını dünkü gün Pazar mahallinde dolanmakta iken müşahede ettim ve muamelei kanuniyetşikenaneye teessüf etmekle beraber müştekileri polis karakoluna gönderdim. Polisler dünkü, gün menettiği halde yine bugün vaziyed ve inhisar devam etmekte olduğu fukara müşterilerin şikâyetlerinden müsteban olmaktadır. Bu hale nihayet verilmek üzere Dâhiliye ve Müdafaai Milliye vekâletlerine işbu takririmin havalesini teklif ederim.

Siirt Mebusu Mustafa Sabri

Mecliste yapılan oylamada Mustafa Sabri Bey'in takriri reddedilmiştir³⁹².

- Keskin Hastanesi Hesap Memuru Cemal Efendinin Affı hakkındaki İstida Encümeni Mazbatasına Dair Adliye Encümeni Mazbatası Hakkındaki Teklifi

13 Eylül 1922 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Keskin hastanesinde hesap memuru olarak çalışan Cemal efendinin affına dair Adliye Encümeni mazbatası hakkında teklifte bulunmuştur³⁹³.

Riyaseti Celileye

Tarihten mukaddem Keskin Hastanesi Sertabibi ile Kâtip Cemal Efendinin af ve hükümlerinin refi Meclise arz edilmiş ise de kabul olunmadığı, reddedildiği Adliye Encümeni Mazbata Muharriri Hoca Müfid -Efendi Hazretleri tarafından ifade olunmasına ve bir teklif reddolunduğu surette senesi zarfında bittekrar reye vâz'ı ve

³⁹¹ TBMM ZC, D. 1, C. 21, s. 277-278.

³⁹² TBMM ZC, D. 1, C. 21, s. 278.

³⁹³ TBMM ZC, D. 1, C. 23, s. 41.

teklif olunmayacağı Nizamıamei Dâhilî mucibi, ahkâmından ve sarahatinden bulunmasına binaen teklifin reddini teklif ederim.

Siird Mustafa Sabri

Mustafa Sabri Bey 13 Eylül 1922 tarihli Meclis oturumunda vermiş olduğu tekliften vazgeçerek reddine dair şu teklifi vermiştir³⁹⁴.

Riyaseti Celileye

Keskin Hastanesi Sertabibi ile Kâtip Cemal Efendinin affına ve hükmün refine dair olan teklifin reddini talebederim.

Siird Mustafa Sabri

Mustafa Sabri Bey, Cemal Efendinin affına dair kararnamenin reddi teklif edilmiş Genel Kurul tarafından yapılan oylamada kabul edilmiştir³⁹⁵.

- Osmaniye Mebusu Faik Bey'in Batı Trakyadaki Yunan Zulmüne Dair Takriri Hakkındaki Teklifi

Meclis'in 9 Aralık 1922 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey, Osmaniye Mebusu Faik Bey'in Batı Trakya'da Yunan zulümlerine dair vermiş olduğu takrir hakkındaki teklifinde, Batı Trakya'da Müslümanların bazılarının katledilip bazılarının zorla göç ettirildiği, ihtiyarların, kadınların, çocukların ve zayıf kimselerin birbirinden ayırmadıkları haberlerinin ağızdan ağza dolaştığını, Yunan Hükümeti tarafından bu zulme son verilmediği takdirde daha ağır şekilde karşılık verileceğine Hariciye Vekâleti aracılığıyla Lozan Konferansına bildirilmesine dair şu teklifi vermiştir³⁹⁶.

Riyaseti. Celileye

Garbi - Trakya'deki ehli islâm ve imanın tehcir ve taktil edildiği hiç kimsenin, yani şuyuh ve zuafa, ihtiyar, kadın ve çocuk tefrik olunmadığı vürüdeden ahbarı mütevatire ile sabit olmasına mebni Yunan Hükümetince buna nihayet verilmediği takdirde mukabele bilmisille muamele olunacağını Hariciye Vekâleti vasıtasıyla Lozan Konferansına tebligat ifa kılınmasını teklif ederim.

9. XII. 1338

Siird Hacı Mustafa Sabri

³⁹⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 23. s. 42.

³⁹⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 23. s. 42.

³⁹⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 25. s. 283.

Mustafa Sabri Bey 9 Aralık 1922 tarihli oturumunda vermiş olduğu teklifi meclis oturumunda oylamaya geçilmeden geri almıştır³⁹⁷.

- Tekel Memurları Hakkında Takriri

Meclis'in 8 Ocak 1923 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey, Tekel memurları hakkında temenni takriri vermiştir. Takrir Meclis başkanlığı tarafından Maliye Vekâletine gönderilmiştir³⁹⁸. Yasama dönemi sonuna kadar Mustafa Sabri Bey'in takriri hakkında Maliye Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

- İdare-i Kura ve Nevahi Kanun Layihasının 162. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkındaki Teklifleri

Köylerin ve kasabaların yönetimi konusu olan "İdare-i Kura ve Nevahi Kanunun" çıkarılması Meclis-i Mebusan döneminde olmuş olsa da TBMM Hükümeti bu yöntemi kabul etmiş ve sürdürmüştür. Bu kanunla halk yönetiminin oluşturulması tasarlanmıştır³⁹⁹. Mustafa Sabri Bey, 15 Ocak 1923 tarihli Meclis oturumunda İdare-i Kura ve Nevahi Kanun Layihasının 162. Maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun tekliflerinde bulunmuştur⁴⁰⁰. Kanun tekliflerinde Hukuk ve ticaret davalarından lira, yüz kuruş hesabıyla anaparanın veya değeri iki bin beş yüz kuruş olan borç davalarıyla hakkı nesil ve geçiş hakkı davalarının, ibaresinin ilavesini ve bazı maddelerin düzenlenmesi şeklinde şu teklifleri vermiştir⁴⁰¹.

Riyaseti Celileye

162 nci maddede (kura ahalisi, tâbirinden sonra : «Hukuk ve ticaret dâvalarından lira yüz kuruş hesabıyla resülmal veya kıymeti iki bin beş yüz kuruş olan ayn ve deyn dâvalariyle hakkı nesil ve hakkı mürur dâvalarını...» ibaresinin ilâvesini teklif ederim.

Siird Mustafa Sabri

³⁹⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 25. s. 284.

³⁹⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 26, s. 234.

³⁹⁹ Nedim Sarıgüzel, *Birinci ve İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Antalya Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, s. 27-28.

⁴⁰⁰ MADDE 162. Nevahi heyeti kazaiyesinin mevaddı hukukiyedeki vazaifi evvelâ kura ahalisi 'beyninde, bin kuruşa kadar olan her nevi alacak, verecek dâvalariyle 'bu miktar ve kıymeti tecavüz etmiyen emvali menkuleye mütaallik deaviyi katiyen, saniyen 'bu miktar ve kıymeti tecavüz eden alacak, verecek dâvalariyle her nevi hukuk dâvalarını tarafeynin rıza ve muvafakatiyle isulhan hallüfasil ve sulhname dahi tanzim eder.

⁴⁰¹ TBMM ZC, D. 1, C. 26. s. 368-374-375.

Riyaseti Celileye

162 nci maddede (Katiyen) den sonra :

Bu miktar ve kıymeti müteceviz dâvaları kabili temiz olmak üzere rüyet eden şeklinde tadilini teklif ederim.

Siird Mustafa Sabri

Riyaseti Celileye

Müddeaaaleyh tarafından müddeinin dâvasını sürüncemede bırakmak emeliyle mütekabil bir dâva dermeyeran ettikte buna dair bir madde yoktur. Tasniata meydan vermemek üzere berveçhi âti maddeyi 163 ncü madde olarak teklif ederim. «Nevahi heyeti idaresi iki bin beş yüz kuruşa kadar mütekabil deaviyi katiyen rüyet eder.»

1Kânunusani 1339

Siird Mustafa Sabri

Madde 162. — Nevahi heyeti kazaiyesinin mevaddı hukukiyedeki vazai fi evvelâ kura ahalisi 'beyninde, bin kuruşa kadar olan her nevi alacak, verecek dâvalariyle 'bu miktar ve kıymeti tecavüz etmiyen emvali menkuleye mütaallik deaviyi katiyen, saniyen 'bu miktar ve kıymeti tecavüz eden alacak, verecek dâvalariyle her nevi hukuk dâvalarını tarafeynin rıza ve muvafakatiyle ısulhan hallüfasıl ve sulhname dahi tanzim eder.

Teklifler Meclis Genel Kurul'nda okutulmasından sonra yapılan oylamada dikkate alınmamıştır⁴⁰².

- Çal Kazasına Tütün Tohumu Gönderilmesine Dair Takriri

Mustafa Sabri Bey, 17 Ocak 1923 tarihli Meclis oturumunda Çal kazasına tütün gönderilmesine dair temenni takrir vermiştir. Takrir, Meclis başkanlığı tarafından İktisat Vekâletine verilmiştir⁴⁰³. Yasama dönemi sonuna kadar Mustafa Sabri Bey'in takriri hakkında İktisat Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

- İtalya'da Esir Bulunan Çallı Himmet'in Kurtarılmasına Dair Takriri

17 Ocak 1923 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, İtalya'da tutsak bulunan Çallı Himmet'in kurtarılmasına dair temenni takriri vermiştir. Takrir, Meclis

⁴⁰² TBMM ZC, D. 1, C. 26. s. 376.

⁴⁰³ TBMM ZC, D. 1, C. 26, s. 383.

başkanlığı tarafından Hariciye Vekâletine verilmiştir.⁴⁰⁴ Yasama dönemi sonuna kadar Mustafa Sabri Bey'in takriri hakkında Hariciye Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

- Menderes Nehrinden Yararlanma Hakkında Takriri

29 Ocak 1923 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Menderes nehrinden faydalanılması hakkında takrir vermiştir. Takrir, Meclis Başkanlığı tarafından İktisat Vekâletine havale edilmiştir⁴⁰⁵. Yasama dönemi sonuna kadar Mustafa Sabri Bey'in takriri hakkında İktisat Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

- Bandırma Kazasında Tütün Ekilmesine İzin Verilmesine Dair Takriri

7 Şubat 1923 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Bandırma kazasında tütün ekilmesine izin verilmesine dair takrir vermiştir. Meclis Başkanlığı tarafından takrir Maliye Vekâletine gönderilmiştir⁴⁰⁶. Yasama dönemi sonuna kadar Mustafa Sabri Bey'in takriri hakkında Maliye Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

- Tekelin Kaldırılması Hakkındaki Kanun Teklifinin Gündeme Alınmasına Dair Takriri

26 Şubat 1923 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Tekel'in kaldırılması hakkındaki kanun teklifinin gündeme alınmasına dair takrir vermiştir. Meclis başkanlığı tarafından kanun teklifi Layiha Encümenine havale edilmiştir. Meclis Başkanı tarafından yapılan açıklamada, Layiha Encümenine iki aydır verilen kanun teklifinin, kanun gereği üç ayda kabul edildiğini bu teklifin varit olmadığını belirtmiştir⁴⁰⁷.

- Aydın Demiryolunun Çift Hatta Dönüştürülmesine Dair Takriri

Mustafa Sabri Bey, 3 Mart 1923 tarihli Meclis oturumunda Aydın demiryolunun çift hatta dönüştürülmesine dair temenni takriri vermiştir. Meclis Başkanlığı tarafından takrir Nafia Vekâletine gönderilmiştir⁴⁰⁸. Yasama dönemi sonuna kadar Mustafa Sabri Bey'in takriri hakkında Nafia Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

⁴⁰⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 26, s. 383.

⁴⁰⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 27, s. 43.

⁴⁰⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 27, s. 188.

⁴⁰⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 27, s. 481.

⁴⁰⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s. 36.

4.4.2.3. Sual Takrirleri

- Hava Değişimi İçin Gelen Şahıslar Hakkında Müdafai Milliye Vekâletinden Sual Takriri

Mustafa Sabri Bey, 23 Aralık 1920 tarihli Meclis oturumunda hava değişimi için gelmiş olan fertler hakkında Müdafaa-i Milliye Vekâletine Sual takriri vermiştir. Gündeme alınan bu sual takriri Müdafaa-i Milliye Vekâletine havale edilmiştir⁴⁰⁹.

Yasama dönemi boyunca Mustafa Sabri Bey'in sual takriri hakkında Müdafai Milliye Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

- Malatya'da Oluşan Elektrik Şirketi Garzan Köprüsü ve Bir Memurun Yol Parası Hakkındaki Sual Takriri Nafia Vekâletine

7 Kasım 1921 tarihli meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Malatya'da kurulmuş olan Elektrik Şirketi, Garzan Köprüsü ve bir memurun yol masrafı hakkında sual takriri vermiştir. Gündeme alınan bu sual takririne cevap verilmesi amacıyla Nafia Vekâletine gönderilmiştir⁴¹⁰.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilerine

1. *Malatya'da teşekkül eden Elektrik Anonim Şirketinin imtiyaznamesinin tetkikinde müşkülât gösteriliyor, esbabı?*
2. *Garzan suyunun üzerinde yapılması hakkında ve Meclisi Alice tahtı karara alman (köprü) hakkında tahsisat verilmemesi.*
3. *İstanbul'dan gelen bir memura, harcırah verilmemesi hakkında Heyeti Vekilece verilen karara muhalif olarak harcırah verildiği Berveçhi balâ es'ilenin Nafia Vekâletinden sual olunmasını teklif ederim.*

3 Teşrinisani 1337

Süird Mustafa Sabri

Meclis'in 10 Kasım 1921 tarihli oturumunda Nafia Vekâleti'nden Nafia Vekili namına Ömer Lütfi Bey imzasıyla gönderilen yazıda; Malatya'da bir elektrik şirketinin meydana geldiğini ve Nafia Vekâletine resmi bir müracaatın olmadığını, Malatyalıların elektrik yapmak istediklerini bunun bazı kurallarının olduğunu, kendisine müracaat edilen evrağın gayriresmi olup bazı eksikliklerinin olduğuna dair birinci suale cevap vermiştir. İkinci suale verilen cevapta ise Garzan suyu üzerindeki köprüye niçin ödenek verilmediğine dair bu meselenin selefî zamanında söz konusu olduğunu, Garzandaki

⁴⁰⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 6, s. 505.

⁴¹⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 91.

köprülerin İsmail Fazıl Paşa Efendinin 1921 senesi bütçesinde vaat ettiğini buna istinaden şubat ayı içerisinde hazırlıklar yapılarak Van'dan Bitlis'e mühendis getirttiğini, köprünün inşaatı için mart ayında havale verdiğini fakat ne mühendise yol masrafı verilmiş olduğunu ne de altı aydan beri verdiği havaleye karşılık bir ödeme yapılmıştır ve Garzan Köprüsünün yapılmadığını ifade etmiştir. Üçüncü suale verilen cevapta ise İstanbul'dan gelen memura Heyeti Vekilenin kararına aykırı olarak yol masrafı verilmiş olduğunu, Heyeti Vekilenin kararı yol masrafı verilmemesi tarzında olmadığını, Hükümetin talebi üzerine gelecek olan memura yol masrafı verilir diye bir cevap vermiştir⁴¹¹.

NAFIA VEKİLİ ÖMER LÜTFİ BEY: Efendim bu saate kadar Malatya'da bir elektrik şirketi teşekkül ettiğine ve Nafia Vekâletine imtiyaz için müracaat edildiğine dair resmî bir malûmatım yoktur. Ancak bu mesele hakkında evvelce şifahi olarak arkadaşlardan birisi müracaat etti. Malatyalılar elektrik yapmak istiyorlar. Yapabilirler mi? Dedi. Bendeniz de dedim ki; onun birtakım kavaidi vardır. Evvel emirde projelerini yaparlar. Gönderirler. Ondan sonra biz de/tetkik ettiririz, imtiyaz verilmesi lâzımgelirse verilir, verilmemesi lâzımgelirse verilmez, dedim. Bundan başka bir malûmatım yoktur. Yalnız işittim. Fakat Naftaya resmî bir şey gelmemiştir. Bendeniz kaydını bulamadım. Bizzat aradım. Sonra efendim yine işittim. Bu defa bizim nafia memurlarından bir kısmı Kayseri'de bulunduğu sırada oradan geçen bir zat memurlarımızdan fen müşavirine evrakla müracaat etmiştir. Tabii bu müracaat gayriresmîdir. Bendenize gelmesi lâzım. O zat; evrakın içinde noksanlar bulunduğunu ve bu noksanların ikmali lâzım olduğunu sureti hususiyede söylemiş bulunduğunu henüz işittim. Fakat resmen bendenize bir müracaat vâki olmamıştır.

ikinci sual: Garzan suyu üzerindeki köprüye niçin tahsisat verilmedi? Deniliyor. Bendeniz Vekâlete Meclisi Âli tarafından intihabolduğum zaman selefim zamanında bunlar mevzubahsolmuş ve bendeniz de bunları zabıt ceridelerinde biraz karıştırdım. Gördüm ki; Garzan'daki köprülerin ismail Fazıl Paşa merhum, 1337 senesi bütçesinde yapılması için vadetmiştir. Bu va'de binaen daha bendeniz Şubat içerisinde istihzaratı için Bitlis'e Van'dan mühendis getirttim. Bitlis'te mühendis yoktu. Sonra köprünün inşaatına medar olmak üzere Mart ayında havale verdim. Fakat bugüne kadar ne gelen mühendisin harcırahı verilmiştir ve ne de altı aydan beri verdiğimiz havaleye karşılık bir tediyat yapılmıştır. Binaenaleyh Garzan köprüsü yapılamamıştır.

⁴¹¹ TBMM ZC, D. 1, C.14, s. 152-154.

Üçüncü sual: İstanbul'dan gelen bir memura Heyeti Vekilenin kararına mugayir olarak harcırah verilmiştir. Heyeti Vekilenin kararı harcırah verilmemesi tarzında değildir. Hükümetin talebi üzerine gelecek olan memura harcırah verilir tarzındadır bu karar. Para olsun, bugün de yaparız, yarın da yaparız. (Gürültüler). Müsaade buyurursanız efendim hangi birini Meclis meselesi yapayım. Sade Garzan köprüsü değil, bendenizi geçen sene Meclisi Âli Vekâlete intihabettikleri zaman ay nihayetinde geleyim, Meclisin sıfatı icraiyesinden dolayı yaptığım ve yapamadığım işleri arz edeyim dedim. Fakat maalesef tasavvuratım icraatı vaktaya o İtadar mugayir kaldı ki arz edecek kadar mühim bir iş olmadı. Teşrinisani ortasına geliyoruz. Nafianın âdeta sene basışıdır. İnşaat zamanı oldukça, geçmiş, yeni inşaat için istihzarat devridir. Eğer Meclisi Âliyi tasdi etmiş olmazsak, kısaca bu müddet zarfındayapılan ve yapılmıyan işleri arzedeyim.

- İlmiye Ödeneği ve Vakıf İşlerine Ait Sual Takriri Şeriye Vekâletine Havale Edilmiştir

7 Kasım 1921 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, ilmiye ödeneği ve vakıf işlerine ait sual takriri vermiştir. Meclis Başkanlığı tarafından Şer'îye Vekâletine havale edilmiştir⁴¹². 24 Kasım 1921 tarihli Meclis oturumunda Şer'îye Vekâletinden cevap gönderilmiştir. Sual okunmadan Meclis Başkanlığı, sualin hükmünün kalmadığını ifade etmiştir⁴¹³.

- İktisadiye Meseleleri Hakkında İktisat Vekâletinden Sual Takriri

2 Ocak 1922 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, iktisat meseleleri hakkında cevaplaması amacıyla İktisat Vekâletine sual takriri vermiştir⁴¹⁴. Gündeme alınan bu sual takriri incelenmesi amacıyla İktisat Vekâletine havale edilmiştir.

T. B. M. M. Riyaseti Celilesine

Dünyaya hâkim olmak ancak iktisadiyatladır. İstiklâli millî de ve istihlâsı vatan da iktisadiyatladır. Çünkü her şeyin mevkufunaleyhi mangir ve istihsalâttır. Seyfen, siyaseten hâkim olmak, (Memleketin iktisadiyat, istihsalât ve istihlâki) bir muvazene temin olunmadıkça suri bir hâkimliktir. Hakiki hâkim olmak (Mangıra) ihtiyaçtan müstağni olmadığı müstağni arzıdır. Memleketimiz ziraat memleketi olduğuna ve en mühim menbai varidatı ve istihsalâtı çiftçilik bulunduğuna göre sebebi hayatımız ve

⁴¹² TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 91.

⁴¹³ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 313.

⁴¹⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 15, s. 283.

hayatımızın şartı evvelini teşkil eyliyen çiftçilik bugün yüzde otuza tenzil olunduğunu ve hayatımızın müşkülleştiğini gözümlüze görmekte ve kulağımızla işitmekteyiz. Gelecek sene hem yiyecekten ve hem sair ihtiyacat yüzünden pek müşkül bir vaziyet ve buhran içinde kalacağımız revşi halden müsteban ve ayandır. Çünkü Perşembenin gelişi Çarşambadan müstedeldir. İktisadiyatımızın teminatıyla ve ziraat ve istihsalâtla aîât ve edevatını tedarik ve isithlâkâtı meni ve tedabiri şaibe ittihazıyla mükellef olan İktisat Vekili mazide ve zamanı halde bu hususa meddinazar sahibi olmadığı gibi muamelât ve umuru iktisadiyatta bir hüküm ve icrada bulunmadığı ve tedabiri âcile ve şaibeye tevessül etmediği malûmdur. Çünkü istihsalât için hiçbir eseri yoktur. İktisadiyatın kısmı sanisi olan istihlâkât ve memleketteki vâki olan israfat ve telefat için de tedabiri mania ittihaz etmemiştir. Çünkü memleketin her yeri vebayı bakari ve tatili ziraat ve membaı istihsalât olan binlerce dönüm bağ kürüm ve eşcar cibali mübahadaki sahipsiz eşcar ve kürüm kat'ı ve tahribedilmekle sabittir. Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olan gibi (Dağlardaki baltalık için çalışacağım) derken memlekette mennabü ziraat ve binlerce dönüm bağ ve milyonlarca eşcar herkesin gözünün önünde kesilmiştir, kesilirken karşıdan bakmıştır. Milletinin sıfatı âmiriyetini istimal edememiştir. Kudreti fülüyesini gösterememiştir. Memleketin vekillerinin emrini de keenlemyekûn eylemiştir. Çünkü Meclisçe tahtı karara alman ve emrolunan ehli zürraa verilmek üzere tohumluk veya onun bedelini tesviye ettirememiştir. Memlekette her hususta fedakârlık eden muhterem ahalimiz ve mükerrem çiftçilerimiz ziraat ve haraset edememişlerdir. Burjuva, zenginlerin parasını faize işletmekle memlekette dehşetli bir ihtikâr daha ihdas eylemiştir.

Hulâsa:

iktisat Vekili Muhteremi kendisine kiraren bu hususat ilâm ve ilân olunduğu halde vazifesinde

lâkayıt kalmıştır. İşgal ettiği sandalyeyi rahat kürsüsü itikadında bulunmuştur. Sây ve gayret ve vazifesini ifa ile umumum menfaatini düşünecek bir meddinazar sahibi olduğuna bir eseri olmadıktan başka tarzı hareketi de kanaatbahış değildir. Memleketin iktisadiyatı vartada,

hayati tehlikede olduğundan müşarünileyhten mevaddı âtiyenin müzakere olunmasını teklif ederim.

1. İktisat Vekili Meclisin kararı kanununa ittiba etmemekte ve Meclisçe kabul olunan tohumluk veya bedeli verdirmemektedir.

2. Vebayı bakari.

3. Binlerce dönüm bağlar harabolmuştur.
4. Binlerle, milyonlarla eşcar kat'olunmaktayken tebabiri mâniai mevcudenin tatbikmda tekâsül gösterilmektedir.
5. Damızlık hayvanat kesilmekte ve buna karşı da lâkayıt bulunulmaktadır.
6. Memleketin hayatı iktisadiyesinin tahribi için yün, pamuk ve filik gibi mevaddı iptidaiyenin İhracatında müşkülât ika edilmektedir.
7. idare ve himayelerinde teşkil etmek istedikleri (Kooperatif şirketi) teşkil etmediler. Fakat şirket namına aldıkları paranın iki seneden beri sahiplerine iade edilmeyip de menafi şahsiye ve ticareti zatiyeye hasır've kasrındaki hikmet nedir?
8. Senei hazıra ve âtiyeler için neler düşünölmüş? Kasrı - basar ve meddi nazar sahibi olup olmadığının beyanı matluptur.
9. Geçen sene Ankara bağlarına arız olan tırtılın imhası için ancak Haziranda başlamak şaiiyle sekiz mücadele kolu teşkili için sekiz on bin lira sarf edildiği halde ancak eshabı nüfuzun üç kadar bağları dezenfekte edilmiş ve bunun da geç kalmak dolayısıyla bir tesiri görölmemiştir.
10. Ziraat Bankasının hataları vukua geldikçe birer tekdirle geçiştirmektedir. Meselâ; telgraf poliçeleri on altı günde tediye ediliyor.

31 Kânunuevvel 1337

Siird

Mustafa Sabri

İktisadiye Meseleleri Hakkındaki Sualine İktisat Vekili Sırrı Bey'in Tahriri Cevabı

Meclis'in 11 Mayıs 1922 tarihli oturumunda İktisat Vekili Sırrı Bey imzasıyla gönderilen yazıda⁴¹⁵ 1, 3, 4, 9. maddelerine cevaben Bütçede konunun tavizlik tohumluk için devlet bütçesinden devlet daireleri için ayrılan paranın dağıtılması için çalışılmış olduğunu, bütçenin doğrulanması sebebiyle daha önceki müracaatlara uygun cevap verilmediği, bu konunun gerekli makamlara müracaat edilmiş olduğunu ifade etmiştir⁴¹⁶. 2, 5, 6. Maddelere verilen cevapta ise; Damızlık hayvanatın kesilmemesi için memurlara her zaman bildiride bulduklarını, Veba meselesi içinde Erzurum bölgesinden nakliyat dolayısıyla bu taraflara gelmiş olduğu şeklinde bunun için gerekli kurumlar virüs için gerekli işlemlerin yapılmış olduğunu, hayvanların ihracatını zorluğa düşürecek hiçbir tedbirin bekletilmediği ifade edilmiştir. Mustafa Sabri Bey'in

⁴¹⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 20, s. 27-28-29.

⁴¹⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 20. s. 28.

sorularına verilen cevapta herhangi bir tedbirsizliğin olmadığı şeklinde cevaplar verilmiştir⁴¹⁷.

M. M. Riyaseti Celilesine

Siird Mebusu Mustafa Sabri Efendi tarafından verilen 31. XII. 1337 tarihli سوال takriri vekâletimizin üç şubesine mütaallik mevaddı şâmil olup telfikan berveçhi âti cevapları arz olunur. 1, 3, 4, 9 ncu maddelerin cevapları: Vekâletimizce bütçede mevzu tâviz tohumluk muhassasatını tamamen tevzi için çalışılmıştır. Ancak bütçenin tasdikma intizar sebebiyle bundan mukaddem vukubulan müracaatlara muvafık cevap verilmemiştir. Bağların tahribine mümanaat, Dâhiliye Vekâletine ait mesele olup yalnız serveti umumiyeyi rencide edecek muamelâti tahripkâraneye karşı tedabiri mania ittihazı maksadiyle aidolduğu makamlara müracaat edilmemiş değildir. Geçen sene Ankara bağlarına arız olan tırtıl için iki bin lira tahsisat verilmiş; bunun beş yüz lirasıyla demirbaş eşya mubayaa ve küsuru ile de birçok meyva ağaçları tedavi edilmiştir.

2, 5, 6 nci maddelerin cevabı :

Damızlık hayvanatın kesilmemesi için memurlarımıza daima tebligatta bulunduğumuz gibi memleket dâhilinde hayvanatı ehliye miktarının tezyidine hadim olacak tedabir meyanmda bu

sene katiyen dişi kuzu kesilmemesi hakkında Heyeti Vekileden alınan karar tamim ve harsan takibolunmuştur.

Vebayı bakari meselesine gelince; bu hastalık bidayeten Erzurum cihetinden nakliyat dolayısıyla bu tarafa gelmiş ve gerçi darülistihzarların bilicap birden bire nakli ve vdrüs istihsali için bâzı mertebe teahhur vâki olmuşsa da mücadele heyetlerinin mesais'yle ahval tahdidedilmiştir. Mevaddı hayvaniyenin ihracatını müşkülâta düşürecek hiçbir tedbir ittihaz edilmemiştir.

7 nci سوالin cevabı :

Vekâletin himayesinde bir kooperatif şirketi teşkil edilmiş olduğuna ve bu bapta bir müracaat vukuuna dair hiçbir malûmat bulunmadığı gibi vücudu bilâhara istihbar edilen şirketle topladıkları para ve şeriklerin esamisi ve bilâhara iade olunan miktar hakkında vekâletimizde hiçbir kaydı resmî yoktur.

8 nci سوالin cevabı :

⁴¹⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 20. s. 29.

Senei âtiye hakkında iktisadiyatımızın inkişafını temin edecek tedabiri vaktinde ittihaz ve tatbikında muvaffakiyet ibraz edebilecek sahibi liyakat ve ihtisas kaç zat varsa cümlesi vekâlette işbaşına getirilmiş olduğundan Meclisi Âli bu mevzu dâhilinde istikbale emniyeti kâmile ile bakabilir.

10 ncu sualin cevabı :

Ziraat bankalarından havalâtın tehhürle tediyesi memurinin takdirsizliğinden değil aneak bâzı telgrafnamelerin postayla gelmiş olmasından münbais bulunduğu mâruzdur efendim.

23 Mart 1338 İktisat Vekili Sırrı

- Adliye İşlerine Ait Adliye Vekâletinden Sual Takriri

2 Şubat 1922 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Adliye işleriyle ilgili Adliye Vekâleti'ne sual takriri vermiştir. Gündeme alınan bu karar incelenmesi amacıyla Adliye Vekâletine gönderilmiştir⁴¹⁸. Yasama dönemi boyunca Mustafa Sabri Bey'in sual takririne dair Adliye Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

- Çal Kazası Zorunlu Masraflar Hakkındaki Sual Takrirleri

Mustafa Sabri Bey, 27 Aralık 1922 tarihli Meclis oturumunda Çal kazasının zorunlu masrafları hakkında sual takriri vermiştir. Gündeme alınan bu sual takriri incelenmek amacıyla Maarif Vekâletine gönderilmiştir⁴¹⁹. 18 Ocak 1923 tarihli meclis oturumunda Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, Mustafa Sabri Bey'in sualine sözlü olarak cevap vermiştir. Sözlerinde zorunlu masraflar hakkında birçok şikâyetin olduğunu, Maarif Vekâletinde bir emir verme imkânının bulunmadığını bu kararın ancak Meclisin verebileceğine dair cevap vermiştir⁴²⁰.

MAARİF VEKİLİ SAFA B. (Mardin) —

Efendim, Siird Mebusu Mustafa Sabri. Efendi ile Denizli Mebusu Mazlum Baba Efendinin masarifi mecbure hakkında sual takrirleri vardır. Takrirlerinde; Çal kazası ahalisine masarifi mecbure tarh etmişler, halbuki burası bağcılıkla uğraşan bir kazadır. Bağlar Filoksaraya uğramıştır, diyorlar. Oradan vâki olan istida üzerine Denizli Mutasarrıflığına yazdık, masarifi mecburenin ağırlığından bahsettik, bunların mağduriyetine meydan vermeyiniz, dedik. Vekâletin vazifesi bundan ibarettir. Çünkü;

⁴¹⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 16. s. 195.

⁴¹⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 26. s. 53.

⁴²⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 26. s. 419.

masarifi meebure hakkında memleketin her tarafından şikâyetler mevcuttur. Meclisi Âliniz belki iki seneden beri masarifi meebure hakkında birçok şikâyetler almışsmızdır. Fakat masarifi mecbureyi almayın diye Maarif Vekâletinin bir emir vermesine imkân yoktur. Bu kararı ancak Meclisi Âliniz verebilecektir. Sonra bu münasebetle bir noktayı daha arz edeyim, istida Encümeni vâki olan şikâyetlerden birkaçının arkasına, «Masarifi mecburenin ilgası veya tadili hakkındaki lâyiha Meclisçe müzakere edilmektedir. Bunun neticesine kadar masarifi mecbureyi almasınlar.» diye bana bir karar tebliğ ettiler. Şüphesiz Meclisi Âlinin reyini almadıkça, Meclisi Âlinin bir kararı olmadıkça ortada tatbik edilmekte olan bir kanunu tadil etmek, ref'etmek imkânı yoktur. Bu vergiyi büsbütün refi ve ilga etmek imkân i haricindedir. Zaten Meclisi Âliniz bu mesele ile pek ziyade alâkadar olmuş, halk üzerinde ağır tazyikat yapmış olduğunu takdir ederek mütaaddit kararlar vermiş ve yapılan lâyihai kanuniye Maarif, ve Muvazenei Maliye, Dahiliye encümenlerinden müştereken tetkik edilmektedir. Ancak, şurasını arz edeyi ki bugün taşraların maarif vaziyetini göz önüne getirirsek öyle hepimizin düşündüğümüz gibi masarifi mecbureyi birdenbire kaldırmak imkân haricindedir. Çünkü taşra masraflarının en çokları masarifi mecbureye istinadetmektedir. Elimde bir cetvel vardır. Otuz beş livada masarifi mecbure olarak bir milyon üç yüz bin lira alınmaktadır. Şimdi otuz beş livanın masarifinden

eğer bir milyon üç yüz bin lirayı kaldırmak istesek, taşralarda büsbütün maarif sönecektir,

mektepler kapanacaktır. Mamefih bu masarifin, bu verginin esaslı suretle tadil edilmesi daha âdilâne, tdaha esaslı şeylere istinadedilmesi de lâzımdır. Binaenaleyh ben bu vesile ile üç encümende bulunan, Muvazenei Maliye, Maarif ve Dâhiliye encümenlerinde bulunan arkadaşlarıma rica ederim, bu hususu tacil etsinler, bir an evvel Meclisin kabul edeceği bir esası kuralım ve şikâyetlerin de arkası durmuş olsun. Bu mecburiyet devam ettikçe şikâyat mütemadiyen devam edecektir. Maarif Vekâleti ve arkadaşlarımız daima bu şikâyet karşısında kalacağız.

- Ziraat Bankalarına Verilen Yetim Malları Hakkında Adliye Vekâletinden Sual Takriri

5 Şubat 1923 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Ziraat bankalarına verilen yetim malları hakkında Adalet Vekâletine sual takriri vermiştir⁴²¹. Yasama dönemi boyunca Mustafa Sabri Bey'in sual takrine Adalet Vekâletinden bir cevap gelmemiştir.

- Çal Kazası İktisad İşlerine ve Sairesine Dair Suali

29 Ocak 1923 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, ekonomi işleri ve diğer işlere dair sual takriri vermiştir⁴²². Yasama dönemi boyunca Mustafa Sabri Bey'in sual takriri Mecliste müzakere edilmemiştir.

4.4.2.4. Diğer Milletvekilleriyle İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler

-Malatya Mebusu Lûtfi Beyle rüfekasının, Büyük Millet Meclisi azası harcırahlarından yüzde kırk tenzilât yapılması esbabının tenvir edilmesine dair takriri⁴²³.

-Ergani Mebusu Mahmut Beyle rüfekasının, teşkilatı esasiye kanun layihası münasebetiyle İsmail Suphi Beyin beyanatına ait zaptın muhiti millide neşrine dair takriri⁴²⁴.

-Canik Mebusu Nafiz Beyle arkadaşlarının, Konya hâdisesini tahkik için Meclis'ten seçilecek yedi kişilik bir heyetin izamına dair takriri⁴²⁵.

-Muş Mebusu Mahmut Sait beyle rüfekasının, idam cezalarının meclisçe tetkikine dair kanun teklifi⁴²⁶.

-Ergani Mebusu Hakkı Beyle arkadaşlarının mebuslukla memurluğun içtima etmesine dair teklifi kanunisi⁴²⁷.

-Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle arkadaşlarının muhacir ve mültecilerin askerliklerine dair kanun teklifi⁴²⁸.

-Aydın Mebusu Esad Efendi ve arkadaşlarının Aydın köylerinde Yunanlılar tarafından vukua getirilen fecaiyin protesto edilmesine dair takriri⁴²⁹.

⁴²¹ TBMM ZC, D. 1, C. 27, s. 163.

⁴²² TBMM ZC, D. 1, C. 27, s. 57.

⁴²³ TBMM ZC, D. 1, C. 3, s. 503.

⁴²⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 5, s. 448.

⁴²⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 6, s. 41.

⁴²⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 7, s. 205-206.

⁴²⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 10, s. 80.

⁴²⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 11, s. 27.

⁴²⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 12, s. 188.

- Aydın Mebusu Esad Efendi İle arkadaşlarının, hiyaneti vataniye mücrimininden bir kısmının affi hakkındaki kanun teklifleri üzerine adliye encümenince tanzim edilmiş olan mazbatanın, ruznameye alınması hakkında takriri⁴³⁰.
- Mersin Mebusu Selâhaddin Beyle arkadaşlarının, Müdafaai Milliye Vekâletinden istifa eden Refet Paşaya Meclisin teşekkürlerinin iblâğıyle beraber Meclis takdirnamesiyle taltif edilmesine dair takriri⁴³¹.
- Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Beyle Arkadaşlarının bir tanzim encümeni kurulmasına dair kanun teklifi⁴³².
- Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey ve arkadaşlarının 18 madde üzerine adliye vekâletinden istizah takriri⁴³³.
- Ergani Mebusu Hakkı Beyle arkadaşlarının, umum jandarma kumandanlığının Meclis âzasından biri tarafından idare edilmesine dair kanun teklifi⁴³⁴.
- Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid Beyle rüfekasının müecceliyeti askeriye vergisi verenlerin harice gitmelerine müsaade edilmesine dair takriri⁴³⁵.
- Burdur Mebusu İsmail Subhi Beyle arkadaşlarının tetkikatı ilmiyede bulunmak üzere şark'a gönderilen heyetin tahsisatı hakkındaki muvazenei maliye encümeni mazbatasının müstacelen ruznameye ithaline dair takriri⁴³⁶.
- Sivas Mebusu Vâsıf Beyle rüfekasının, müdafaai milliye encümeninin, bahriye dairesinin müdüriyeti umumiyyeye kalbine dair kanun teklifinin müstacelen müzakere edilmesine dair takriri⁴³⁷.
- Burdur Mebusu İsmail Subhi Beyle arkadaşlarının, memaliki müstahlasa için tedabir ittihazı hakkındaki takriri⁴³⁸.
- Adana Mebusu Zamir Beyle Arkadaşlarının, ziraat makinalarında müstamel mevaddı müşteile ve damızlık hayvanat ve kimyevi gübrelerin gümrük resminden muaf olmasına dair kanun teklifinin perşembe ruznamesine alınmasına dair takriri⁴³⁹.
- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyle arkadaşlarının, Meclisin Ankara'dan başka bir mahalle nakli hakkındaki 115 imzalı takrirleri⁴⁴⁰.

⁴³⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 15, s. 36-37.

⁴³¹ TBMM ZC, D. 1, C. 16, s. 16-17.

⁴³² TBMM ZC, D. 1, C. 17, s. 24-25.

⁴³³ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 270-271.

⁴³⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 19, s. 125.

⁴³⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 20, s. 438-439.

⁴³⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 21, s. 421.

⁴³⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 22, s. 318.

⁴³⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 22, s. 609-610.

⁴³⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 23, s. 402-403.

⁴⁴⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 25-26.

-Bolu Mebusu Dr. Fuad Beyle arkadaşlarının, Himayeietfal Cemiyetinden posta ve telgraf ücreti alınmamasına dair kanun teklifi⁴⁴¹.

-Muş Mebusu Abdülğani Beyle Arkadaşlarının, 6'ncı Avans Kanununun yedinci maddesinin tefsirine dair takriri⁴⁴².

4.4.3. Meclis Konuşmaları

- Konya Mebusu Musa Kazım, Abdülhalim Çelebi Efendiler ve Arkadaşları Hakkında Divanı Harp Kararı Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 24 Ekim 1920 tarihli oturumunda, Konya Vekili Musa Kazım ve Abdülhalim Çelebi Efendiler hakkında Mustafa Sabri Bey, Parlamento'nun meclis dâhilinde azaların masuniyetlerini Meclis haricinde olduğunu fakat masuniyetlerinin bir müddet için olduğunu ifade eden şu konuşmayı yapmıştır⁴⁴³:

Karesi Mebusu Vehbi Bey biraderimiz tafsilâtı lâzime verdi. Yalnız bir ciheti nakıs bıraktı. Şimdi mebusların, parlamento azalarının masuniyeti gerek hukuku esasiye kitaplari nazariyatı ve gerekse bizim hukuku esasiye hadisei fiiliyesini ispat etmiştir. Şöyle ki; Parlamento azalarının Meclis da-ülinde masuniyetlerinden maada Meclis haricinde nasuniyetleri olduğunu, fakat masuniyet bir müddete Tiuallak olup bir müddeti muvakkate içindir. Yani zaman muvakkat olup bu masuniyeti kamilen ref etmiyor. Muvakkaten tatil eder. Buraya gelir söylersiniz. Müddeti içtima esnasında ne idarei örfiyye ve ne de mahakimi nizamiyye tabi değildir. Hukuku esasiye ve nazariye kitaplari bunu söylüyor. Yalnız idarei örfiyye nizamnamesine tezyil edilen iki madde var. Şöyle ki; Divanı harp tarafından takip ve tevkifi icabeden bir mebusun usulen evvel emirde Meclisi Mebusanın ekseriyeti ârâ kararını istihsal etmek lâzimedden olduğunu kanun natıktır. Ke-zalik 31mart hadisesinde zimethal olmakla maznun olan Ergiri Mebusu Müfit, Berat Mebusu İsmail Kemal Beyler hakkında takibatı kanuniye icrası için ilk senei içtimaiye esnasında Meclisi Mebusandan istizanı keyfiyet olunmuştu. Hadisei asliyei siyasiye bunu gösteriyor. Yalnız kalıyor ki aynı nakarat. Heyeti Vekile diyor ki, bu cürüm, cürmü meşhuttur. Cürmü meşhut halinde mebuslar ahkâmı umumiyeye tabidir. Masuniyet yoktur. Yani mebuslar cürmü meşhut halinde yakalanmış ise, cürmü meşhut-halinde yakalanan mebuslara hiçbir imtiyaz ve masuniyet yoktur. Binaenaleyh tevkif meselesi doğrudur, diyor. Acaba cürmü meşhut halinde yakalanmış,

⁴⁴¹ TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 439-440.

⁴⁴² TBMM ZC, D. 1, C. 27, s. 481-482.

⁴⁴³ TBMM G.ZC, D. 1, C. 1, s. 219-220.

adam mı öldürmüştü? Eğer cürmü meşhut halinde yakalanmış ise masuniyeti muvakkatesi zail olup kavait ve ahkâmı umumiye cari olacağı 79 ncu maddenin fikrai ahiresi kaydinden anlaşıldığı, Babanzade İsmail Hakkı Beyefendinin kitaplarında masturdur ve sarihtir. Eğer cürmü meşhut ise kâfidir.

- Erkân-ı Harbiyey-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin Sakarya Harbinden Sonraki Askeri Durum Hakkındaki Açıklamaları Üzerine Açılan Görüşme Ordunun Giydirilmesi ve Beslenmesi Mali Askeri ve Siyasi Durumu Münasebetiyle Sözleri

14 Aralık 1921 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, ordunun giyim ve beslenmesiyle mali, askeri ve siyasi vaziyeti sözlerinde daha çok sorular yönelerek yapmıştır. Sorularında gelen 25 bin elbiseden hiçbir tanenin askere verilmediği bunun sebebinin ne olduğu gibi sorular sormuştur⁴⁴⁴.

MUSTAFA SABRİ EFENDİ (Siirt) — Gelen 25 bin elbiseden efrada hiç bir tane verilmediği söyleniyor. Acaba efrada verilmediğinin sebebi nedir? 20 bin adet Selanik Fanilâsı vardır, neden verilmiyor?

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Bendenize ihbar ettiler. Tahkikat yaptım. Hilâli Ahmer'den alman fanilalar 15 bin adettir. Cepheye sevk olunmuştur, eğer zabitan alıp satıyorlarsa hemen haber veriniz, yolundadır. Bu da kamilen cepheye gönderilmiştir. Gören varsa bildirsinler.

SABRİ EFENDİ (Siirt) — Bendenize 40 bin, dediler. Zabitan alıp satıyormuş, dediler. İhbarat böyledir.

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Sonra efendim 3 ncü sual; askerin iaşe, ilbas ve teçhizinden Müdafaa-i Milliye Vekâleti mesul olmakla beraber Harekâtı askeriye icrası her türlü levazımın miktarı matlubunda olmasını istilzam edeceği malûm olduğuna göre, askerlerin ilbas, iaşe vesairesi hususunda niçin Meclise malumat verilmemiştir? Nakıs verildiği için kuvayı milliyenin tenakusuna sebebiyet verilmiştir. Bunu arz ettik, buraya geldik. Bunu tahkik ettik. Hepsi çıplak değildir. Fakat taarruz etmek için kâfi olmadığından dolayı harekâte geçilmemiştir.

⁴⁴⁴ TBMM GZC, D. 1, C. 2, s. 496.

- Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun Yorumlanmasına Dair Meclis Başkanlığı Kararıyla İlgili Sözleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Nisab-ı Müzakere Kanunu öncelikli olarak kabul ettiği kanunlardan biri olmuştur. Tefsir kanunu da bu kanun içerisinde yer almıştır. Meclis üye tam sayısının bir hayli kabarık olmasından dolayı çıkarılabilecek zorlukları çözebilmek için bu kanun çıkarılmıştır⁴⁴⁵. 8 Eylül 1920 tarihli meclis oturumunda Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun tefsirine dair Refik Şevket Bey, Nisab-ı Müzakere Kanununa açıklama yapılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Sabri Bey ise Divanı Riyaset Kararında söz alarak siyasetin ve ihtiyaçların zamana ve şartlara göre sürekli değiştiğini bu kanuna yorumlama yapılabileceği şeklinde kanunun lehinde olduğunu ifade etmiş ve şu sözleri söylemiştir⁴⁴⁶:

Refik Şevket Bey biraderimiz buyurdular ki; üç gün sonra bir tefsire ihtiyaç messeden bir kanunun tefsir edilmemesi lâzımdır. Halbuki kendileri bilirlers ki; siyaset ve ihtiyacı beşeriye barometre gibi mütebeddftir. Günü gününe, saati saatine, ihtiyacı millet saniyesi saniyesine değişebilir. İkincisi; memleketimizde öyle şimendiferler, arabalar, tramvaylar yoktur. Belki şose yollarından da mahrumdur. Memleketlerine gitmek İçin vilâyatı baide mebuslarının bu gün İzan meşruası vardır. Anlar da düşünölmelidir. Binaenaleyh tefsirin letrmdeyim.

- 1 Mayıs 1920 Tarihinden 1 Eylül 1920 Tarihine Kadar Hidematı Umumiyei Devletinin Vergilerine Mahsus 5 Aylık Geçici Bütçe Kanunu'nun Layihası ve Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatasıyla İlgili Sözleri

Meclis'in 8 Eylül 1920 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey, 1 Mayıs 1920 tarihinden, 1 Eylül 1920 tarihine kadar Devletin vergi gelirlerinin 5 aylık gibi geçici bir süreliğine olan Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu ile ilgili açıklamada bulunarak hükümetin böyle bir şeye kalkışılmamasını, kanunun hükümeti israf yapmasına neden olacağını belirtip bunun caiz olmadığını ifade ederek bütçenin reddine dair teklifte bulunmuş ve şu konuşmayı yapmıştır⁴⁴⁷:

Mazbata Muharriri Ferit Bey biraderimiz buyurdular ki; bütçe tasarrufatma ehemmiyet verilmiş olduğunu beyan ettiler. Halbuki israfata ehemmiyet verilmiş. Eski

⁴⁴⁵ Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", dergipark.gov.tr/download/article-file/96275, (27.11.2018).

⁴⁴⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 4. s. 11.

⁴⁴⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 4. s. 19.

bütçeyi, yani İstanbul Hükümetinin yapmış olduğu bütçeyi eski hamam eski tas yapmış olduğu, tanzim etmiş olduğu bütçeyi bize veriyor. Yalnız Hanedanı Saltanatla Şûrayı devlet tahsisatı yok. Tabî onlar şimdi bize lâzım olmadığı için yapmamış ve hiç tasarruf at yapılmamış, mahaza böyle matbu olarak maztabaya da destres olamadım hatta tahrirat kaleminden istedim, kalmadı cevabını aldım şimdi arkadaşların birisinden aldım. Divanı riyasetin nazarı

dikkatini celbederim. Şimdi müsteşarlar ve müdürü umumiler Heyeti umumiye olsun, madde olsun. İkincisi; nasıl ki borcu olan bir adamın hayır ve hasenat yapması batıl olduğu gibi borcu olan ve bütçesinde açığı bulunan Hükümetin böyle İsraf at yapması gayri caizdir. Nasıl ki milleti, vatani istihlâs hususunda sarfedeceğiniz paraya beis yok.

Meselâ seyyar jandarma

teşkil edeceğiz Htdemaü vataniyesi görüldüğünde mükâfat vereceğiz. Bunlar için beis yoktur.

Böyle alekhnun memurine ve müdirana böyle fazla fazla maaş vermek; milletin ihtiyacı zamanında gayri kabil kabuldür, anın İçin bütçenin reddini teklif ediyorum.

- Casusluk ve Hiyaneti Vataniye ve Harbiye ile Sanık Şahıslara Ait Askeri Divanı Harplerden Gelen Evrakın İade Edilip Edilmeyeceğine Dair Mazbata Münasebetiyle Sözleri

13 Kasım 1920 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, casusluk, hiyaneti vataniye ve harbiye ile kendisinden şüphe edilen şahıslara ait askeri, divanı harplerden gelen evrakın iade edilip edilmeyeceğine dair sözlerinde; İstiklal Mahkemelerinin cezasının katı ve büyük olduğunu, diğer mahkemelerin ise öyle olmadığını bu tür davaların İstiklal Mahkemelerine havale edilmeyip Adliye mahkemelerinin bakması hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁴⁴⁸:

Efendiler bir kanunun makabline şümulü olmaz. Yalnız muhafifi ceza olursa makabline şâmil olur. Halbuki biz burada istiklâl mahkemelerine verirsek müseddidi ceza oluyor. Malûmu âliniz, istiklâl mahkemelerinin cezası katidir ve büyüktür. Diğer mahkemelerin ise Öyle değildir. Bin mücrimi mahkûm etmekten ise bir masumu kurtarmak nazariyesi bin sene evvel kabul edilmiş bir şeydir. Binaenaleyh bu nevi deavinin istiklâl mahkemelerine havale edilmeyip Adliye mahkemelerimle rüyetini teklif ederim.

⁴⁴⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 5, s. 41.

- Trabzon Mebusu Hüsrev Beyin, Düğünlerde İsrafın Yasaklanmasına Dair Yazısıyla Karesi Mebusu Hasan Basri Bey ve Arkadaşlarının Düğünlerde İsrafın Yasaklanması Hakkında Kanun Teklifinin Görüşülmesiyle İlgili Sözleri

15 Kasım 1920 tarihli Meclis oturumunda Trabzon Mebusu Hüsrev Bey ve Karesi Mebusu Hasan Basri Bey ve arkadaşlarının düğünlerde Men'i İsrifat hakkında kanun teklifi görüşülürken Mustafa Sabri Bey söz alarak Bütün kusuru mahkemelere yüklemenin doğru olmadığını, zabıta, polis, jandarma ve müffetişlere verilen evrakların günü gününe ulaşmadığında, bir hafta geçtiği halde tebligatın yapılamayacağını belirtmiştir. Bir haftanın veya on günün eski zamanlarda doğru olduğunu şimdi ise mahkeme usulünün olduğunu, yirmi güne kadar devam ettirmesinin kabulü olacağına dair şu konuşmayı yapmıştır⁴⁴⁹:

Bütün kusuru mahkemelere hamletmek doğru değildir. Mahkemelerin, malumuâliniz, vesaiti icraiye ve tebligiyesi vardır. Zabıta, polisler, jandarmalar, mübaşirler. Bunlara verilen evrak günü gününe tebliğ edilmezse, bir hafta geçerse, zaten bir hafta zarfında tebligat yapılamaz, öyle jandarma öyle polis komiserleri var ki sekiz defa tezkere, dokuz defa tekit yaparsın bunu nazarı itibara almaz. Vehbi Beyin buyurdıkları bu bir hafta, eski zamanlar için doğrudur. Bu kurunu ulâya ait olup, hâkimlerin jandarmaları vardı; git getir derdi; Etem [Beyi, Fehmi Beyi, Sabri Beyi, jandarma yakalar getirirdi. Usul ve merasim yoktu, tebligat yoktu. Şimdi ise usulü muhakemede merasim vardır. Binaenaleyh bu on gün, bir hafta doğru değil. Hiç olmazsa yirmi güne iblağı için bir takrir takdim ediyorum. Yirmi güne kadar temdidinin kabulünü rica ediyorum.

- Oltu Mebusu Yasin Beyin, Öğretmenlerin Askerlikten Tecili Hakkındaki Kanun Teklifi, Lâyiha ve Müdafaai Milliye Encümenleri Mazbatalarıyla İlgili Sözleri

25 Kasım 1920 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Antalya Vekili Rasih Efendinin Talebe ve Muallimlerin Askerlikten Tecili hakkındaki kanun teklifini ve Oltu Vekili Yasin Bey'in Muallimlerin Askerlikten tecili hakkındaki kanun teklifine cevaben vermiş olduğu açıklamada gerek medrese talebelerinin, gerek muallimlerin veya talebelerin askerlikten istida edilmesi İstibdat zamanlarında görüldüğünü şimdilik böyle bir şeyin münasib olmadığını Devlet, Yunan Harbinde ihtiyacı olan askeri bulamamış olduğunu belirtmiştir. "Bütün muallim ordusunu münevveranın

⁴⁴⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 5, s. 382-391.

menbamından kurutmak” demek tüm cahilliklere fenalıklara müsaade vermek olduğunu, Maarifin, Şeyhülislamlığın herhangi bir daireye rastgele mensup olmasının doğru olmadığını ifade etmiştir. Devamında ise mekteplerin askeri firarilere sığınak olamayacağını, mektep talebelerinin en iyi derecelerde kabul edilmesini ifade etmiştir. “Medrese, mektep talebeleri ve talebelerin askerlikten müstesnadır” şeklinde birinci maddenin düzenlenmesine dair şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵⁰:

Etendiler malûmu afiniz gerek medaris talebesinin, gerek muallimlerin, gerek şakırdanm böyle askerlikten istisna edilmesinin devri istibdatta mehaziri adidesi görüldü. Malûmu âliniz Yunan harbinde Hükümeti Osmaniye Yunan cephesine sevkedecek asker bulamadı. Fakat böyle muallim ordusunu bilcümle münevveranın menbamu kurutmak demek ümmülhabais olan cehle meydan açmak ve bütün fanalıklara müsaade vermek demektir. Şimdi burada da mahzur var, orada da var. Fakat bir şeyin hangi ciheti ehven ise, yani iki zarar içtima ederse ehveni şer ihtiyar edilir kaidesine binaen bu talebelerin gerek medrese muallimlerinin gerek Maarif ve Meşihatın, herhangi daireye mensup olursa olsun, alelülak istisnası doğru değildir. Hiç olmazsa talebenin alâ derecede numara alanları istisna edilmelidir. Alâ derecede numara alan şakırdan istisna edilmelidir. Şu halde mektepler asker firarilerine melce olmuş olmaz. Bu melcei açmamak için hiç olmazsa mektep talebelerinin aliyyülalâ veya alâ derece numara almalarının şart ittihaz edilmesini teklif ederim.

- Senei Haliye Ağnam Resmine Bir Misli Zamma Dair Kanun Münasebetiyle Sözlere

27 Kasım 1920 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Ağnam resmine bir misli zam getirilmesine dair sözlerinde bir teklifin senede iki defa ortaya konulamayacağını, daha evvel ağnam resmine zam getirildiğini tekrardan vergiyi arttırmanın nizama aykırı olduğunu belirtmiş, milletin bu denli vergi alınmasının külfetli olduğunu, bu yükü kaldıramayacağını ifade etmiştir. Ayrıca israfı son verilmesi gerektiğini, her gün, her dakika her saniye vergi artırılmasına dair karşı çıkmış bu kanunun reddine dair teklif vererek şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵¹:

Efendiler, malûmu âliniz bir teklif, senesi içinde iki defa dermeyan edilemez. Nisan yirmi dört tarihinde ağnam resminin kel evvel alınmasına karar verilmiştir. Şimdi

⁴⁵⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 6, s. 27-29-31.

⁴⁵¹ TBMM ZC, D. 1, C. 6, s. 56-57.

tezyidi talebi nizamname ahkâmına muhaliftir. Yani bu cihetten bu teklif gayri kanunidir, ikincisi; artık milletimizin bu kadar yükü götürmeğe tahammülü, iktidarı, var mı'dır? (Bir koyun on beş liraya satılıyor sesleri) vergi, vergi, vergi... Amali mukaddesemizin husulü uğrunda, değil vergi vermeyi, herbirimiz ölmeği bahtiyarlık addederiz. Yalnız şunu rica ediyorum ki, israfata nihayet verilsin. Binlerce memura her saat, her saniyede tahvilât, terfiat, tebdilât resmi geçiti yaptırılıyor. Bendeniz o kadar Heyeti Vckileyi taciz etmek istemediğim İçin müdiranın devâiriue gitmediğimden dolayı o kadar ahvale vakıf değilsemde daha dün iki aylık bir memur Sivastan geliyor, bugün' Sivasa gidiyor. Böylece israf at a nihayet verilmiyor. Böyle her gün, her dakika, her saniye artık vergi tarhı, vergi cibayeti olamaz. Bunun cibayetini temin etmeli tarhı kolaydır. Acaba Maliye vekili Beyefendi senci sabıkadaki ağnam resmini tamamiyle cibayet etmişmidir?

Vekil Beyefendi oranın memurlarının maaş alamadığını ikrar ve itiraf ediyorsunuz. Bazılarının on bir aydır daha maaş alamadığını soyuyorsunuz. Makamı âlinize cetvel bile gelmiyor. Bundan dahi haberdar değilsiniz. Nasıl istifa ettiğinizi beyan ediyorsunuz. Binaenaleyh bu kanunun reddini teklif ediyorum.

- Kırşehir Vekili Sadık Bey'in, Meclis Ödemelerine Dair Takrir Vermesiyle İlgili Sözlere

21 Aralık 1920 tarihli Meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, her şeyin hukuk kurallarına istinaden hal olduğu açıklamalarında bulunmuştur. Bir adam danışıklı sözleşme zımında aldanırsa onun hakkının geri almak olduğunu belirtip hukuka aykırı bir şekilde davranılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Soru önergesi, Meclis Genel Kurulu tarafından mebuslara sunulup müzakereye alınması hususunda kabul edildiğine dair şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵²:

Efendim, malûmu âliniz herseyi hukuk kaidesine iptinaen ve istinaden halledilir. Gerek matlûba ti em iriye ve gerek matlûbatı şahsiye kamilen kavanini medeniyenizle halledilir. Bir adam akdi muvazaa zımında aklanırsa onun hakkı istirdat edilir. Şimdi ben ikisini de tanımam. Hiç bît- hukukum yok, o, ben mebusum demiş, aldanmış veyahut diğerin hukukunu gasbetmiş, füzuli olarak burada bulunmuş. Parayı almış. Paraya hakkı olmıyaraktau ve milletin intihap gerdesi olmıyaraktan ve milletin intihap kerdosi oka bile ikinci derecede olduğundan anın için onun hakkı, o tahsisatı alması ikinci

⁴⁵² TBMM ZC, D. 1, C. 6, s. 460-461.

derecede kalır. Birinci dereede ise o akd muvazaa zımında iğfal edilen, hukuku gasbolunan zatın hukukunu istirdat etmek, Büyük Milletın büyüklüğü, Büyük Millet Meclisinin büyüklüğüyle mütenasiptir. Binaenaleyh^ böyle bir zatın hukukunu istirdat etmek lâzımdır. Nasıl ki, Büyük mebusluğunu istirdat ettiniz.

Hakkı teslim ederekten böyle bir tahsisatın istirdat edilmesi de elzemdir.

- Konya Vekili Kâzım Hüsni Beyin, Trenlerin İşletilmesine Dair Nafia Vekâletinden Sualı MADDE 17. Nahiye, Hususi Hayatında Muhtariyete Sahip Bir Manevi Şahsiyettir 17. Madde İle İgili Sözlere

22 Aralık 1920 tarihli Meclis oturumunda Konya Vekili Kazım Hüsni Bey'in 17. maddesinde geçen "Nahiye Hususi hayatında muhtariyete sahip bir manevi şahsiyettir" ile ilgili geçen açıklamada Mustafa Sabri Bey, nahiye tabirinin değiştirilmesi ricasında bulunarak Komün'ün Fransızca bir sözcük olup anlamının ise müşterek olduğunu söyleyerek Fransa usulünün burada tatbik olmadığını, bazı köylerde idare heyetinin veya ihtiyar heyetinin görevlendirilmesi asayiş bakımından daha uygun olacağı hakkında şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵³.

Bendenizde bu nahiye tabirinin kariyeye tebdilini rica edeeğim. (Komün) demek, Fransızca bir kelimedir, (Müşterek) demektir. Ben onu anlamam. Fransanm usulü burada kabili tatbik değil. Yalnız Beyefendinin buyurdıkları gibi köylerin 4-5-10 değil, bizde öyle köyler vardır ki kasabalardan daha mamurdur. Şimdi bazı köylerde heyeti idare, heyeti ihtiyariye bu tarzda tavzif edilecek olursa, böyle bir kariye, diğer bir tabirle, nahiye şekline, komün şekline ifrağ edilecek olursa, gerek asayiş ve gerek İslahat noktai nazarından daha evlâdır. Arama bazı köyler vardır ki, buyurdıkları gibi, dört hane, beş. hanedir. Onlar da diğer büyük köylere ilhak suretiyle yapılır, faraza köylerde bir haddi asgari kabul ederiz, yüz hane olursa onu komün kabul ederiz. Yüzden aşağı olursa onu kabul etmeyiz. Binaenaleyh bu maddenin bu şekle tebdil ve iferağ edilmesini teklif ederim.

- Nevşehir'de Bir Liva Mahkemesi Oluşturulması Hakkındaki Kanun Teklifi Münasebetiyle Sözlere

Meclis'in 25 Aralık 1920 tarihli oturumunda Nevşehirde bir Liva mahkemesinin teşkilinin görüşülmesi esnasında söz alan Mustafa Sabri Bey, Adliye Vekâleti Celilesi

⁴⁵³ TBMM ZC, D. 1, C. 6. s. 498.

hâkimiyetinin genişletilmesi taraftarı olduğunu, Sulh mahkemelerinin de yetkilerinin genişletilmesini bir hukukçu olarak talep etmiş olduğunu ifade ederek, Nevşehir’de bir istinaf mahkemesi oluşturmak pürüzlü olan Adliye teşkilatını daha da arttırmak olduğunu bu kanun teklifinin aleyhine dair şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵⁴.

Efendiler, bendeniz en evvel istinaf mahkemelerinin lâğvini teklif ettiğim vakitte Teşkilâtı Esasiye programını müzakere eden zevatı kiram, bilhassa Mazbata Muharriri Soysallı İsmail Suphi Bey (Allah selâmet versin) buyurdular ki; biz bu ıslahatı adliyeyi nazarı itibare aldık ve almak üzereyiz. Hattâ bendenizin takririmin edası Adliye Encümeninde nazarı itibare alınmış, fakat Teşkilâtı Esasiye programından sonra tertip edilmiştir. Hattâ mazbatalarında da böyle söylemiş, zabıtlarda da vardır. Bendenizin istihbaratıma nazaran Adliye Vekâleti Celilesi hâkimi münferit usulünün tevsii taraftandır. Yedi livada, iki vilâyette hâkimi münferid usulünün mevkii mer'iyet ve tatbika vazını taakrür ettirmiştir. Bendeniz dedim ki, bununla alâkadar olan zevata, niçin daha ziyade teşmil edilmemiştir, neye daha ziyade yapılmamıştır? Dedi ki, para meselesi, bütçe meselesidir Çünkü malûmu âliniz bu teşkilât herkesin, gerek alelinfirat ve gerek aleliçtima olsun, alelinfirat ve gerekse müçtemian diyorum, rüfekayi kiram hepsi bu teşkilâtı adliyeden müşteki olduğu gibi aleliçtima Kommünist fırkası programında dahi bu teşkilâtın ilgası esas programına ithal edilmiş ve nazarı itibara alınmıştır. Gerek milletin, gerek Hükümetin, herkesin bu şekildeki teşkilâtı adliyeden bizar ve mutazarrır olduğu müstebandır. En evvel teşkilâtı esasiye programını nazarı tetkikten geçiren zevatı sütude sıfattan rica ederim ki, bunu bir an evvel çıkarsınlar ve bu maddeyi nazarı itibara alsınlar. Adliyenin tabii bu şekildeki teşkilâtından faide görülemediği işte gerek alelinfirat ve gerek aleliçtima vâki olan şikâyattan anlaşılmıştır. Böyle derecei tevatüre gelen ve hiç bir fâidesi olmayan teşkilâtı adliyenin, gerek istinaf kısmının ve gerek muamelâtı sairesinin ıslahı nazarı itibara alınsın. Bazı zevatı muhtereme buyurdular ki, sulh mahkemelerinin salâhiyeti tevsî edilsin, ısalâhi- yetleri daha ziyade çoğalsın. Malûmu âlileri sulh mahkemeleri bu vezaiîfî göremez. Bendeniz hukukçu olduğum için hukuk kısmının tezyidini talep ettim, Heyeti Muhtereme de maa ziyadeten kabul ettiler. Ceza kısmını da ceza ihtisasiyonunun kabul ettirmeleri lâzımgelirdi. Bendenizin ceza ihtisasımlı olmadığı için tabii o gibi tekâlifte bulunmadım. Orada, Nevşehir'de bir istinaf mahkemesi teşkil etmek demek, pürüzlü olan şu şekil teşkilâtı adliyenin daha tezyidi elemektir. Binaenaleyh aleyhindeyim.

⁴⁵⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 7. s. 21-22.

- Frenginin Yasaklanması ve Yayılması Hakkındaki Kanun Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 26 Aralık 1920 tarihli oturumunda Frenginin yasaklanıp, sınırlama ve yayılması görüşülürken konu ile ilgili söz alan Mustafa Sabri Bey, kendisinin kadı olduğu zamanlarda izin belgesinin Doktor'a gönderilmesinden milletin son derece rahatsız olduğunu belirtmiştir. İnsanların çoğalmas ve nesillerin devam edilmesi için muayenenin lüzumlu olduğunu fakat bunu bir şarta bağlamıştır: Erkeklerinde, kadınlarında, dullarında muayene olabileceğini kızların ise bu muayenenin dışında tutmanın daha faydalı olacağını söylemiştir. Böyle bir durumda kızlarda kendini muayene etmez ve ettirmeyeceğini, dinin de buna mani olduğunu, umumi hayatın ve insanlığın sağlığının korunması için bu tür bulaşıcı hastalıkların sadece hükümetlere, milletlere değil her ferde birer birer yasaklanması gerektiğini ifade etmiştir. Kızların ancak muayeneden hariç tutulursa milletin bunu kabul edeceğini bununla ilgili bir önerge vermiş olduğuna dair şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵⁵:

Efendiler

(Veleysel haberu kelayan) malûmu âliniz bir şeyi evrak üzerinde tetkik ve muhakeme etmekle göz ile görmek arasında Oral dağları kadar fark vardır. Bendeniz bilfiil kadı bulunduğum zamanlarda izinname için şahadetname geldiğinde alelûsul sıhhiye veyahut belediye tabibine havale olunduğunda bundan milletin son derece üşüdüğünü gördüm. Fakat bu üşümeklik, kar çmmaklık faide vermez. Tenasülü beşeri muhafaza ve ensali âtiyeyi idame için bu muayene lâzım ve lâbüddür. Şu şartla ki, bu erkeklerde olur, kadınlarda, seyyibelerde olur, kızlarda olursa bu kabil değildir. Çünkü o kızlar yüzlerce lira verir, kendini muayene ettirmez ve ettirilemez. Çünkü bizim taassubati diniyemiz buna manidir. Yoksa ahkâmı şer'iyemiz buna müsaittir. Çünkü marafüzzarurat* müstesnaün min kavaidüşşeria) zaruret yerleri kaidei şeriattan müstesnadır. Hayatı umumiye ve sıhhati beşeriyeyi muhafaza için böyle emrazı sariyenin değil Hükümetlere; milletlere, her ferde alelinferat bunun men'i -farzdır. Binaenaleyh erkeklerle kadınların muayenesi labüü Fakat bakire kızları istisna edelim. Bakirelerin istisna edilmelerine dair bir takrir verdim. Bakireleri istisna edersek millet bunu iştiyakla kabul eder, seve seve kabul eder. Kızlara da teşmil edilirse kanunun kabiliyeti tatbikiyesi olmaz. Ekseriyetle tabii. Ekseriyet için hükmü küil vardır. Buda kaidei külliyei fikihiyyei esasiyyei şer'iyedendir. Binaenaleyh bazı rüfeka itiraz ediyorlardı ki; işte muayeneden şu-gibi mehazir vukua gelir. Biz bu mehazirin indifai

⁴⁵⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 7. s. 40-114.

için bir kayıt vezettik. Bu kayıt, kaydi ihtirazidir. Mahreminden birinin huzuriyle muayene vâki olursa, mahreminden birisi mevcut olunca dermeyan edilen mehazir tabii mündef i olur. Kışlara gelince: kızlar da tabii yüzde yüzü iffeti mücessemedir. Bunlar için emanet asıl olduğu için aslı ipka ettik. Nadiren yüzde bir veyahut iki, üç fena varsa da nadire itibar yoktur. Ve bugün için mehakimi şer'iyede bu yolda muamele edilmektedir. Cızlar muayeneye tâbi değildir. Yalnız erkeklerin muayenesi icra edilir. Yalnız seyyibe kadınların muayenesi kabile tarafından fiilen vâkidir. Bu defa ise Encümeni mahsus bunların muayenesini doktorlara havale etmiş. Encümeni Mahsusun karar altına almış olduğu şekil, çok muvafık bir şekildir. Kabulünü rica ederim.

- Teşkilâtı Esasiye Kanunu Münasebetiyle Sözleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmış olmasıyla beraber ciddi bir anayasa problemi oluşmuştu. Bu nedenle meclisin karşılaştığı ilk problem, Kanun-i Esasi kararlarından bağımsız olacak şekilde bir yürütme gücü meydana getirmek olmuştur. Dolayısıyla Birinci Meclis'in 20 Ocak 1921 tarihinde kabul ettiği ilk anayasa olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Osmanlı Devleti'nden ayıran bir varlık olmuştur⁴⁵⁶. Meclis'in 20 Ocak 1921 tarihli oturumunda Teşkilâtı Esasiye Kanunu görüşmeleri sırasında söz alan Mustafa Sabri Bey, daha önce halkın bir hürriyetinin olduğunu daha sonra bu hakkı hürriyetinin kullanılmasına yasak getirilerek milletin gasben elinden alındığını ifade etmiştir. Muhammed Ümmetinin daha önce bir hâkimiyet, bir hürriyet hakkının var olduğunu, haksız yere, bilmezden gelinerek, zorbalıkla Millet'in hâkimiyet hakkının haksız yere alındığına dair bu ayetin şahit olduğunu belirterek “ *Ve emrühüm şura beynehüm*”. Ayete göre harp ilanı ve sulh imzalama, madalya verme, rütbe dağıtma yetkisinin bir şahsa ait olmadığını, heyetin bunu istemediğini bu hak ve yetkilerinin şimdiye kadar cebren gasp edilmiş olan haklarını heyetin geri almak istediğini bunu bir şahsa vermek istemediklerine dair şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵⁷.

Efendiler; bu Ümmeî Muhammedin evvelce bir hakkı hâkimiyeti, bir liakki hürriyeti vardı. Bu hakkı hâkimiyeti, bu hakkı hürriyeti kendisi istimal etmesinden men edilmiş. Gasben ya fuzulen ya tecavüzen ya tecahülen ya tegallüben bu millet'in bu hakkı hakimiyeti alınmış, fuzulen almadığına şu âyeti kerime şahittir. Şu yazmış olduğunuz

⁴⁵⁶ Mehmet Okur, “Milli Egemenlik ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, dergipark.gov.tr/download/article-file/26048, (27.11.2018).

⁴⁵⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 7, s. 330.

levhai münifedeki (Ve emrühüm şûra beynehüm) âyeti celilesince herşey milletin alelîfirat veyahut ael- içtima hakkıdır. Bir şahıs ne kadar dahi olursa olsun hatadan salim ve azade olamayacağından Vacibilvücut ve Kesirülataya Hazretleri şu âyeti celileyi sizin nazarı ibret ve basiretinize Habibi Ekremi vasıtasıyla göndermiş. Bugün karşınızda bulunuyor (Ve emrühüm şûra...) bugün harp ilânı ve sulh akdi, bilmem madalya itası, rütbe tevcihi salâhiyeti öyle bir şahsa ait değildir. Şu âyeti eel ile mucibince böyle güzide müntehap âzayı kirainm ârayı musibelerine müracaat lâzımdır. Bu hak her nasılsa gerek hüküm daranın fazla tegallübü veyahut hüküm d aranın şimdiye kadar cebren, gasb ve nehip etmiş olduğu hukuku bugün şu Heyeti Celi'e istirdat etmek istiyor. Bunu bilmüşavere yapmak istiyor, öyle bir şahsa vermek istemiyor. Bu; Hüseyin Avni Beyefendi Hazretlerinedir. ikincisi, müftü Efendi Hazretleri buyurdular ki, zannedersem ilmi belagat çok okumuşlar, çok okuduklarından her söylenen sözde hasru kasır anlıyorlar. Her söylenen sözde hasru kasır bulunmak icab etmez. Bazan makam, makamı beyan ve misal olur. Makamı beyan ve misal ise tahsisi bizzikir ifade etmez. Bir izah için olur. Üçüncüsü umum kavaninin vazı ve tadili demek, erbabı ukul ve irfanın kabul ettiği kanun demektir. Yoksa öyle mürüvveti muhil, maskaralığı mucip, ahkâmı şeriyeyi esasiyeye münafi kanunu değil âkiller, mecnunlar bile kabul etmez, öyle kanunları yırtar atarlar. Binaenaleyh burada bu mevaddm böyle muvazzahan, mufassalan beyanı herhalde lâzımdır.

- Zonguldak ve Ereğli Kömür Havzasında Mevcut Kömür Tozlarının Amele Kamu Yararı Olarak Satılmasına Dair Kanun Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 18 Nisan 1921 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey, Zonguldak ve Ereğli kömür havzasında mevcut kömür tozlarının amele, kamu yararı olarak herhangi bir satışa çıkarılmasıyla ilgili kanunun iki imtiyazının olduğunu birisinin mali diğerinin bedeni, bedeni kısmının askeriyeden muafiyet olduğunu söylemiştir. Bu teklifin uygun olduğunu belirtmiş fakat askerlikten muafiyet olan kısmının taraftarı olmadığına dair şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵⁸:

Efendim, bu kanun iki imtiyazı havidir. Birisi malî diğeri bedenidir. Bedenî kısmı ki, ciheti askeriyeden muafiyettir. Diyorlar ki; komşular şehit, ben gazi. Biz bunu reddettik. Bir zaman Darülhilâfe mercii firari olmuştu. Kadınların karnındaki çocukları doğurtmak için istanbul'a götürüyorlardı. Bu sefer birlikte Şamlısı, Haleplisi,

⁴⁵⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 10. s. 29.

Beyrutlusu velhasıl herkes Mekkei Mükerrerme ve Medinei Münevvere'ye koştular. Şimdi ise orası meleei firarı olacak. Biz bedeli nakdî kanununu (Gürültüler) Efendim buraya çıkıp söylersiniz. Gürültüye mahal yok. İkincisi ciheti maliye ki; maliye imtiyazı malûmu âliniz esbabı tasarruf; vekâlet, vasayet, hibe, irs gibi şeylerdir. Bendeniz bunun hakkında da itiraz edecektim. Fakat Celâl Bey bu paranın şahsa aidolmıyacağı ve menfaati umumiyeye raci olacağını tarafı Hükümetten söyledikleri için tecviz taraftarıyım. Fakat askerlikten muafiyet taraftarı değilim.

- Maden Amelesi Hakkındaki Kanun Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 10 Eylül 1921 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey, Maden Amelesi hakkındaki kanun görüşmeleri esnasında söz alarak: bu kanunun Bidayet mahkemeleri ve sulh mahkemelerinden bir farkının olmadığını belirtip iyi bilenler olarak üç kişinin daha uygun olacağını, bir kişi olmadığı takdirde diğerinin intihab olunması gerektiğine dair şu konuşmayı yapmıştır⁴⁵⁹:

Gerek bidayet mahkemelerinde, gerek sulh mahkemelerinde bu meselenin usulü muhakemesinde hiç fark yoktur. Çünkü bidayet mahkemeleri sulh mahkemeleri hakkını iktisabediyorlar. Orada, bidayet hâkimi sıfatında bulunmazlar. Sulh hâkimi fevkindedir. Binaenaleyh burada hiçbir mahzur yoktur. Yalnız bir mahzur vardır ki: Intihabedecekleri ehli hibre iki kişidir. Bunların birisi dedi; iki yüz elli, yüz elli lira, birisi dedi beş yüz lira tazminat. Binaenaleyh ehlivukuf üç olmalıdır. Birisi nerede olacaktır? Olmadığı takdirde diğer ehlivukuf hâkim tarafından intihabolunmalıdır. Binaenaleyh bu cihet tasrih olunmalıdır.

- Müfettişi Umumilik Kanunu Layihası Hakkında Sözleri

Umumi Müfettişik çok eski tarihlere kadar gidebilmekle beraber II. Abdulhamid döneminde ilk defa bu kavram ortaya çıkmıştır. Berlin Kongresinde alınan karar neticesinde Doğu Anadolu Bölgesinde ıslahat yapılmasına dair yapılan tahakküm sonucu Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakır'a bir denetim heyeti yollanmıştır. Bu heyetle beraber bölgeye giden Umumi Müfettiş Ahmet Şakir Paşa'nın vazife ve yetkileri bir yönerge ile tayin edilmişti. Güvenliğin sağlanması için şiddet uygulayabilme hakkı verilmişti. Umumi Müfettiş II. Abdulhamit'e ve Bâb-ı Ali'ye doğrudan rapor vermek zorundaydı. II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra kaldırılan

⁴⁵⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 12. s. 175-176.

umumi müfettişlik kurumu 1913 yılında yeniden gündeme getirilmiştir⁴⁶⁰. 18 Haziran 1913'te uygulamaya karar verilen Umumi Müfettişlik Kurumu Birinci Dünya Savaşı'nın ara girmesiyle birlikte uygulanamamıştır. Savaşın bitmesi üzerine Osmanlı Devleti idareyi, Doğu sınırında Ermeni ve Rus tehlikesini ortadan kaldırmak amacıyla Doğu illerinde tekrardan ıslahat yapılmasına karar vermiştir. Asayişini sağlamak için Bitlis, Erzurum, Van ve Erzincan'da "Müstahlise Müfettişi Umumiliği"ni oluşturmuştur⁴⁶¹. Milli Mücadele döneminde umumi müfettişlik kurumu Osmanlı Devleti kısa bir süreliğine uygulamıştır. 1918 yılında Van, Bitlis, Erzurum, Erzincan'da kurulan "Vilayet-i Müstahlise Müfettişi Umumiliğin" başına Tahsin Uzer atanmıştır. Fakat Tahsin Uzer yaklaşık bir aydan sonra Suriye valiliğine tayin edilmiş ve bu kuruma tekrardan tayin yapılmamıştır. Böylece yeniden kapanan müfettişlik kurumu "Anadolu Olağanüstü Müfettişliği'nin 28 Nisan 1920 tarihinde kurulması ile tekrardan uygulanmıştır. Ancak 3 Kasım 1920'de İstanbul Hükümeti kararıyla bu kurum kapanmıştır. Kapanan bu kurum 1921'de tekrardan Türk devletinin anayasasında yer almıştır⁴⁶². 17 Ekim 1921 tarihli meclis oturumunda Mustafa Sabri Bey, Umumi Müfettişlik ile ilgili sözlerinde, müfettişliğin lazım ve zaruri olduğunu bu kanunun bir an evvel çıkarılması taraftarı olup, kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte kanunsuzluk ve yolsuzlukların ortadan kaldırılabileceğini ifade etmiştir. Kanunun Dâhiliye Encümenine havale edilmesini talep ederek, kanun lehinde açıklama yaparak teklifini Dâhiliye Encümenine yapmıştır ve şu konuşmayı yapmıştır⁴⁶³:

Efendim, bütün vekâletler pek uzak olan mahallerdeki yolsuzlukları pek yakından ıgöremiyorlar. Bittabi vekâletlerin (kesreti iştigali ve aynı zamanda uzak olan yerlerdeki devairin yolsuzluklarını tetkik ve tahkik için kavaninin tatbikinde lâzım'gelen icraatı yapamıyorlar. Bu da şekilsizlik ve usulsüzlüktendir, Müfettişlik her halde insanlar lâyüsel olmadığı için lâzım ve zaruridir. Ve bütün memurlar lâyüsel olduklarından dolayı kanunsuzluklar, yolsuzluklar devam etmektedir. Fiiliyatta lâyüseldirler, fakat kanun arasındaki satırlarda mesuliyet bizim Kanunu Esaside tâyin ettiğimiz mesuliyetler gibidir. Bugün her halde müfettişi umumiliklere lüzum vardır. Vehbi Bey biraderimiz kendileri tenakuza düşüyor, diyor ki, ben müfettişlerin lüzumuna kanaat hâsıl ettim. Ve mazbata muharriri olduğum münasebetiyle müfettişlikleri

⁴⁶⁰ Engin Çağdaş Bulut, "Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 11, S. 21, Bahar 2015, s. 85.

⁴⁶¹ Bahar Toparlak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Dördüncü Umumi Müfettişliğin Sosyo- Ekonomik ve Kültürel Faaliyetleri", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 53, Ocak-Şubat 2016, s. 223.

⁴⁶² Çağdaş Bulut, s. 85-86, Toparlak, s. 223.

⁴⁶³ TBMM ZC, D. 1, C. 13. s. 172.

müdafaa ettim; şimdi bunun aleyhinde bulunamam, dedikten sonra yine diyor ki, bu şekilde Müfettişlik Kanununu kabul etmem ve doğru değildir. Binaenaleyh, başka bir şekilde isterim, yani Müfettişlik Kanununun esasını kabul ve şeklini reddediyor, bendeniz böyle anlıyorum. Binaenaleyh müfettişliğin lüzum ve vücubu ve ehemmiyeti ve fevaidi derkâr olduğuna dair iki tane nümenei tarihimiz var, birincisi Malûmuâliniz ki; Hüseyin Hilmi Paşanın Rumeli Müfettişi Umumiliğinde bulunduğu zaman Rumeli mmtakasmada... Bütün şekavetin önü alınmıştı. Yani bugün anlaşılıyor ki müfettişliğin her halde lüzum ve ehemmiyeti vardır, yalnız şeklinde ayrılıyor. Binaenaleyh bu lâzımdır ve bunu bir an evvel çıkaralım. Böyle yolsuzluklara devam edilmesin. Kavanininin tatbikine itina edecek memurlar tâyin edelim. Yalnız Dahiliye Vekâletince tâyin olunacak memurlar müfettiş vazifesini göremeyecekler, Büyük Millet Meclisinden olması lâzımdır. Binaenaleyh bu kanunun Dahiliye Encümenine havale ile şeklinin tadilini talebederim. Esasen encümenine havalesiyle şeklinin tadili arzu ediliyor. Esasta Heyeti Âliye zaten müttefiktir ve Müfettişlik Kanunu esasında Heyeti Âliyenizin müttefik olduğu Teşkilâtı Esasiye Kanuniyle ve böyle müfettişi Umumilik Kanununu teklif etmesiyle ikrar ve tahtı itirafmdadır. Sarahaten ve tevilen lüzumu ikrar ve tahtı itirafınızda bulunan bu teşkilâtı vücude getirecek olan bu kanunu reddetmek mantıksızlık demektir. Binaenaleyh her halde bu kanuna lüzum vardır. Dâhiliye Encümeninde tetkik edelim ve Dâhiliye Encümenine havalesini teklif ederim.

- Kırşehir Vekili Sadık Beyin Sulh Hâkimleri Kanununa Bir Ek İlavesine Dair Kanun Teklifinin Reddi Hakkındaki Adliye Encümeni Mazbatası Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 20 Ekim 1921 tarihli oturumunda Kırşehir Vekili Sadık Bey'in Sulh hâkimleri kanununa bir ek ilave edilmesine dair kanun teklifi hakkında konuşan Mustafa Sabri Bey, Kaza'nın mekân olarak değiştiğini bu maddenin düzeltilmesi halinde bidayet mahkemeleri uhdesinde ve salahiyeti dairesinde bulunan beş bin kuruluşluk davanın bozulmuş olacağını belirterek kanun teklifinin sulh mahkemesine gönderilmesinin gerekli olduğu hususunda şu konuşmayı yapmıştır⁴⁶⁴:

Malûmuâliniz kaza mekânen tegayyür eder. Bu madde tadil edildiği zaman bidayet mahkemeleri uhdesinde ve salâhiyeti dairesinde olan bu beş bin bir kuruluşluk dâva nezedilmiştir, demektedir. Bu nezedilen salâhiyeti tekrar iade etmekteki

⁴⁶⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 13, s. 191.

muhassehat nedir? Binaenaleyh bidayet mahkemelerinde derdesti rüyet olan ve neticelenmiyen dâvalar neticelensin, demektir. O zavallı üç gün evvel müracaat etti ise bunun için bidayet mahkemelerinden hâlâ müşkülât mı görsün? Hâlâ tas'ibat mı görsün? Binaenaleyh; sulh mahkemesine göndermek lâzımdır. Çünkü kaza zaman ve mekânla tegayyür ettiği Mecellei Ahkâmı Adliyenin Kavanini iktizasındandır. Kavanini milliyemizin maddei mahsusasının iktizasındandır. Binaenaleyh sulh mahkemesine devri iktiza eder.

- Malatya'da Oluşturulan Elektrik Şirketine Garzan Suyu Üzerinde Yaptırılacak Köprüye ve İstanbul'dan Gelen Bir Memurun Yol Masrafına Dair Sualine Cevabı Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 11 Kasım 1921 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey, bütün arkadaşlarıyla birlikte Hükümetten bekledikleri şeyin ticaret ve sanayinin ilerlemesi, milleti zenginleştirecek, halkın refah ve saadetini temin edecek vaziyeti hazırlamak olduğunu söylemiştir. Malatyada bir elektrik şirketinin kurulmuş olduğunu, Malatya'ya elektriğin lazım olduğunu değil şart olduğunu çünkü orda senede kırk bin lira gazyağı parası verildiğini bunun tüccarların defterinde kayıtlı olduğunu ifade etmiştir. Hükümet gerekli bulduğu takdirde fen memurunu davet edip harcırahın verildiğini başka bir şey verilmediğini bunun aksine bir durumla karşılaşıldığında Nafia vekilinin sorumlu olduğunu belirtmiştir. Köprüler yapıldıkça, elektrik şirketlerinin imtiyazı verildikçe sorulara cevabın yeterli olacağı şu konuşmayı yapmıştır⁴⁶⁵:

Efendim, malûmuâliniz bilcümle arkadaşlarla beraber Heyeti Vekilemizden beklediğimiz şey ticaretin, sanayiin tarakkisi, elhâsıl memleketimizde servet cemi ve iddihar edecek, milleti zenginleştirecek, ahalinin refah ve saadetini temin edecek esbabı hazırlamak, bu cümlece malûm bir şeydir. Ahalide, milletimizde ufacak bir gayret olmasa bile onu gayrete getirmek, faaliyete getirmek için, uykuda ise uyandırmak için çalışmak vazifei nazîfemiz iken çalışmak istiyen, helâliminellâh kazanmak istiyen, ufak tefek, şurada burada yetişen erbabı zekâyı, esham ticareti menetmek istiyoruz.

Müsaade buyurunuz Hakkı Bey, ben sizi kemali hürmetle dinliyorum. Şimdi Malatya'da bir Elektrik Şirketi teşekkül etmiştir. Biz isteriz ki, memleketimizin her yeri elektrikle tenvir edilsin. Bilhassa Malatya'da elektrik elzem değil vâcib, çünkü; Malatya'da senevi kırk bin lira gazyağı parası verildiği tüccarının defteriyle sabittir. Bu elektrik şirketi ise

⁴⁶⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 153,154.

kırk bin lira ile meydana gelecek. Orada erbabı sâyü amel tarafından, fabrikatör Mehmed Bey tarafından bir elektrik şirketi yapmak teşebbüsünde bulunulmuş. Hattâ parası yüzde on bankaya depo olunmuştur, efendim. On bin, belki on beş bin lira bankaya depozito edildiği halde her nasılsa bunun merciini bilmemişler, malûmuâliniz usulen bir imtiyaz alınır. Alınacak imtiyazı iktisat Vekâletinden alınacak zannetmişler. iktisat Vekâleti Celilesine müracaat etmişlerdir, iktisat Vekâleti bunun kendisine aidiyeti olmadığını beyan ile, Nafia Vekâletine raci olduğu cihetle evrakı kamilen Nafia Vekâletine havale etmiştir. Nafia Vekili buyurdular ki; bana böyle bir müracaat, böyle bir evrak yoktur.

Vardır efendim. Vardır. Dairei aliyenizedir. Nafia Vekâleti o müracaata her nasılsa ıtıla hâsıl etmemiştir. Bendeniz ve bâzı rüfeka şifahî müracaat ettik. Dedik ki; böyle erbabı sâyü âmel çalışkan adamlar milletimizin, memleketimizin ümrânına sây ediyorlar. Bunun bir an evvel neticelenmesini siz de muvafık görürsünüz. Eyet efendim, Nafia Vekili hazretleri; doğru, hakikaten böyle bir müracaat vardır. Fakat maatteessüf tru imtiyaznameyi tahkik ve tetkik edecek bir mühendisimiz yoktur, buyurdular. Niçin? Doksan mühendisiniz vardır, dedim. Efendim bu ihtisas meselesidir. Elektrik ihtisasına vâkıf hiçbir memur yoktur, buyurdular. Bunun umurunu arif, hiçbir mühendisimiz yoktur, dediler.

Şimdi efendim; para meselesinde, maaş meselesinde doksan tane mühendis var. Fakat bir iş meselesinde liic mütehassıs adam yoktur. Deve kuşu gibi efendim, Deve kuşuna demişler ki; yük, götürsene, ben kuşum. Uçsana, uçamam, ben kuş değilim demiş. Maaş meselesinde doksan tane mühendis burada. Vekil Beyin şahısları bence muhteremdir, mükerreremdir, hattâ mukaddes tanırım. Fakat millete iş gördürmeli. (Çok ileri vardın, sadası) Efendim, şimdi doksan mühendisin maaşı meselesinde, onları müdafaa, muhafaza, vikaye, sıyanet için bütün varlığı ile çalışan Nafia Vekili, millet için ise bu kadar lakayt kalıyor, bu muvafık mıdır, efendiler? Bu şayanı teessüf değil midir, efendiler ?

İkincisi; malûmu âliniz Heyeti Celileniz bir kanun yaptı. Kanun söylerken hâkimlere sükût yakışır. Binaenaleyh burada Heyeti Gelilenizin vermiş olduğu kararı varken Nafia Vekilinin o kararı icra etmemek elinden gelir mi? O vazifeyi ifa etmediği takdirde o vekile bir mesuliyet terettübeder.

Şimdi böyle bir kanun varken o kanunun icra edilmemesi yüzünden orada senevi yüz elli bin lira irat getiren tuz memlehalarmın hebaen mensura akıp gitmesi acaba bize günah değil midir 1 Efendim, Nafia memurları için para vardır. Bu vekâlet keyif için midir?

Bu sual efendim. Sâil ile mesul arasında maksurdur. Bu kararınız keenlemyekün hükmünde olmamak için, büz üstüne yazı yazılması gibi bir şey olmamak için bu kanununuzun infaz edilmesi bana terettübetiği gibi Heyeti Gelilenizin uhdesine vaciptir. Bendenizin kuvvei kudsiyem yoktur. Ben böyle Heyeti Vekilenin lüzumu mübrem üzerine fen memuru davet lâzımgeldikçe ancak harcırah verileceğinin, maadasına verilmeyeceğinin tahtı karara alındığını menbaı resmîden istihbar ettim. Böyle bunun hilâfına hareket ettiğinden dolayı mesul olması lâzımdır. Maahaza köprüler yapıldıkça, bu elektrik şirketinin imtiyazı verildikçe suale cevap kâfidir.

- İdarei Kura ve Nevahi Kanun Layihası Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 5 Kasım 1921 tarihli oturumunda İdarei Kura ve Nahiyeler kanun layihasıyla ilgili görüşme enasında söz alan Mustafa Sabri Bey, bu kanun layihasının ehemmiyetinin pek olmadığını, bazı kanunların yirmi beş yaşında olanlara fazla hüküm bahşettiğini söyleyerek Kavaidi esasiyemize aykırı olduğunu bir nahiyeyi idare edecek kişinin 21 yaş şartının getirilmesine dair teklif vererek, yapılacak bu kanunun nüfusa göre yapılmamasını belirttiği şu konuşmayı yapmıştır⁴⁶⁶:

Bendenizin anladığıma göre bu maddei kanuniyede (intihabolunabilir) bir fiili iktidaridir, yani şartı evvel sıygası vardır. Bunu şartı evvel gibi telâkki etmek zannederim (Tevcihi vecih lâyürda bisahibihi) tarzındadır. Yani vâzu kanunun efkâ rina mugayir ve muhaliftir. Yani olsada olur, olmasa da. Zannederim encümenin efkârı bu merkezdedir. Sonra bâzı iştihat varki intihabedenlerle intihabolunanlarm aynı sinde olmaları yani her ikisinin de on sekiz yaşında olması hakkında bir fikir dermeyau olundu ki, bu doğru değildir. Çünkü şimdiye kadar öğrendiğimiz, bildiğimiz, anladığımız mümeyyez daima mümeyyizinden farklı, ehliyetli olmalıdır. Ohu"sa daha âlâ daha iyi olur, delil kılavuz, idare olunanlardan daha âlâ daha iyi olursa o iş mihveri lâyıkmda deveran da eder. Çünkü bir milletin kılavuzu şahin olan başkadır. Binaenaleyh bu intihabedenler başka şeraiti, ehliyeti, ilmü irfanı haiz olmalıdır. Binaenaleyh sinde tekâmül olduğu birçok asarı ile sabittir. Zaten bu ulûm ve fünün tecrübe ve tetebbu neticesidir. Niçin on beş yaşında insan baliğ olduğu halde, medarı teklif bulunduğu halde neden bâzı ahkâm üzerine farz olmuyor? Kavaidi fikihiyemiz, ahkâmı mcdeniyemiz 25 yaşında olanlara fazla ahkâm bahsetmiştir. Mahaza 25 yaşında olmak da fazladır. Çünkü bâzı kanunlarımız vardır ki, idare edecek zevat için, bilhassa

⁴⁶⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 80-81-211.

memurlar için 20 yaşında hattâ 21 yaşını ikmal ettiğini ve ispatı rüştünü iddia edebilecek olursa mahkeme huzurunda olarak ve sicilli nüfusta 21 yaşını ikmal ettiği kayden sabit olur ve 21 yaş şartı evvelin kayden şühudu şahsi ile ispat edecek olursa, onun sinni rüştünü ispat için yirmi beş yaşım ikmal etmiş olması, kâfi geldiği halde, bir memur olmak için neden yirmi bir yaşında olması kâfi görülüyor? Encümen burasını düşünmemiştir. Çünkü asarı mevcude ve kavanini meriye yirmi bir yaşını kâfi görüyor. Saniyen cünhanın bir haftadan başladığını söylüyorlar. Cünha üç aydan, altı aydan başlar, bir haftadan başlamaz.

Siz buraya geçer söylersiniz beyim. Binaenaleyh bir hafta cünha olmaz zannedirim. (Kütüphaneye kütüphaneye sesleri) Binaenaleyh; yirmi beş yaş olmak fazladır. Kavaidi esasiyemize ahkâmı medeniyemize münafidir, mugayirdir. Kavanini medeniyemize, ahkâmı meriyemize riayet etmek lâzımdır. Binaenaleyh yirmi bir yaşında olmasını teklif ederim. Efendim bâzı rüfeka yüz nüfus kavmi gayrimahsurdur dediler. Yani mecellenin maddei mahsusundan bahsettiler Zannedersem, o burada varit değildir. Çünkü o madde, müddeilerin adedi mahkemeye sığamıyacak dereceye baliğ olur. Meselâ Ankara şehrinde bir dâva için yirmi bini mütecaviz müddei bulunur. Tabii bunlar mahkemeye sığamıyacakları için, orada iki bin kişi bulundurmamak kâfidir, diye f elsef ei f ikhiye vazedilmiştir. Halbuki bu maddeye kabili kıyas değildir, bu makusunaleyh olamaz. Çünkü bu hakkı, kaza meselesidir. Hakkı kaza ise umumidir. Yani nisvan, rical ve her fert için de müsavidir. Demek dört haneli bir köy hakkı kazadan mahrum mu kalsın? Bütün bu teşkilâtın maksat dört hanelik bir köyü dört yüz haneye ifrağ ettirmektir, ve o esbabı hazırlamak için oraya dört haneli köyden adam getirmesin mi? Yirmi hane diyor. (Var sesleri ve maddeyi iyice ökü sesleri). Binaenaleyh nüfusa göre olacak olursa, dediğim mahzur vardır. Yani nüfusa göre yapılmamalıdır. Eğer nüfusa göre olacak olursa, yirimi haneli bir köy, on, yirmi, elli nüfusla (kalsın mamur olmasınlar mil Refah ve saadet temin etmesinler imi? Kendi bataklıklarınf kurutmıasınlar mı? ' Binaenaleyh adadı nüfusa göre vaiz'ı afokâm etmek doğru değildir. O (kaziye 'buraca ım'aikisün aleyh olamaz. Binaenaleyh madde doğrudur.

- Vurgunculuğun Yasaklanmasına Dair Kanun Teklifi Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 19 Ocak 1922 tarihli oturumunda İhtikârın Men'ine dair kanun görüşmelerinde söz alan Mustafa Sabri Bey, haksız kazancın aşırıya gidilmesinin önüne geçilebilmek için yaptığı açıklamada serbest ticaretin getirilmesiyle ucuzluğun daha çok

arttıracığını belirterek, İhtikârın men'ine dair kanun teklifi müzakere görülmeden mazbatanın reddine dair karar verdiği şu konuşmayı yapmıştır⁴⁶⁷:

Efendim, böyle bir teklif encümenine geldiği vakitte teklifin iki cihete aidolduğu tezekkür edildi. Biri, ciheti cezaiyesi, diğeri narh vaz'ı. Halbuki ciheti cezaiyesi kanunu mahsusunda meveudolduğundan yeniden ahkâm vaz'ına encümen hacet görmedi. Bu cihet böyledir. Sonra bilûmum eşyaya narh vazî ise bu tecrübeten seferberlikte beş, altı sene müddetle tatbik cdilegelniekte bulunduğundan, fevait yerine mazarrat hâsıl ettiğinden narh vaz'edilmediği takdirde serbestli ticaret suretiyle ucuzluğun daha ziyade olacağı bitteerübe sabit olduğundan, bu teklif şayanı müzakere görülmedi. Onun için mazbata reddi mutazammıdır.

- Bolu Hapishanesinde Mahpus Bakkal Hasan Bini Mustafa'nın Bakıyei Müddeti Cezaiyesinin Affi Hakkındaki Kanun Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 18 Şubat 1922 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey, Bolu hapishanesinde bulunan Bakkal Hasan Bini Mustafa'nın affına dair sözlerinde bu meselenin Adliye Encümeninde müzakere edildiğini belirterek böyle bir affın şartı için sağlık raporunun gerekli olduğunu söylemiştir. Encümenin bu affın şartını uygun görebilmesi için hastalığının gerekli olduğunu ifade ederek bundan dolayı Adliye Encümeni'nin bunu reddettiğine dair şu konuşmayı yapmıştır⁴⁶⁸:

Efendim Adliye Encümeninde bu mesele müzakere edildi. Böyle affın şartı evveli bir kere sahih rapor almak, o hastalık iltiyamı nâpezir olmak lâzımdır. Kanunu Cezanın tarif ettiği rapor bu mealdedir. Halbuki verilen rapor bu şeraiti haiz değildir. Binaenaleyh encümen bu raporu muvafık görmemiştir. Yani affın şartını muvafık görmedi. Bir mücrimi affetmek için hastalığının iltiyam nâpezir olması lâzımgelir. Halbuki bu iltiyampezidir. Bundan dolayı Adliye Encümeni bunu reddetmiştir.

- Hiyaneti Vataniyeden Mahkûm Şeyh Hacı Ali ve Otuz Arkadaşı Hakkındaki Adliye Encümeni Mazbatası Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 6 Nisan 1922 tarihli oturumunda Hiyaneti Vataniyeden mahkûm olan Şeyh Ali ve otuz arkadaşı hakkındaki Adliye Encümeni Mazbatası görüşmeleri esnasında söz alan Mustafa Sabri Bey, Encümence çoğunlukla kabul edilmiş olan

⁴⁶⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 16, s. 84.

⁴⁶⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 17, s. 7.

mazbatanın savunmasını ve kabulünün uymak zorunda olduğunu söyleyerek, Encümenin muhalif olduğundan dolayı mazbatanın herhangi bir yönünü kabul etmediği takdirde bunun kanuna uygun olmadığını belirterek Encümen çoğunluğunun aldığı kararın kabulü tarafında olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir⁴⁶⁹:

Efendim, bir encümen mazbata muharriri, encümenin ekseriyetiyle kabul edilmiş olan mazbatanın münderecatmı müdafaaya mecburdur. Encümende 'ekseseriyetle verilen kararı müdafaaya mecburdur. Yalnız reyî zatîsine muhalif olduğundan dolayı mazbatanın bir cihetini müdafaaya etmemek gerek Nizamnameye ve gerekse teamüle muvafık değildir. Şayet encümenin mazbata muharriri muhalif olduğu cilheti müdafaaya etmiyecekse ve bunu da meselenin esnayı müzakeresinde dermeyan etlerse, encümen yalnız o meselenin müdafaası için bir mazbata muharriri intihabederdi. Demek ki, bu nokta iyice halledilememiştir. Encümenin ekseriyetinin kararının kabulü taraftarıyım.

- Cezayı Nakdilerin Beş Misline Tahsis Edilmesine Dair Kanun Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 17 Nisan 1922 tarihli oturumunda Cezayı nakdilerin beş misline çıkarılmasına dair kanun görüşmeleri esnasında söz alan Mustafa Sabri Bey, Para cezalarının beş misline tahsis edilmesinin Vekil ve yüce şahsiyet arasında tezatlık olduğunu belirterek, Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarını düzenlerken evrakı nakdiye piyasasını göz önüne alarak kanunları ayırdığı şeklinde şu konuşmayı yapmıştır⁴⁷⁰:

Vekil Beyefendi ile zatîâlinizin ifadeleri arasında tezat vardır. Zalıâliniz buyuruyorsunuz ki «Büyük Millet Meclisi kanunlarını tanzim ederken evrakı nakdiye piyasasını nazarı itibara alarak o kanunları istisna etti. Vekil Bey de diyor ki; bu kanundan maksat ceza ile cürüm arasında nispet ve ibret hâsıl etmektir.» O, ciheti cezaiyesini düşünüyor, siz de ciheti maliyesini nazarı itibara alıyorsunuz. Siz evvelâ itilâf ediniz ki bizde de ona göre kanaat hâsıl olsun.

- Mükellefiyeti Nakliye Askeriye Kanunu Münasebetiyle Sözleri

Temettü Vergisi Kanunu Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra savaşın finansmanını karşılayabilmek için hükümet, elinde bulunan vergilerle zam yapma yoluna başvurmuştur. Gelir artırıcı tadillerin en önemlisi Temettü Vergisi (Gelir Vergisi) Kanununda gerçekleştirilmiştir. Temettü vergisine 5 ve 10 katı kadar artırılmış;

⁴⁶⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 19, s. 7.

⁴⁷⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 19, s. 247.

ayrıca eskiden vergi yükümlülüğünde olmayan şehir ve kasabalar dışındaki sanayi kurumları, köylerde kalsalar bile vergi verme yükümlülüğü içerisine girmişlerdir⁴⁷¹. Meclis'in 17 Nisan 1922 tarihli oturumunda Mükellefiyeti Nakliyei Askeriye Kanunuyla ilgili konu görüşülürken söz alan Mustafa Sabri Bey, iki azanın ittifak içerisinde olmadığı takdirde birinin az birinin çok olması bir neticeye varılamayacağını ifade ederek, mal memurunun burada iddia sahibi olduğunu söylemiştir. Daha sonrasında erbabı yesarın köylerde bulunmadığını, köylülerin aşar vergisini verdiklerini, temettü vergisini vermediklerini bu kanunun düzeltilmesine dair teklif vererek şu konuşmayı yapmıştır⁴⁷²:

Efendim iki âza olduğu takdirde; malümuâiniz âzanu içtihadatı mütefavit ve muhtelifdir. İki ittifak edemezlerse, birisi az birisi çok olursa bir karar. bir netice çıkımız. Binaenaleyh bunu üçe iblâğ etmelidir. Mal memuru burada müddeidir. Sonra erbabı yesar köylerde/-yoktur. Köylüler Aşar Vergisi verir; Temettü Vergisi vermez. Köylerde erbabı ye- | sar pek azdır. Binaenaleyh bu maddenin hükmü kura ve uevahideki erbabı yesara şâmil değildir şeklinde tadilini teklif ediyorum.

- İşgalden Kurtarılmış Bölgelerde Firar veya Kaybolan Halkın Taşınabilir Mallar ve Taşınmaz Mallar İdaresi Hakkındaki Kanun Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 16 Nisan 1922 tarihli oturumunda Memaliki Mustahlasada Firar veya Gaybubet eden Ahalinin Emvali Menkule ve Gayrimenkulesinin İdaresi Hakkındaki Kanun görüşmeleri yapılmıştır. Bu görüşmeler esnasında söz alan Mustafa Sabri Bey, bu kanuna ihtiyaç duyulduğunu böyle bir kanun yapılmayacak olursa bütün mallarda büyük bir zararın olacağını belirterek ilerde zarar görenlerin tazminat isteyeceklerini ve bunların ödenilmeyecek hale geleceğini, bu kanunun kabulü taraftarı olduğunu, 20 Nisan 1922 tarihli meclis oturumunda Kanunun birinci maddesi oylamaya sunulup kabul edildikten sonra Mustafa Sabri Bey, ikinci maddeye geçilmesine dair şu konuşmayı yapmıştır⁴⁷³:

Efendim ahkâm zamanla mukadyettir. Şimdi böyle bir kanun yapılmıyacak olursa zararlar dehşetli bir yekûna balığ olur ilerde bu mutazarrır olanlar sizden tazminat istiycekler ve bunlar ödenilmeyecek bir hale getirilecektir. Bin liralık bir malı olan yüz bin lira malım vardır diye mübalâğakârane müddeiyatı kâzibede bulunacak.

⁴⁷¹ Hatice Yıldırım, *I. ve II. Dönem TBMM Çorum Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s. 60.

⁴⁷² TBMM ZC, D. 1, C. 19, s. 255-256.

⁴⁷³ TBMM ZC, D. 1, C. 19, s. 222-307-309-310.

Bu gibi tezviratın önüne set çekmek için bu kanun elzem ve ehemdir. Hattâ bu kanundan evvel 1330 senesinde buna mümasil bir kanun yapılmıştır. Böyle mübalâğakârane müddeiyata meydan vermemek zaten Hükümetin vazâifi asliyei kazaiyesindedir. Mefkudların hukukunu sıyaneten hasbelvelaye, hasbelvesaye böyle yapmaya mecburdur. Yalnız bâzı "rûfeka bu kanunun bir noktasına itiraz ediyorlar. Diyorlar ki. vekâletnameler mer'i olmayacak, bu, kanunun tarihi neşrinden itibaren tabiî mer'i olmayacaktır. Çünkü mer'i olacak olursa hiçbir emvali menkule veya gayrimeukulenin idaresini ele alamazsınız. Binaenaleyh bu kanunun kabulü taraftarıyım. Bu kanunun birinci maddesi müzakere edilip kabul edildi. Şer'îye Encümeni de bunu tasdik ediyor. Reye vaz'îyle ikinci maddeye geçilmesini teklif ediyorum. Bir hadisi şerif okuyacağım... Müslüman kardeşlerine teşhiri silâh eden adamların kanı hederdir, malı da şekerdir, mealindedir. (Menşehere liahihi müslimin silâhan fekad hedere demmuhu) ilâh... Meali şerifindeki hadisi şerif rûfekayı muhteremenin hepsine cevaptır. (Saniyen Kavaninî Medeniyemizde, Mecellei ahkâmı adliyemizin madde malûmesinde kaza, zaman, mekân bâzı hususatla mukayettir. Efendiler Millet'in ekseriyeti umumiyeti bu hususu takdir ediyorlar. Müminlerin hasen gördüğü şey hasendir Haram değildir. Salisen bu madde kabul edlimesi takdirde bu kanun heder olacaktır. (Minelbap ilelmihrap) kanun sakıt olacaktır. Çünkü şimdiye kadar bence sahte, mürettep, musanna, müzevver, Boğuş, Kirkor vekâletnameleri kıyamet gibi mevcuttur. Kanunun ikinci maddesi bu nokta yani babı tezvir düşünülerek yapılmıştır. Seddibabülfesad için bu madde ehem ve elzemdir efendiler.

- İdare- i Kura ve Nevahi Kanun Layihasının 49. Maddesinin Hakkındaki Sözleri

Meclis'in 14 Haziran 1922 tarihli oturumunda İdarei Kura ve Nevahi Kanun Layihasının 49. Madde hakkındaki görüşmeler esnasında söz alan Mustafa Sabri Bey, 49. Maddede geçen bu tür davaların bir işi yerine getirmede tamamlamak için 6 ayın şartlı olduğu her türlü damga pulundan istisnadır. Şeklinde geçen ifadelere katılmadığını, eğer bir fenalık meydana gelmiş ise buna rıza gösterenin fenalığı olduğunu, bu kanun olacaksa bir aya kadar meydana gelmesi gerektiğini ifade ederek, bir aya kadar kazalar ve livalarda şeriata uygun davranılmadığı takdirde buna haber vereceklerine dair açıklama yapmıştır. İdarei Kura Nevahi Kanununun bir ay olarak kabul edilmesi şeklinde teklif vererek şu konuşmayı yapmıştır⁴⁷⁴:

⁴⁷⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 20, s. 418.

MADDE 49. — Bu kabîl dâvaların intihabın icra ve ikmalinden itibaren nihayet altı ay zarfında ikamesi meşruttur. Hakkı intihaba mütaallik bilûmum müstediyyat ile deavi, her türlü hare ve rûsum ve damga pulundan müstesnadır.

Efendim eğer bir fenalık olmuş ise (fenalığa rıza gösteren adam, fenadır) kaziyesine istinaden hukukullahda mazereti şer'iyesi bulunmayan, meselâ bir adam zevcesini tatlik etse de sonra yani bir ay sonra muamelei zevciyede bulunacak olsa bu müddet bir aya kadar ikmal edilmediği takdirde Fetvahane! âlice kabul edilmiyor. Hikmeti; çünkü fenalığa rıza gösteren adam fenadır. Bir aya kadar eğer rıza göstermiş ise fenadır. Eğer fenalık olmuş ise, yani bu fenalığa rıza göstermiş ise o zaten fasittir. Hedefi doğru değildir nazariyesinden mülhemdir. Eğer vâki ise bir aya kadar vâkıdır. Şimdi eğer intihabata fesat karışmış ise bir aya kadar kazalar ve livalar mazereti meşrua olmadığı takdirde zaten bir aya kadar gelip intihabata fesat karıştırıldığına dair haber verir. Bu intihabatın ıslahına muktedir olabilir. Binaenaleyh ol veçhile bir ay olarak kabulünü teklif ederim.⁴⁷⁵

- İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu Layihası Münasebetiyle Sözleri Nevahi Kanununun 15. Fıkrası Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 28 Haziran 1922 tarihli oturumunda İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu Layihası, Nevahi Kanununun 15. Fıkrası hakkında görüşme yapılmıştır. Bu görüşme esnasında söz alan Mustafa Sabri Bey, bazı köylerde bazı kimselerin heybe aldığını yani bulgur vs topladığını dilencilik yapmış olduklarını söyleyerek bunlara ne gibi önlemler alacaklarına ve bunların falcılardan, üfürükçülerden sonra dilenciler kaydının da ilavesini teklif ederek şu konuşmayı yapmıştır⁴⁷⁶:

Efendim, bâzı köylerde bâzı kimseler birer heybe alırlar bulgur toplarlar, dilencilik yaparlar, bunları ne yapacağız? Bnnlar da falcıdan, üfürükçüden ziyade ikai

⁴⁷⁵ **MADDE 49.** — Bu kabîl dâvaların intihabın icra ve ikmalinden itibaren nihayet altı ay zarfında ikamesi meşruttur. Hakkı intihaba mütaallik bilûmum müstediyyat ile deavi, her türlü hare ve rûsum ve damga pulundan müstesnadır.

Efendim eğer bir fenalık olmuş ise (fenalığa rıza gösteren adam, fenadır) kaziyesine istinaden hukukullahda mazereti şer'iyesi bulunmayan, meselâ bir adam zevcesini tatlik etse de sonra yani bir ay sonra muamelei zevciyede bulunacak olsa bu müddet bir aya kadar ikmal edilmediği takdirde Fetvahane! âlice kabul edilmiyor. Hikmeti; çünkü fenalığa rıza gösteren adam fenadır. Bir aya kadar eğer rıza göstermiş ise fenadır. Eğer fenalık olmuş ise, yani bu fenalığa rıza göstermiş ise o zaten fasittir. Hedefi doğru değildir nazariyesinden mülhemdir. Eğer vâki ise bir aya kadar vâkıdır. Şimdi eğer intihabata fesat karışmış ise bir aya kadar kazalar ve livalar mazereti meşrua olmadığı takdirde zaten bir aya kadar gelip intihabata fesat karıştırıldığına dair haber verir. Bu intihabatın ıslahına muktedir olabilir. Binaenaleyh ol veçhile bir ay olarak kabulünü teklif ederim.

⁴⁷⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 21, s. 125-126.

zarar ederler. Binaenaleyh falcıdan ve üfürükçüden sonra «Dilenciler» kaydının ilâvesini teklif ederim.

- Hiyaneti Vataniye Suçlarından Bir Kısımının Affına Dair Kanunun Açıklanmasına Dair Tezkere ve Adliye Encümeni Mazbatasına Hakkında Sözleri

Meclis'in 27 Haziran 1922 tarihli oturumunda Mustafa Sabri Bey, Hiyaneti Vataniye suçlarından bir kısmının affına dair Kanunun tefsirine mütaallik tezkere ve Adliye Encümeni mazbatasıyla ilgili ifadelerinde bu kanunun üç defa encümene gelmiş olduğunu son şeklinde Heyeti Celilenin huzurunda kabul edildiğini, kanunda bazı istisnaların olduğunu eczayı vatandan bir kısmının ayrılma veya yabancı bir devlete katılıp çalışanlar ve biladı meşgulede bulunanlarla, hırsızlık ve rüşvette bulunanlar, devletin kuvayı maddiye ve maneviyesini ihlal etmiş olanlar bu affa dâhil olmayacağını ifade etmiştir. Affın mutlak ve genel olduğunu şu cümlelerle ifade etmiştir⁴⁷⁷:

Efendim, bu kanun kadar bedbaht kanun olmasa gerektir. Çünkü bu kanun bidayeti teklifinde üç defa encümene gelmiştir. Bendeniz Adliye Encümeninde olduğumdan dolayı iyice biliyorum ki üç defa eskârı umumiyeye tercüman olarak yazdığımız şekli tattırır tekrar bize iade edilmişti. Tekrar tekrar Adliye Encümenine geldi ve nihayet bu son şekil Heyeti Çelileniz Huzurunda kabul edildi. Kanunda bâzı istisnalar var; eczayı vatandan bir [kısmını tefrika veya ecnebi bir Devlete ilhaka çalışanlar, ve bilâdı meşgulede bulunanlarla ihtilas ve rüşvet ahzeyliyerek Devletin kuvayı maddiye ve mâneviyesini ihlâl ve tekis etmiş olanlar. Bunlar aftar dâhil değildir. Malûmuâliniz bir müstesna var. Bir de müstesna minh vardır. Müstesna dörttür ve bu da mutlaktır. Mütebakisi mafüvdür. Heyeti Celilenin eskâr ve hissiyatına kiraren tercüman olan Adliye Encümeninde bu mesele üzerinde dürudiraz ve harareti münakaşalar cereyan etti ve nihayet Adliye Encümeni bunu bu şekilde kabule muztar kaldı, zabıtları okudu da ve zabıtlardan istinbat ettiği ahkâma istinaden gerek affın şekli teklifi ve gerekse müzakerenin masabalmnlehini anlıyarak bu şeMi meydana getirdi. Af, mutlaktır ve umumidir. Şu dört müstesnadan maada ceraim erbabı kamilen mafüvdür, şeklinde kabul edilmiştir. Binaenaleyh tekrar bunun encümene iadesiyle tehiri kabul edilecek olursa tecil dört kere olmuş oluyor. Hiçbir Mecliste böyle bir kanun dört kere tecil edilmiş değildir. Bendenizce büyük bir günahdır. Adliye Encümeni mazbatasının kabulünü teklif ederim.

⁴⁷⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 22, s. 27-28.

- 1922 Senesi Şer'îye ve Evkaf Vekâleti Bütçesi Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 28 Ağustos 1922 tarihli oturumunda 1338 Senesi Şer'îye ve Evkaf Vekâleti bütçesi ile ilgili görüşme yapılırken söz alan Mustafa Sabri Bey, Mesleki ilmiyede çalışan şahısların, âlimlerin, ilim rütbesinde olanların hastalık durumunda veya herhangi bir zaruri durumun ortaya çıkması halinde maaş almaları gerektiğini savunarak şu konuşmayı yapmıştır⁴⁷⁸:

Efendim müstahikini ilmiye maaşı ecillei eazımı ulemadan olan zevata mahsustur. Malûmu âliniz bâzı İstanbul hocaları hasta olur. Nüzul isabet eder. Bizzat tedrise iktidarı olmazdı. Mazuliyet maa- Şı da bulunamazdı. Bu mesleki ilmiyeyi tebcilen hani askeriyenin ve diğer memurini mülkiyenin mazuliyet ve tekaüdiyesi mesabesinde bulunmak üzere böyle ecillei cazımı ulemaya verilegeimekte olan yani kendilerine arız olan hastalık ve yahut başka bir sebeple verilegelen bir tahsisattır. Meselâ bir kadı bir livada bulunurken tecennün eder. (O başkadır sesleri) Ona bu müstahikini ilmiyeden maaş verilir. Şimdi Adliye Vekâletine merbut da öyle Meselâ: Harput'ta tedrisât ile iştiğal eden ve meşhur müellifati ile kütüp ve resailile meşhur ulema var. Ve bunların tahsisatı var. Tedrisat öyle mekâna münhasır olmadığı için, livalardan, kazalardan herkes gelemediği için bu maaşat onların ayağına istihkakını göndermek mesabesinde. Bunu şimdi az görüyorsunuz. Fakat vaktiyle bu çok bir para imiş ve herkesi müreffeh ve Mesut edermiş. Fakat şimdi bu işletmiye, işletmiye böyle bir halde kalmış ve bu tahsisat pek kalil bir hale gelmiştir. Tabî bu meblâğ pek azdır. Sonra fetvahane heyeti eelilesirin bir sıfatı kazaiyesi vardır. (O fasıl geçti sesleri) Şer'îye Vekili Muhtereminden bir sual sormak isterim. Kuzât şimdi Adliye Vekâleti celilesine raptedilmiştir. Fakat hariçten gelen, memaliki ecnebiyedeki müftülerden gelen ilâmları tetkik etmek üzere Fetvahane bir sıfatı haiz değil mi? Bu suale cevap isterim. İkincisi Adliye Vekili Kapitülasyonların ilgasından dolayı bir komisyon teşkil etmiş ve bu komisyon ihzari bir surette filî teşebbüste bulunmaktadır. Acaba Sair memaliki islâmiyedeki Evkaf teşkilâtı için ne gibi teşebbüsâta bulunmuşlardır? Sonra tetkikat ve Telifati islâmiye Heyeti, Arapça muhaberât olacak olursa bunlar hakkında ne muamele yapabilir? Cevap isterim.

⁴⁷⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 22, s. 397-398.

- Keskin Hastanesi Hesap Memuru Cemal Efendinin Affı Hakkındaki İstida Encümeni Mazbatasına Dair Adliye Encümeni Mazbatası Hakkındaki Sözleri

Meclis'in 13 Eylül 1922 tarihli oturumunda Keskin Hastanesi'nde Hesap Memuru olan Cemal Efendi hakkında görüşme yapılmıştır. Bu görüşme esnasında söz alan Mustafa Sabri Bey, mazbatanın Adliye Vekâletine gönderilmesinde herhangi bir mananın olmadığını ifade ederek yeni bir teklif veya affın yapılacaksa bunun Meclisi Alinin yapacağını usule uygun bir şekilde uyararak şu konuşmayı yapmıştır⁴⁷⁹:

Reis Bey usule dair söyleyeceğim. Diğer takrirlerin müzakeresi mevzuubahsolamaz. Efendim, bu takririn mealine göre, Meclisi Âliniz mazbatayı şu takrirle kabul edip Adliye Vekâletine göndermesinde mâna yok. Müddeiumuminin zaten vazifesidir. Dâhilse dâhildir der. Değilse değildir der. Ancak yeni bir teklif, af ve saireyi Meclisi Âliniz yaparsa, yapacaktır.

- İşgalden Kurtarılmış Bölgelerde Terkedilmiş Mallar Üzerinde Yapılan Suistimal Hakkında Kütahya Vekili Ragıb Beye Gelen ve Mecliste Okunan Mektup Üzerine Sözleri

Meclis'in 25 Kasım 1922 tarihli oturumunda Memaliki Müstahlasada metruk mallar üzerinde yapılan suistimal hakkında Kütahya Vekili Ragıb Bey'e gelen mektubun mecliste okunması üzerine söz alan Mustafa Sabri Bey, Memaliki Müstahlasada terk edilmiş olan malları kötüye kullananlar hakkında Kütahya Vekili Ragıb Bey'e gelen ve Mecliste okunan mektupda İzmir Valisi'nin hem İzmir'de hem de İzmir'e ait olan yerlerde yolsuzluklara ait tedbir almak için bazı makamlardan tedbir amaçlı vazife istemiş olduğunu, fakat buna cevap verilmediğini söylemiştir. Buna dair şimdiye kadar hiçbir çeşit tedbirin alınmamış olduğunu ne polislerin ne de memurların gelmediğini, kendisinin Makamı Vekâletlerini haberdar etmiş ancak bu konuda da hiçbir teşebbüste bulunmadığı şeklinde şu konuşmayı yapmıştır⁴⁸⁰:

İzmir Valisi, gerek nefsi İzmir'de ve gerek izmir mülhakakında vâki olan yolsuzluklara ait tedabir ittihazı için makamı âlinizden, vekâleti celilenizden bâzı evamir telâkki etmek istemiş, fakat siz buna cevap vermemişsiniz. Buna dair şimdiye kadar hiçbir gûna tedabir yoktur. Ne polisler gelmiş, ne memurlar "gelmiştir, kendi umuru idaresine vâki olan müdahaleden Malkamı Vekâ letlerini haberdar etmiş, fakat siz bu hususta hiçbir teşebbüsatta bulunmamışsınız.

⁴⁷⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 23, s. 41.

⁴⁸⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 25, s. 78-79.

- Hiyaneti Vataniyeden 3 Sene Küreğe Mahkûm Eskişehirli Urkuş Kadın Hakkındaki Adliye Encümeni Mazbatası Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 23 Aralık 1922 tarihli oturumunda vatana ihanet suçundan 3 sene küreğe mahkûm edilmiş olan Eskişehirli Urkuş kadın hakkındaki Adliye Encümeni Mazbatasının Meclis'te görüşüldüğü sırada söz alan Mustafa Sabri Bey, Yunan Çavuşu ile Urkuş kadının konuşmasında şahidin olması üzerine kuma eşi gelmiş olması kanaat ve vicdanla yaklaşmış olduğundan dolayı verilen kararın onaylanması taraftarı olduğunu belirterek şu konuşmayı yapmıştır⁴⁸¹:

Evvelâ Yunan Çavuşu ile Urkuş'un konuşması, saniyen şühudun mevcudolması, salisen üzerine kuma eşi gelmesi, yani zevcinin tehhülünden muğber olması cürmüne karînei katiye ve kanaati vicdaniye hâsıl ettiğimden verilen kararın tasdiki taraftarıyım. Efendim Mesele pek bariz ve pek basittir. Bu kadının üzerine zevci evleniyor. Evlendiğinden dolayı bu kadın muğber oluyor. Zevcinin evvelce metfun silâhını Yunanlılar aleyhine istimal edeceği için bu Kuvayı Milliyeden diyerek zevcini gidin ihbar ediyor. Bu kadını Yunan zâbitleriyle, Yunan neferleriyle, Yunan kumandanlarıyla konuşurken ve Yunan onbaşıyla muhavere ederken gören şahitler vardır. Keza ilâmda bu silâhı ihbar ettiğine dair yine şahitler de vardır. Gerek şühudun şehadati ve gerek bu gibi delâil ve karinenin mevcudiyeti bu kadının mahkûmiyetini icabettiren delâil, karain ve berahindir. Hükmün tasdiki doğrudur. Şimdi mazbata reye vaz'edilmiştir. Adliye Encümeni mazbatası kabul edilmeyince, mahkemenin vermiş olduğu ilâmın tasdiki ieabeder, reye vaz'etmek de istemez. Efendim metfun eslilayı haber vermek hiyaneti vataniye eürmünün en büyüklerindendir.

Siird Mustafa Sabri

- Mustafaoğlu Ali Başo'nun Bakıyei Müddeti Cezaiyesinin Affı Hakkındaki Kanun Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 23 Aralık 1922 tarihli oturumunda Mustafaoğlu Ali Başo'nun Bakıyei Müddet cezasının affı hakkında görüşme yapılmıştır. Bu görüşme esnasında söz alan Mustafa Sabri Bey, af meselesinin ayrı emniyet meselesinin ayrı olduğunu, mahkemenin hüküm vermekte olduğunu ifade ederek, Heyeti Vekilede bir emniyet meselesinin var olduğunu belirterek Heyeti Vekilenin bir af talebinde bulunması

⁴⁸¹ TBMM ZC, D. 1, C. 26, s. 13-14.

gerektiğini affi talep edilen kişinin hastalığının ve raporunun mevcut olması gerektiğine dair şu konuşmayı yapmıştır⁴⁸²:

Af meselesi başka, emniyet meselesi yine başkadır. Mahkeme kanaat etmiş, hüküm vermiş, fakat Heyeti Vekilenizce de bir emniyet meselesi vardır. Heyeti Vekilei Muhteremeniz bir af talebinde bulunuyor. Affi talebedilen kimsenin hastalığı mevcudolduğuna dair raporu vardır. Rapora nazaran müptelâ olduğu hastalıktan rehayabolamıyacağımdan af hakkında Heyeti Vekileden bir lâyihai kanuniye geldi. Bu Heyeti Vekileye itimat ve emniyet meselesidir. (Reye... Ekseriyet yok, sadaları)

- İdare-i Kura ve Nevahi Kanun Layihası Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 15 Ocak 1923 tarihli oturumunda İdare-i Kura ve Nevahi Kanun Layihası görüşmesi üzerine söz alan Mustafa Sabri Bey, ilgili Fiyatların yükselmiş olduğunu Sulh Hâkimleri'nin fiyatları iki bin beş yüzden beş bin kuruşa çıkarttıklarını, Heyeti Celileninde beş bin kuruşu uygun görmeyerek elli bin kuruşa kadar çıkarılmasını, buna Sulh mahkemelerinin yetki vermiş olduğunu söylemiştir. Bu fiyatın yüksek bir meblağ olduğunu belirtmiş daha önceden kendisinin iki bin beş yüz kuruşa çıkarılmasını teklif ettiğini ancak vermiş olduğu tekliften vazgeçerek beş bin kuruş olmasının daha uygun olduğunu ifade etmiştir. Bununla ilgili bir takrir vermiş olduğunu ve bunun dikkate alınmasını rica ettiği şu konuşmayı yapmıştır⁴⁸³:

Efendim hakikaten zamanın tebeddülüyle ahkâmın tagay- yürü inkâr edilemez. Evvelce nahiye meclislerinin hüküm verdikleri meblâğ, paranın kuvvei iş tiraiyesi ve kuvvei tedavüliyesi noktasından, 150 kuruşun kuvvei iştiraiyesini bugün nazarı itibara alacak olursak hiç olmazsa otuz lira eder. Evvelce yüz elli kuruşa yüz elli kuruş ilâve edildiği takdirde bir tek öküz alınabilirdi. Binaena leyh es'ar yükselmiştir ve sulh mahkemeleri hakkındaki Kanun neşredildiği zaman iki bin beş yüz kuruşa hükmederken ahiren iki bin beş yüz kuruş kâfi gelmediğinden sulh hâkimlerinin salâhiyeti beş bin kuruşa çıkarılmıştır. Heyeti Celilenizce beş bin kuruş da kâfi görülmiyerek elli bin kuruşa kadar sulh mahkemelerine salâhiyet verilmiştir. Meselâ bugün köylünün bir dönüm ekinini hayvanata yedirirlerse yedirilen imezkûr ekin on kile olacak olursa, lâalkai elli lira eder ve bir dönüm afyon yedirirlerse on okka afyon sütü eder. Eğer nahiyeye bir; dönüm mezruata icrayı hükmetmek için salâhiyet vermiyeeek olursak o salâhiyeti kazaiye mevhum kalır. Binaenaleyh bu noktai nazardan bin kuruş gibi

⁴⁸² TBMM ZC, D. 1, C. 26, s. 23-24.

⁴⁸³ TBMM ZC, D. 1, C. 26, s. 371-372-455-461-465-466.

gayrikâfi bir salâhiyeti kazaiye vermektense bu miktarın tezyidini Meclisteki ahvali ruhiyeyi evvelce keşfetmeksizin iki bin beş yüz kuruşa çıkarılmasını teklif etmiştim. Madem ki, Heyeti Celilenizce beş bin kuruşa müzaheret vardır; bendeniz de beş bin kuruş olmasını teklif ederim ve evvelce teklif ettiğim iki bin beş yüz kuruştan feragat ediyorum. Malûmuâliniz mahkemeye gelen müddeaaaleyh, müddeinin muhakemesini sürüncemede bırakmak için müddeinin iddia ettiği müddaabihe iki bin kuruş denildiği takdirde müddeaaaleyh (beş bin kuruş derse böyle tertibat ve tasniata karşı bu kanunda tedabiri mania yoktur. Binaenaleyh Sulh mahkemeleri Kanununda bu tedabir düşünülmüş ve denilmiş ki; müddeaaaleyh tarafından mukabil bir dâva dermeyan olduğu zaman, o dâvayı dahi rüyete, sulh hâkimleri mezundur. Binaenaleyh bu maddeye de deavii mütekabile kaydı konulmalıdır. Bendeniz buna dair bir takrir verdim ve nazarı dikkate alınmasını rica ediyorum. Efendim Müfid Efendi Hazretleri dâvayı mütekabile meselesini mevzuubahsetti ki bu, yoktur. Bu ukut, kanunun maddei mahsusundadır. Böyle tahsisan kanuna dercedilmesindeki hikmet ise; malûmuâliniz, müddeinin birisi beş bin kuruş alacak dâvası ikame ettiğinden müddeaaaleyh der ki efendim; buna ben (30) ölçek buğday verdim. Beher ölçegi ikişer liradan (60) lira eder. Binaenaleyh bunun dâvasını heyeti idareye vermek ve kendisinin salâhiyeti haricinde göstermek ve onun dâvasını sürüncemede bırakmak için, böyle bir tedbir alırlar. Bu gibi hileli olarak alınacak tedbiri setir için bu deavii mütekabile kelimesi vaz'olunmuştur. Bu esasen Sulh Kanununun maddei mahsusasmda vardır ve esbabı mucibesi de bunu nâtık ve vazıhtır. Saniyen malûmuâliniz heyeti idarenin vermiş olduğu sulhnameyi, müdür icraya vazedebilecek. Fakat haricen vâki olacak sulhnameden tarafeyinden biri ledeliap, feragat edecek ve bir mahiyeti resmîyeyi haiz olamayacak. Binaenaleyh bu noktalarda Müfid Efendi Hazretlerinin mütalâatı vâri't değildir. Bu heyeti idarenin vermiş olduğu surhname bir mahiyeti refmîyeyi haiz olacak ve müdür tarafından icra edilebilecektir. Fakat haricen olsa onun hiçbir vakit mahiyeti resmîyesi olmayaca'k ve kabili tenfiz olmayacaktır. Onda bir mâna yoktur. Binaenaleyh bu fıkra yerindedir. Badema artık köylünün istihsalâtını şehre naklettiremeyeceğiz. Koyunu, buğdayı, yumurtası artık memlekette kalacak; şehirde kalınyacak. Köylünün istihsalâtı köyde kalmalı. Şehirlilerin dâvası istinaf olunamaz. Olsa olsa temyiz olunur. Bu da iMahkemei Temziye gidecektir. Binaenaleyh köylünün dâvasını şehre götürüp parasını han, otel masrafına verdirmeyeceğiz. Efendim dâvanın usulü muhakemesi ne şekilde olacak? Gelecek nahiye heyeti nasıl hareket edecek? Bu kanunun usulü muhakemesine mi ittiba edecek? Yoksa usulü hukukiyeye mi riayet edecek? Şimdi nahiye heyeti iki

kanuna ittiba etmekle müşkül bir vaziyette bulunacaktır. Acaba bu göreceği, hallü fasledeceği dâvayı usulü hukukiyeye mi riayet ederek yapacaktır? Bunda şüphe vardır. Mamañih Lûtfi Bey biraderimize çok teşekkür ederim. Köylü efendilerimizin ilim ve irfanı yüksek olduğundan dolayı tasrihe lüzum yoktur, buyurdular, ilim ve irfanını methettiği köylü namına teşekkür ederim, Mamañih bu maddenin burada kalmasına lüzum vardır. Dâvalar iki kasımdır, dâvayı sahiha ve dâvayı gayrisahihadır. Bu, dâvayı gayrlsahihayı gösteriyor. Şimdi efendini bendenizin oturduğum haneyi birisi dâva ederse ben de; başkasından falan adamdan icar ettim, benim, tahti ıearımdadır, dersem defî olmaz mı efendim? İkinci bir madde daha, bu oturduğum ev bana vediadır, rehinedir. Bu mecellede vazıhtır, sarihtir. Buna mesaili nemse tâbir edilir. Onun için ona göre tesbit edilmek lâzımgelir.

- İdarei Kura ve Nevahi Kanun Layihası ve Encümeni Mazbatası Hakkında Sözlere

Meclis'in 22 Ocak 1923 tarihli oturumunda İdarei Kura ve Nevahi Kanun Layihası ve Encümen Mazbatası hakkında bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşme esnasında söz alan Mustafa Sabri Bey, Heyeti Celilede dikkate alınan tahririn Niğde Vekili Hilmi Efendinin olduğunu, tahririn beş bin kuruşa kadar menkul ve gayrimenkul davaları içerdiğini Heyeti Celilenin dikkate aldığı bir tahririn Adliye Encümeni bunu düzenleyip bazen de bunun zıddına dair bir madde teklif etmiş olduğuna dair şu konuşmayı yapmıştır⁴⁸⁴:

Efendim Heyeti Celilenizce nazarı dikkate alman tahrir Niğde Mebusu Hilmi Efendi biraderimizindi. «Beş bin kuruşa kadar menkul ve gayrimenkul deaviyi kabili istinaf olmak üzere rüyet ve hal ve fasleder» şeklinde idi. Malûmuâliniz Heyeti Celilenin nazarı dikkate aldığı bir tahriri Adliye Encümeni tadil ediyor ve hattâ onun zıddına olarak bir 'madde teklif ediyor. Burası böyle 'olmakla beraber temyizden «müstesna şimdiye kadar hiçbir dâva görülmemiştir. Yalnız istiklâl mahakimi mükarraratu Temyizden müstesna idi. Eskiden Hicaz kıtasında 60 bin kuruşa. kadar, Yemen kıtasında 6 bin kuruşa kadar olan deaviyi kalbilî istinaf ve Temyiz olraamak üzere rüyet ederlerdi. Turku temyizi seddedecek hiçbir akıl ve mantık yoktur. Çünkü insanlar daima hata edebilirler. Binaenaleyh bu turku temyizi seddetmek aklen mantıkan ve ne ilmen ve ne de şekli hazır itibariyle muvafık değildir. Sulh hâkimlerinin kararlarında da temyiz

⁴⁸⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 26, s. 449.

vardır. Sulh hâkimlerinin ita ettikleri mu'karreratın kâffesi kabili temyizdir. Binaenaleyh bu temyiz ciheti meftun olarak kalmalıdır.

Af meselesi başka, emniyet meselesi yine başkadır. Mahkeme kanaat etmiş, hüküm vermiş, fakat Heyeti Vekilenizce de bir emniyet meselesi vardır. Heyeti Vekilei Muhteremeniz bir af talebinde bulunuyor. Affi talebedilen kimsenin hastalığı mevcudolduğuna dair raporu vardır. Rapora nazaran müptelâ olduğu hastalıktan rehayabolamıyacağından af hakkında Heyeti Vekileden bir lâyihai kanuniye geldi. Bu Heyeti Vekileye itimat ve emniyet meselesidir. (Reye... Ekseriyet yok, sadaları)

- İdare-i Kura ve Nevahi Kanun Layihasının 180. Maddesi Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 1 Şubat 1923 tarihli oturumunda İdare-i Kura ve Nevahi Kanun Layihasının 180. Maddesinin görüşülmesi üzerine konuşan Mustafa Sabri Bey, İki kadının veya bir erkeğin dercedilmesi, erkeklerin ve herkesin haberdar olacağı bir hukuk meselesinin olduğunu, bazı zorunlu hallerin ise ayrı olduğunu ifade etmiştir. Kadınların başka biriyle hamamda kavga etmesi veya birbirini yaralaması gibi davalara da hâkimler kurulunun baktığını, burada kanunun bunu yasaklamadığı şeklinde şu konuşmayı yapmıştır⁴⁸⁵:

Efendim, iki kadın bir erkek dercedilmesi, erkeklerin ve umumun muttali olacağı mesaili hukukiyededir. Böyle bir heyeti hâkimenin mesaili hukukiyede kütübü mufassalaya, Kavanini Medeniyeye müracaa'tle halli müşkülât eylemesi tabiidir. O uttilai mümkün olmıyan, zaruret yerleri ve zaruret mahalleridir. Zaruret mahalleri müstesnadır. Kadınlar yekdiğeriyle hamamda kavga ederler de birbirini cerhederlerse bu –gibi dâvaları heyeti hâkime görebilir. Burada kanun bunu menetmiyor, nehyetmiyor, tasrih etmiyor, sakıt kalıyor. Sâkit kalan yerde hükkâm içtihatla halli müşkülât eder.

MADDE 180. — Hukuk dâvalarında müddeinin dâvasını iki erkek veyahut bir erkek ile iki hatun ikamesiyle ispat etmesi lâzımdır. Bir erkek veyahut yalnız iki hatunun şahadetleri hükme kâfi değildir⁴⁸⁶.

⁴⁸⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 27, s. 104.

⁴⁸⁶ **MADDE 180.** — Hukuk dâvalarında müddeinin dâvasını iki erkek veyahut bir erkek ile iki hatun ikamesiyle ispat etmesi lâzımdır. Bir erkek veyahut yalnız iki hatunun şahadetleri hükme kâfi değildir

- İdare-i Kura ve Nevahi Kanun Layihasının 181. Maddesi Hakkındaki Sözler

Meclis'in 1 Şubat 1923 tarihli oturumunda İdare-i Kura ve Nevahi Kanun Layihasının 181. Maddesi Meclis'te görüşüldüğü sırada söz alan Mustafa Sabri Bey, Mecelle gereğince hâkimlerin tarafsız olacağını, ne dava eden ne de dava edilen davalarının sonuçlarına dair açıklamada bulunamayacaklarını, Sulh kanununda ise davacı davasını açıkladığı surette davanın mesmu olmadığını ifade etmiştir. Mecellede bizzat şahitler varken Sulh kanununda ise Muhtar, hâkim kılınmış olduğunu, birçok hükmün Sulh Kanuniyle Mecellenin genel hükümlerini kısmen değiştirip, kısmen de ortadan kaldırmış olduğu şeklinde şu konuşmayı yapmıştır⁴⁸⁷.

Mecelle mucibince hâkimler bitaraf olacak, ne müddeiye ve ne de müddeaaaleyhe dâvasının neticesine dair bir beyanatta bulunmayacaktır. Halbuki Sulh Kanununda müddei geldiği dakikada, dâvasını teşrih ettiği surette bu dâva mesmu değildir yahut ikame ettiği şahitlerin şahadetleri makbul değildir diye hâkim ilk nazarda müddeiye tevhim etmeye salâhiyettar, halbuki Mecellede ise hâkimde böyle bir salâhiyet yoktur. Sonra Mecellede şahitlerin tezkiyesi zaruri iken Sulh Kanununda hâkim, muhtar kalmıştır. Birçok ahkâm Sulh Kanuniyle Mecellenin ahkâmı umumiyesini kısmen tebdil, kısmen ilga, kısmen tağyir etmiştir. Söyledim, okursanız anlarsınız. Rica ederim sözümü kesmeyiniz. Çıkar, burada söylersiniz Müfid Efendi Hazretleri. Sulh Kanunu hâkimlere böyle salâhiyeti vâsia vermekte iken Mecelle vermemektedir. Bu da Nahiye Kanunudur. Kavanini hususiyededir. Kazanın mekân ve zaman itibariyle takyidi, yine Mecellenin ahkâmı sarihasındandır. Köylünün kütüp ve kavanini müdevvene ve mufasssaya müracaatleri ve okumak için vakitleri bulunamayacağından gözlerinin önünde olması zaten mevcudolan bir kanunu diğer kanunlarda aramak külfetinden vareste kılmak için bu kanun evvelce kabul edilmiştir. Şükrü Bey tarafından varidolan mütalâa, tekrar müzakere edilmez. Binaenaleyh bu kanunun reye vaz'edilmesini usul noktai nazarından arz ve teklif eylerim.

MADDE 181 — Nahiye heyeti kazaiyesinde rüyet edilecek mesaili hukukiye ve cezaiyenin usulü istimal Mecelle'nin Kitabülbeyyat'ıyla Usulü Muhakemei hukukiye ve eezaiyeye tevfiik olunur. Kitabı mezkûrla Usulü muhakeme kanunları işbu kanuna raptedilecektir⁴⁸⁸.

⁴⁸⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 27, s. 107-109.

⁴⁸⁸ **MADDE 181** — Nahiye heyeti kazaiyesinde rüyet edilecek mesaili hukukiye ve cezaiyenin usulü istimal Mecelle'nin Kitabülbeyyat'ıyla Usulü Muhakemei hukukiye ve eezaiyeye tevfiik olunur. Kitabı mezkûrla Usulü muhakeme kanunları işbu kanuna raptedilecektir.

- İdare-i Kura ve Nevahi Kanun Layihasının 183. Maddesi Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 1 Şubat 1923 tarihli oturumunda idare-i Kura ve Nevahi Kanun Lâyihasının 183. Maddesi ile ilgili Meclis'te bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşme esnasında söz alan Mustafa Sabri Bey, Sulh kanununda bir esas kabul edildiğini, esasta şahitlerin o günkü masrafını mahkeme takdir ederse karşı tarafın bunun ödeyeceğini belirterek, şahitlerin o gün bizzat gelecek olmaları onları işinden olduğunu, gelen şahitlerin ise fukara olduğunu buna binaen şahitlerin masraflarının verilmesine dair teklif vererek şu konuşmayı yapmıştır⁴⁸⁹.

ihzar ediliyor ama gelecek şahitler fukaradır, değirmeninden, pazarından çiftinden kalır, Sulh Kanununda bir esas kabul edilmiştir. Şahitlerin o günkü masarifi mahkeme takdir eder, haksız tarafa hükmeder. Şimdi şahitler cehren gelecekler, fakat o gün değirmeninden, pazarından, çiftinden kalacaklar. İdarei maişetlerinden mahrum olacaklar, kimse için cebrolmadığı esasına, kaidei hukukiyesine binaen ve bir de (Eğer Ekrimüşşühud) hadisi Şerifine imtisalen şahitler ikram olunur; buna binaen şahitlerin masarifi yevmiyelerinin verilmesini teklif eylerim.

MADDE 183. — Evlâd ve ahfadın peder ve valideleriyle ced ve cedleri de ve bunların dahi evlâd ve ahfadı ve zevç ve zevce ile şirketten dolayı şeriklerden, birinin ve müddei veya müddaaleythin dıtıtifakiyle taayyüş edem adanı ile aylıklı hizmetkârını bunlardan birisi lehinde ve vasinin yetim ve vekilin müekkil hakkında ve kefil frilimal olan kimsenin asıl medyun canipten deyinin eda kılındığı yolunda vukubulan şahadetleri makbul olmadığı misillû rakkas ve maskara gibi namusu mürüvveti muhil hal ve hareketi itiyadeden ve aleyhinde şahadet eylediği kimseyle adaveti dünyeviyesi örf en malûm olan eşhasın ye alelhusus kizbi mâruf bulunan kesaaın dahi şahadetleri medarı hükırnolamaz. Ancak kapıyoldaşlann ve beyinlerindeki dosluk yekdiğeri malında tasarruf mertebesine vâsıl olmıyan dostların ve bâlâda beyan olunan derecede karabeti bulunmıyan sair akrabanın birbirine şahadetleri makbul ve muteberdir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 27, s. 113.

⁴⁹⁰ **MADDE 183.** — Evlâd ve ahfadın peder ve valideleriyle ced ve cedleri de ve bunların dahi evlâd ve ahfadı ve zevç ve zevce ile şirketten dolayı şeriklerden, birinin ve müddei veya müddaaleythin dıtıtifakiyle taayyüş edem adanı ile aylıklı hizmetkârını bunlardan birisi lehinde ve vasinin yetim ve vekilin müekkil hakkında ve kefil frilimal olan kimsenin asıl medyun canipten deyinin eda kılındığı yolunda vukubulan şahadetleri makbul olmadığı misillû rakkas ve maskara gibi namusu mürüvveti muhil hal ve hareketi itiyadeden ve aleyhinde şahadet eylediği kimseyle adaveti dünyeviyesi örf en malûm olan eşhasın ye alelhusus kizbi mâruf bulunan kesaaın dahi şahadetleri medarı hükırnolamaz. Ancak kapıyoldaşlann ve beyinlerindeki dosluk yekdiğeri malında tasarruf mertebesine vâsıl olmıyan dostların ve bâlâda beyan olunan derecede karabeti bulunmıyan sair akrabanın birbirine şahadetleri makbul ve muteberdir.

- Hiyaneti Vataniyeden Üç Sene Küreğe Mahkûm Medineli Hacı Mehmed Hakkındaki Evrakı Hükmiyenin Gönderildiğine Dair Adliye Vekâleti Tezkeresi ve Adliye Encümeni Mazbatası Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 15 Şubat 1923 tarihli oturumunda Hiyaneti Vataniyeden üç sene küreğe mahkûm olan Medineli Hacı Mehmed hakkındaki evrakın hükmünün gönderildiğine dair Adliye Vekâleti tezkeresi ve Adliye Encümeni mazbatasını Meclis'te görüşülmüştür. Bu görüşme esnasında söz alan Mustafa Sabri Bey, mahkûm edilen Medineli Hacı Mehmed için bunun tahliyesini yapmak, onu memleket haricine çıkarmak onun için bir lütuf olacağını bu kararı vermenin Heyeti Aliyeye bırakılmasının doğru olacağı şeklinde encümen mazbatasının kabulü teklifini vererek şu konuşmayı yapmıştır⁴⁹¹.

Efendim bir heyeti içtimaiye arasında irtikâbedilen bir cürmün cezası rakı kaza o heyeti içtimaiyeye aittir. Eskişehir'de hakkı hükümet ve oranın heyeti içtimaiyesi bize aittir. Mutazarrır olan heyeti içtimaiyemizdir. Salih Efendi biraderimiz bu adamı memleket haricine çıkaralım diyor. O adam bu muamele için alelre's velaym der ve fazla olarak teşekkür ederim der çıkar, gider. Ve cezasız kalır. Heyeti içtimaiyemiz arasında cürüm irtikâbeden bir adamın tarafımızdan tecziyesi gerek aklen gerek mantukan ve gerek siyaseten lâzım ve lâbütken bunu tahliye edip bırakmak memleket haricine çıkarmak onun için bir lûtuftur. Bendenizce mücrimlere lütuf etmek mantıkça gayrikabili kabuldür. Bununla beraber Meclisin bir kararı vardır ki, böyle hiyaneti vataniyeden dolayı mevkufinin evrakı behemehal müstacelen müzakere edilecektir. Eğer bu karardan rücu edilecek olursa o başka. Bununla beraber hüküm Heyeti Aliyenize aittir. Mamefih bunun hiyaneti vataniye olduğu bedihidir. Diyor ki ben Yunanlıyım, ben İngilizim. Yani, Türk değilim. Tabii ki bunun Yunanlı olduğu ve Yunan amaline hizmet ettiği kavlen sabit oluyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti aleyhine kavlen hezeyanda bulunuyor. Böyle hezeyanda bulunan adamların irtikâbettikleri cürümlere hiyaneti vataniye demiyecerseniz başka kimi hiyaneti vataniye ile itham edeceksiniz? Binaenaley encümen mazbatasının kabulünü teklif ederim.

⁴⁹¹ TBMM ZC, D. 1, C. 27, s. 340-341-342.

- Hapishanesinin Değiştirilmesini İsteyen Kayseri'nin Kızık Köyünden Mustafaoğlu Hacı Mehmed'in Dilekçesinin Reddine Dair Adliye Encümeni Mazbatası Münasebetiyle Sözleri

Meclis'in 15 Şubat 1923 tarihli oturumunda Kayseri'nin Kızık köyünden hapishanenin değiştirilmesini Mustafaoğlu Hacı Mehmed'in dilekçesinin reddine dair Adliye Encümeni Mazbatasının Meclis'te bir görüşmesi olmuştur. Bu görüşme sırasında söz alan Mustafa Sabri Bey, karar sahibinin bunu inkâr etmediğini idari bir karar olduğunu kendisinin de buna bir itirazı olmadığını söyleyerek o vakitte istiklal mahkemesinin karar vermiş olduğunu fakat engel olunca buna dönmek gerektiğini, Sivas'tan Kayseri'ye ye naklinin haklı olduğunu beyan etmiştir. Kayseri hapishanesinde hapsedilmesinin tamamlaması kararına muhalefet şeklinde teklifte bulunmuş ve şu konuşmayı yapmıştır⁴⁹².

Efendim, sahibi istida verilen karara itiraz etmiyor. Diyor ki; hana Sivaista müddeti malhpusiyetimin ikmaline karar verilmiştir. Fakat bu karar bir idari karardır. Kanuna muvafık bir karar değildir, diyor. Bir oürüm mürtekinin mensubolduğu mahal hapsanesinde ikmali müddet etimasi, eğer o hapisanede kalacak olursa diğer efkârı da tes'mim edeeği noktasından bu ciheti nazardan dur tutalımış, olan İstiklâl mahkemesi pekâlâ bir karar vermiş. Bendeniz karara itiraz etmiyorum, sahibi istida da karara itiraz etmiyor. Yalnız diyor ki, o vakit İstiklâl mahkemesi karar vermiştir. Fakat mâni mil olunca memnu avdet eder. Büyük Millet Meclisi Hükümetinin daha [takarrür ve tahkim ve tarsin edilmediği zamanlarda böyle kararlar verilebilir. Fakat bugün Elhamdülülâhi Taâlâ Hükümetimiz olan Büyük Millet Meclisi Hükümeti teessüs etmiştir. Binaenaleyh herkes dâvamızı anlamıştır. Efkarın tesmim edilmesi ihtimali akıldan ba'iddir. Bununla beraber bu gibi nakili mevkuftin mesaili Adliye Vekilinin salâhiyeti idariyesi dâhlindedir. Binaenaleyh şu istida veçhile mahpusiyetinin ikmali için Sivas'tan Kayseri'ye nakli için vâki dan talebi muhikdir. Çünkü mâni ızâil olmuştur ve bumun nakline cevaiz vardır. O vakit İstiklâl mahkemesi cevaz vermiştir. Eğer Kayseri Hapsanesinde kalacak olursa bâzı efkârı tesmim edeceği ihtimaline binaen oraya gönderilmişti. Halbuki, kararların katî ve kanuni sarahate istinadetmesi lâzımgelirken hükkâm ihtiyata da riayet ötmesini muvafık görürsek behemhal bu istidası muhiktir ve nefsülemre muvafiktir. Ve kanuna da mutaibiktir. Binaenaleyh

⁴⁹² TBMM ZC, D. 1, C. 27, s. 345-346.

istidası veçhile (Kayseri Hapsanesinde mahpusiyetinin ikmalini muhalefetimiz veçhile - teklif ederim

4.4.4. Hakkındaki Diğer Bulgular

- Siird Vekili Mustafa Sabri Efendinin Geçmiş Elazığ Valisi Galib Beyin Kayseri’de Bulunan Mallar ve Mülklerinin Elkonulmasına Dair Temenni Takririne Cevaben İcra Vekilleri Riyasetinden Gelen Tezkere

Meclis’in 10 Kasım 1921 oturumunda Mustafa Sabri Bey, Elazığ Valisi Galib Bey’in Kayseri’de bulunan taşınmaz mallara el koyulmasına dair temenni takririne cevaben İcra Vekilleri Riyasetinden gelen tezkere okunmuştur⁴⁹³.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kiyaseti Celilesme

7.X. 1337 tarih ve 904/1709 nunmraih tezkerei celilerine cevaptır.

Mâmuretülazizz vali esbaikı Galib Beyin Kayseri de uhdesinde bir gûna emlâk olmadığı ve yalnız zevcesi namına bâzı emlâk muteayyed olduğu Maliye Vekâletinden mevrutt 1. X 1337 tarihli cevabi tezkerede bildirilmiş olmakla arzı keyfiyet olunur, efendim.

*İcra Vekilleri Heiyeti Reisi Ve
Erkânı Harbiyei Umumiye
Reis Vekili*

4.4.5. Kullandığı İzinler

Mustafa Sabri Bey 27 Ekim 1920 tarihinde iki ay izin⁴⁹⁴, 21 Nisan 1921 tarihinde üç ay izin⁴⁹⁵, 12 Mayıs 1921 tarihinde üç ay izin⁴⁹⁶, 30 Mart 1922 tarihinde üç ay izin⁴⁹⁷, 8 Mart 1923 tarihinde üç ay izin⁴⁹⁸ kullandığı tespit edilmiştir.

4.5. Necmeddin Bey’in Meclis Faaliyetleri

I. Yasama dönemi içerisinde 1 teklif vermiş olan Necmeddin Bey teklifi kabul edilmiştir. Meclisteki diğer milletvekillerinin hazırlamış olduğu 19 ortak takrir ve teklifte imzası tespit edilen Necmeddin Bey, Meclis tarafından 5 defa izinli sayılmıştır.

⁴⁹³ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 147-148.

⁴⁹⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 5, s. 204, 205.

⁴⁹⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 10, s. 55.

⁴⁹⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 10, s. 281.

⁴⁹⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 418.

⁴⁹⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s. 40.

4.5.1. Necmeddin Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Necmeddin Bey'in TBMM çatısı altında almış olduğu görevlere bakıldığında; 1. yasama yılında Muvazene-i Maliye Encümeni Üyeliği⁴⁹⁹, 2. yasama yılında 4. Şube Üyeliği⁵⁰⁰, 3. yasama yılında 2. Şube Üyeliği⁵⁰¹, 3. yasama yılında Kavanini Maliye Encümeni Üyeliği⁵⁰², 4. yasama yılında Kavanini Maliye Encümeni Üyeliği⁵⁰³, 4. Yasama yılında 4. Şube Üyeliği⁵⁰⁴ görevlerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Meclisteki gruplardan Necmeddin Bey Birinci Grupta yer almıştır⁵⁰⁵.

4.5.2. Necmeddin Bey'in Teklifleri ve Takrirleri

4.5.2.1. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Teşekkürnamesi ve Taltif Usulü Hakkında Kanun Tasarısının 6. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Teklifi

Meclis'in 13 Eylül 1921 tarihli oturumunda TBMM tarafından verilen teşekkür yazısı ve bir şahsın nişan, madalya, aylık artırma vb. şeylerle ödüllendirme usulü hakkındaki kanun tasarısının 6. Maddesinin⁵⁰⁶ görüşülmesi sırasında Necmeddin Bey, 6. Maddenin çerçevesi bir şekilde düzeltilmesini ve Büyük Millet Meclisi takdirnamesiyle bir şahsın nişan, madalya, aylık artırma ile ödüllendirmesini Başkomutanlık veya en büyük askeri makamın aracılığı ile Büyük Millet Meclisi'ne bildirmesine dair teklif vermiştir⁵⁰⁷.

Riyaseti Celileye

Altıncı maddenin berveçhi zir tadilini teklif ederim.

Madde 6. — Büyük Millet Meclisi takdirnamesiyle taltif Başkumandanlık veya en büyük askerî makamın tavassutu ile Büyük Millet Meclisine arz ve inha olunur.

Siird

⁴⁹⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 5, s. 51.

⁵⁰⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 9, s.19.

⁵⁰¹ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 21

⁵⁰² TBMM ZC, D. 1, C. 21, s. 33.

⁵⁰³ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s. 42.

⁵⁰⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s.121.

⁵⁰⁵ Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri ve Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 262.

⁵⁰⁶ **MADDE 6.** — Büyük Millet Meclisi takdirnamesiyle taltif Başkumandanlık tavassutu ile Büyük Millet Meclisine arz ve inha olunur.

⁵⁰⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 12, s. 213.

Necmeddin

Necmeddin Bey'in yapmış olduğu teklife rağmen 6. Madde *Başkumandanlık Kanunu yürürlükte olduğu sürece Başkumandan; kanunun yürürlükten kaldırılması halinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından TBMM'ye teklif olunacağı* biçiminde kanunlaştırılmıştır⁵⁰⁸.

4.5.2.2. Diğer Milletvekilleriyle İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifleri

- Erzurum Mebusu Salih Bey İle rüfekasının, muhacirin tarafından verilen istidaların merbuten takdim edildiğine ve bu muhacirlerin memleketlerine sevkine dair takrir⁵⁰⁹.
- Malatya Mebusu Lûtfi Beyle rüfekasının, Büyük Millet Meclisi azası harcırahlarından yüzde kırk tenzilât yapılması esbabının tenvir edilmesine dair takrir⁵¹⁰.
- Burdur Mebusu İsmail Suphi Beyle Arkadaşlarının, ordunun ne dereceye kadar iksa edilebileceğine dair Müdafaa-i Milliye'den olan sual takririnin istizaha kalbi hakkında takrir⁵¹¹.
- Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Beyle 62 arkadaşının, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine gazilik unvanı verilmesine ve müşirlik rütbesi tevcih edilmesine dair kanun teklifi⁵¹².
- Erzincan Mebusu Tevfik Beyle 82 Arkadaşının, Dersimli Zeynozade Beko Ağa'nın maluliyetine binaen bakıyei müddeti cezaiyesinin affına dair kanun teklifi⁵¹³.
- Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının, heyeti vekilenin salahiyyet ve vazifesine dair encümeni mahsusa tanzim edilmiş olan kanun teklifinin, icra vekillerinin sureti intihabı ve heyeti vekile reisinin meclisçe tasdiki noktasından da tekrar tetkik edilmek üzere kanunu esasi encümeniyle encümeni mahsusa havale edilmesine dair takrir⁵¹⁴.
- Aydın Mebusu Esad Efendi İle arkadaşlarının, hiyaneti vataniye mücrimininden bir kısmının affı hakkındaki kanun teklifleri üzerine Adliye Encümenince tanzim edilmiş olan mazbatanın, ruznameye alınması hakkında takrir⁵¹⁵.
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle 75 refikinin heyeti umumiye içtimainin dört ay olmasına ve saireye dair kanun teklifi⁵¹⁶.

⁵⁰⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 12, s. 213.

⁵⁰⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 3. s. 402.

⁵¹⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 3. s. 503.

⁵¹¹ TBMM ZC, D. 1, C. 5. s. 134-135.

⁵¹² TBMM ZC, D. 1, C. 12. s. 263-264.

⁵¹³ TBMM ZC, D. 1, C. 12, s. 265.

⁵¹⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 15, s. 4.

⁵¹⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 15. s. 36-37.

- Adana Mebusu Zamir Beyle Arkadaşlarının, ziraat makinalarında müstamel mevaddı müşteile ve damızlık hayvanat ve kimyevi gübrelerin gümrük resminden muaf olmasına dair kanun teklifinin perşembe ruznamesine alınmasına dair tavriri⁵¹⁷.
- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyle arkadaşlarının, Meclisin Ankara'dan başka bir mahalle nakli hakkındaki 115 imzalı tavriri⁵¹⁸.
- Sinob Mebusu Dr. Rıza Nur Beyle 78 Arkadaşının, Osmanlı İmparatorluğunun Münkariz Olduğuna ve Yeni Türkiye Hükümetinin onun vârisi bulunduğuna ve Makamı Hilâfetin esaretten kurtulacağına dair tavriri⁵¹⁹.
- Bolu Mebusu Dr. Fuad Beyle arkadaşlarının, Himayietfal Cemiyetinden posta ve telgraf ücreti alınmamasına dair kanun teklifi⁵²⁰.
- Maraş Mebusu Hasib Beyle Arkadaşlarının, İkinci Kolordu Mütahhidi Sabıki Mehmed Efendinin zayi olan senedi hakkındaki tezkerenin müstacelen müzakere edilmesine dair tavriri⁵²¹.
- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyin ve Erzurum Mebusu Salih Efendi İle arkadaşlarının, ceza kanununun 203'üncü maddesine zeyledilecek mevad hakkındaki teklifi kanununun müzakere edilmesine dair tavriri⁵²².
- Muş Mebusu Abdülgani Beyle arkadaşlarının, 6'ncı avans kanununun yedinci maddesinin tefsirine dair tavriri⁵²³.
- Erzincan Mebusu Tevfik Beyle rüfekasının, Vilâyatı Şarkiye muhacirlerinin dört ay daha askerlikten tecillerine dair tavriri⁵²⁴.
- Aydın Mebusu Esad Efendi ile 120 refikinin, Teşkilâtı Esasiye Kanununun maddei müzeyyesinin ilgasına ve tecdidi intihaba dair kanun teklifi⁵²⁵.
- Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi İle rüfekasının, Şer'iyeye Vekili Vehbi Efendinin müstahikkîni ilmiye tahsisatının kendi dairei intihabiyesi ulemasına tahsis ettiğine ve kayınbiraderini himaye eylediğine dair Şer'iyeye Vekâletinden istizah tavriri⁵²⁶.

---

⁵¹⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 16. s. 143-146.

⁵¹⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 23. s. 402-403.

⁵¹⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 24. s. 25-26.

⁵¹⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 24. s. 292-294.

⁵²⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 24. s. 439-440.

⁵²¹ TBMM ZC, D. 1, C. 25. s. 468-469.

⁵²² TBMM ZC, D. 1, C. 26. s. 42-43

⁵²³ TBMM ZC, D. 1, C. 27. s. 481-482.

⁵²⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 28. s. 37-38.

⁵²⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 28. s. 283-284.

⁵²⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 29. s. 31.

4.5.3. Kullandığı İzinler

Necmeddin Bey, 2. Yasama dönemi içerisinde 12 Eylül 1921 tarihli meclis oturumunda 26 Ağustos 1921'den geçerli olmak üzere 3 ay⁵²⁷, 30 Kasım 1921 tarihinde on iki gün⁵²⁸, 23 Mart 1922 tarihinde üç ay⁵²⁹, 16 Ağustos 1922 tarihinde bir ay⁵³⁰, 24 Mart 1923 tarihinde üç ay izin⁵³¹ kullandığı tespit edilmiştir.

4.6. Salih Bey'in Meclis Faaliyetleri

Salih Bey I. Yasama dönemi içerisinde 4 Teklif ve 2 Takrir vermiştir. Tekliflerin dördü de reddedilirken, Takrirlerden biri kabul edilmiş bir diğeri de gerekli işlemlerin yapılması için ilgili Encümenine havale edilmiştir. Meclisteki diğer milletvekillerinin hazırlamış olduğu 22 ortak takrir ve teklifte imzası tespit edilen Salih Bey, Meclis tarafından 5 defa izinli sayılmıştır.

4.6.1. Salih Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Salih Bey'in TBMM çatısı altında almış olduğu görevlere bakıldığında 1. yasama yılında Kavanini Maliye Encümenine⁵³², 1. yasama yılında Şer'ye Encümenine⁵³³ 2. yasama yılında 4. Şube Üyeliği⁵³⁴ 3. yasama yılında 4. Şube Üyeliği⁵³⁵ 4. yasama yılında 2. Şube Üyeliği⁵³⁶ görevlerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Salih Bey mecliste herhangi bir gruba girmeyerek bağımsız olmuştur⁵³⁷.

⁵²⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 12, s. 187.

⁵²⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 14, s. 418.

⁵²⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 339.

⁵³⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 22, s. 171.

⁵³¹ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s. 156.

⁵³² TBMM ZC, D. 1, C. 5, s.29.

⁵³³ TBMM ZC, D. 1, C. 5, s.30.

⁵³⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 9 s. 18.

⁵³⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 21.

⁵³⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s. 20.

⁵³⁷ Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri ve Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 262.

4.6.2. Salih Bey'in Kanun Teklifleri

4.6.2.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler

- Emre Hazır Bekleyen Erler Hakkındaki Kanun Teklifi

Meclis'in 20 Aralık 1920 tarihli oturumunda Salih Bey, Emirberler hakkında kanun teklifi vermiştir⁵³⁸. Gündeme alınan bu teklif incelenmesi amacıyla Layiha Encümenine havale edilmiştir⁵³⁹.

Riyaseti Celileye

Harp dolayısıyla duçarı zarar olan Van, Bitlis, Erzurum gibi Vilâyatı Şarkıye ahalisinin üç yüz otuz yedi ve outz sekiz seneleri ağnam rüsumu zamaiminden istisnaları lüzumuna dair Siird Mebusu Salih Efendi ve rüfekasın Encümenimize muhavvel teklifi kanunileri mütalâa ve kıraet olundu. Harbi Umumî esnasında zarardide olan yalnız Vilâyatı Şarkıye ahalisi değildir. Vatanın her noktası ve milletin her ferdi birer suretle duçarı hasar ve zarar olmuştur. Binaenaleyh mukaddes ve müşterek dâvamızın hüsnü neticeye iktirana yaklaştığı ve bütün efradı milletin elbirliğiyle çalışarak madd: ve manevî ihtiyarı fedakâriden geri durmayacağı şu zamanda bilcümle tekâlifin dâhilde bulunan ve uhdelerine müterettip vazifei vataniyeyi ifa hususunda hiç de emsalinden geri kalmıyan üç, dört vilâyete hasrû tahmili muvafıkı hal ve maslahat olamayacağından teklifi mezkûr Encümenimizce şayanı müzakere ve kabul görülmiyerek reddedilmiş olmakla Makamı Celili Riyasete takdim kılındı.

22 Kânunuevvel 1336

20 Aralık 1921 tarihinde Layiha Encümeninden gelen mazbata Müdafaa-i Milliye Encümenine havale edilmiştir⁵⁴⁰. Meclis'in 8 Ocak 1921 tarihli oturumunda, Lâyihâ Encümeni Reisi Namına Mehmet Şerif Bey imzasıyla gönderilen yazıda, Harbi Umumî esnasında sadece belli bir bölge değil bütün vatanın zarar gördüğünü, bundan dolayı bütün milletin elbirliğiyle çalışarak maddi ve manevî fedakârlıktan geri durmayacağı şu zamanda bilcümle tekâlifin dâhilde bulunan ve uhdelerine müterettip vatan vazifesini yerine getirme hususunda hiç de emsalinden geri kalmıyan üç, dört vilâyete hasrû

⁵³⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 6 s. 428.

⁵³⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 6 s. 429.

⁵⁴⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 7. s. 165-166.

tahmili uygun hal ve mesele olamayacağından teklifin reddedildiğine dair bir cevap gönderilmiştir⁵⁴¹.

Meclis'in 12 Şubat 1921 tarihli oturumunda Müdafaa-i Milliye Encümeni teklifin reddedilmesine dair bir mazbata göndermiştir. Mazbatanın okutulması üzerine Salih Bey'in teklifi reddedilmiştir⁵⁴².

Riyaseti Celileye

Hattı harple kışlalardan maada mahallerde emirber olarak asker istihdam edilmemesi lüzumuna dair Siird Mebusu Salih Efendinin Eneümeniimizce şayanı müzakere görülen işbu teklifinin bir kere de Müdafaa-i Milliye Encümenine lüzumu havalesi tezekkür olunarak Makamı Celili Riyasete takdim kılındı.

23 Kânunuevvel 1336

- Doğu Vilayetlerinin Ağnam Vergisi Zamlarından İstisna Edilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Salih Bey, Meclis'in 20 Aralık 1920 tarihli oturumunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 24 Nisan 1920'de 1 Numaralı kanun olarak kabul ettiği hayvanlardan alınan bir vergi türü olan, ağnam vergisinin zamlarından Doğu Vilayetlerinin istisna edilmesine dair şu maddeleri sıralayarak kanun teklifinde bulunmuştur⁵⁴³.

MADDE 1. — *Harp dolayısıyla nüfus ve hayvanatı İmha edilmiş olan vilâyatı sarkiyeden*

Erzurum, Van, Bitlis, Trabzon vilâyetleri utaa mülhakat 1337- 1338 senelerinde ağnam rüsümünün son zamaiminden müstesnadır.

MADDE 2. — *İşbu kamun tarihi neşrinden bilitibar muteberdir.*

MADDE 3. — *İşbu kanunun icrasına Dâhiliye ve Maliye vekilleri memurdur*

Salih Efendinin teklifi mecliste yapılan oylamada Layiha Encümenine havale edilmiştir⁵⁴⁴. Meclis'in 8 Ocak 1921 tarihli oturumunda Layiha Encümeni'nden gönderilen mazbatada Salih Bey'in Vilayati Şarkiyeye'de Ağnam Vergisi'nin zammından dolayı vermiş olduğu kanun teklifinin incelendiğini, sadece Vilayati Şarkiyeye halkının

⁵⁴¹ TBMM ZC, D. 1, C. 7, s. 216-217.

⁵⁴² TBMM ZC, D. 1, C. 8, s. 193.

⁵⁴³ TBMM ZC, D. 1, C. 6, s. 439.

⁵⁴⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 6, s. 439.

zararda olmadığını, vatanın her bir ferdinin zarar gördüğünü, milletin elbirliğiyle çalışarak maddi ve manevi fedakârlıktan geri durmayacağını teklifin kabul edilmeyerek reddedildiğine dair şu kararı vermiştir⁵⁴⁵.

Riyaseti Celileye

Harp dolayısıyla duçarı zarar olan Van, Bitlis, Erzurum gibi Vilâyati Şarkiyeye ahalisinin üç yüz otuz yedi ve outz sekiz seneleri ağnam rüsumu zamaiminden istisnaları lüzumuna dair Siird Mebusu Salih Efendi ve rüfekasın Encümenimize muhavvel teklifi kanunileri mütalâa ve kıraet olundu. Harbi Umumî esnasında zarardide olan yalnız Vilâyati Şarkiyeye ahalisi değildir. Vatanın her noktası ve milletin her ferdi birer suretle duçarı hasar ve zarar olmuştur. Binaenaleyh mukaddes ve müşterek dâvamızın hüsnü neticeye iktirana yaklaştığı ve bütiin efradı milletin elbirliğiyle çalışarak madd: ve manevî ihtiyarı fedakâriden geri durmayacağı şu zamanda bilcümle tekâlifin dâhilde bulunan ve uhdelere müterettip vazifei vataniyeyi ifa hususunda hiç de emsalinden geri kalmıyan üç, dört vilâyete hasrî tahmili muvafıkı hal ve maslahat olamayacağından teklifi mezkûr Encümenimizce şayanı müzakere ve kabul görülmiyerek reddedilmiş olmakla Makamı Celili Riyasete takdim kılındı.

22 Kânunuevvel 1336

- Siird - Musul Yolunun Turuk-u Umumiye'ye Dâhil Edilmesine Dair Kanun Teklifi

Salih Bey 2 Nisan 1921 tarihli meclis oturumunda, Siird-Musul yolunun Turuk-u Umumiye'ye dâhil edilmesine dair kanun teklifi vermiştir. Gündeme alınan bu teklif incelenmesi amacıyla Lâyiha Encümenine havale edilmiştir⁵⁴⁶. Meclis'in 2 Nisan 1921 tarihli oturumunda, Lâyiha Encümeni Esat Bey imzasıyla gönderilen yazıda, Siird Mebusu Salih Efendinin kanun teklifi şekil ve mahiyetinde olmadığından reddedildiğine dair şu cevap gönderilmiştir⁵⁴⁷.

Lâyiha Encümeni mazbatası

Siird - Musul tarihinin truku umumiye meyanına ithali lüzumuna dair Siird Mebusu Salih Efendinin takriri teklifi kanuni şekil vemahiyetinde olmadığından Encümenimizce şayanı müzakere görülmiyerek reddedilmiştir.

14 Mart 1337

⁵⁴⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 7, s. 216-217.

⁵⁴⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 9, s. 84.

⁵⁴⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 9, s. 304.

- İlimiye Medreselerinin Islahı Hakkında Kanun Teklifi

Meclis'in 7 Nisan 1921 tarihli oturumunda Salih Bey, Medreselerin İlim bakımından iyileştirilmesi hakkında kanun teklifinde bulunmuştur. Gündeme alınan bu teklif incelenmesi amacıyla Layiha Encümenine havale edilmiştir⁵⁴⁸. Meclis'in 21 Nisan 1921 tarihli oturumunda Siird Mebusu Salih Efendinin vilâyat merkezlerinde birer darülim medresesi açmasına dair teklifinin uygun olduğuna dair Lâyiha Encümeni mazbatası okunmuştur. Layiha Encümeninden gelen mazbata Şer'îye Encümenine havale edilmiştir⁵⁴⁹. Yasama dönemi sonuna kadar Salih efendinin teklifi hakkında Şer'îye Encümeninden bir cevap gelmemiştir.

4.6.2.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

- Kadro Encümenleri Kararlarını Uygulamasına Dair Takriri

Meclis'in 10 Mart 1921 tarihli oturumunda Salih Bey, Kadro Encümenleri Kararlarının Tatbikine Dair takrir vermiştir. Gündeme alınan bu takrir incelenmesi amacıyla Muvazene-i Maliye Encümenine havale edilmiştir⁵⁵⁰. Yasama dönemi sonuna kadar Salih Bey'in teklifi hakkında Muvazene-i Maliye Encümeninden bir cevap gelmemiştir.

- Kezir ve Başur Suları Üzerine Köprü İnşasına Dair Takriri

Salih Bey 31 Mart 1921 tarihli meclis oturumunda Siirt'e Kezir ve Başur suları üzerine yapılacak köprü inşasına dair şu takriri vermiştir. Gündeme alınan bu takrir incelenmesi amacıyla Nafia Encümenine havale edilmiştir⁵⁵¹.

Riyaseti Celileye

Siird ile Garzan ve Garzan ile Silvan aralarındaki Kezir, Basur, Zuk büyük sularının üzerinde üç köprü yapılmasına dair olan teklifi kanuni kabul ve Muvazenei Maliye Encümenine bu tarihten üç mah mukaddem para ifraz ve bütçeye ithal olunmak üzere gönderildiği halde eylevm Encümenin faaliyetinden bir semere zuhur etmediği cihetle hayyizi fiiline konulmak için işbu takririmin Nafia ve Maliye vekâletlerine emir ve havalesini teklif ederim.

Siird Salih

⁵⁴⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 9, s. 377.

⁵⁴⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 10, s. 54

⁵⁵⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 9, s. 50.

⁵⁵¹ TBMM ZC, D. 1, C. 9, s. 280.

9 Nisan 1921 tarihli meclis oturumunda, Umuru Nafia Vekili Ömer Lûtfi Bey imzasıyla gönderilen cevapta daha önce Bitlis vilayetine bağlı iken müstakil bir sancak haline getirilen Siirt'in bir önceki yıla ait bütçesi bulunmadığından, Garzan ve Başur köprüsünün turuku umumiye üzerinde olması bakımından konunun önemine değinerekten bir seneye kadar köprülerin inşasını başlatılacağına dair bilgi verilmiştir⁵⁵².

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine 31 Mart sene 1337 tarih ve 115/202 numaralı tezkerei sâmilere cevabıdır: Bitlis Vilâyetine merbut iken müstakil sancak haline getirilen Siird Livasında turuk ve maabir memurin fenniyesinin killetinden nâşi nafia teşkilâtı yapılamamasından, geçen sene bütçesine ayrıca bir meblâğ vaz'edilmemiş olduğu ve binaenaleyh Siird livası dâhilindeki Basur ve Garzan köprülerinin idarei hususiyesi mevcut olmıyan mahallerin (A 267) nci muavenet faslında sarf edilmek üzere 1337 senesi Bütçesine icabeden meblâğın ithaliyle inşaları çaresine bakılacağı 25 Teşrinievvel 1336 tarih ve 476/1124 numaralı tezkerei sâmilere cevaben arz edilmiş ise de Basur köprüsü turuku hususiye üzerinde olduğundan ve salifülarz (A 267) nci muavenet faslı senei haliye Bütçesinden tayyedildiğinden mezkûr köprünün mahallî muvazenei hususiyesinden tamir ettirilmesi lüzumu Dâhiliye Vekâletine yazılmış ve Garzan köprüsü ise turuku umumiye üzerinde olduğundan senei haliye Bütçesine miktarı kâfi meblâğ vaz'edilmiş ve muktazi memurini fenniye derdesti izam bulunmuş olmakla bütçenin Meclisi Âlice tasdikini mütaakap ameliyata ibtidar olunacağı arz olunur efendim.

6 Nisan 1337 Nafia Vekil Umuru Lûtfi Ömer

4.6.2.3. Diğer Milletvekilleriyle İmzasının Bulunduğu Ortak Takrir ve Teklifler

-Malatya Mebusu Lûtfi Beyle rüfekasının, Büyük Millet Meclisi azası harcırahlarından yüzde kırk tenzilât yapılması esbabının tenvir edilmesine dair takriri⁵⁵³.

- Malatya Mebusu Lûtfi Beyle Arkadaşlarının, Kuvayi Seyyare Kumandanı Etem Bey'in Konya ve havalisi halkından temini istifade edebilmesi hakkında ne mütalaada buldurulduğunun bildirilmesine Dair Müdafaa-i Milliye Vekâletiyle Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden sual takriri⁵⁵⁴.

⁵⁵² TBMM ZC, D. 1, C. 9, s. 430-431.

⁵⁵³ TBMM ZC, D. 1, C. 3, s. 503.

⁵⁵⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 4, s. 83.

- Çorum Mebusu Fuat Bey ve rüfekasının, icra vekilleri intihabına dair kanunun tadili hakkında kanun teklifi⁵⁵⁵.
- Canik Mebusu Nafiz Beyle arkadaşlarının, Konya hâdisesini tahkik için Meclis'ten seçilecek yedi kişilik bir heyetin izamına dair takriri⁵⁵⁶.
- Sivas Mebusu Rasim Bey'le rüfekasının, Burdur Mebusu Veli Beyin, mazeretinin meşru addiyle Meclise kabul olunmasına dair takriri⁵⁵⁷.
- Muş Mebusu Hacı Ahmet Hamdi Beyle rüfekasının, Bitlis, Genç, Muş livalarında mektep olmadığı halde ne için maarif müdürü tâyin edildiğine dair Maarif Vekâletinden istizah takriri⁵⁵⁸.
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle arkadaşlarının muhacir ve mültecilerin askerliklerine dair kanun teklifi⁵⁵⁹.
- Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Beyle 62 arkadaşının, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine gazilik unvanı verilmesine ve müşirlik rütbesi tevcih edilmesine dair kanun teklifi ⁵⁶⁰.
- Erzincan Mebusu Tevfik Beyle seksen iki arkadaşının, Dersimli Zeynozade Beko Ağa'nın maluliyetine binaen bakıyei müddeti cezaiyesinin affına dair kanun teklifi⁵⁶¹.
- Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının, heyeti vekilenin salahiyet ve vazifesine dair encümeni mahsusa tanzim edilmiş olan kanun teklifinin, icra vekillerinin sureti intihabı ve heyeti vekile reisinin meclisçe tasdiki noktasından da tekrar tetkik edilmek üzere kanunu esasi encümeniyle encümeni mahsusa havale edilmesine dair takriri⁵⁶².
- Aydın Mebusu Esad Efendi ile arkadaşlarının, hiyaneti vataniye mücrimininden bir kısmının affı hakkındaki kanun teklifleri üzerine adliye encümenince tanzim edilmiş olan mazbatanın, ruznameye alınması hakkında takriri⁵⁶³.
- İstanbul Mebusu Ali Rıza Beyle arkadaşlarının, Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey'in ciheti askeriye elinde bulunan lagar ve dermansız öküzlerin bilabedel fakir köylülere verilmesine dair kanun teklifinin ruznameye alınmasına dair takriri⁵⁶⁴.

⁵⁵⁵ *TBMM ZC*, D. 1, C. 5. s. 291.

⁵⁵⁶ *TBMM ZC*, D. 1, C. 6. s. 41.

⁵⁵⁷ *TBMM ZC*, D. 1, C. 8, s. 162-163

⁵⁵⁸ *TBMM ZC*, D. 1, C. 9. s. 235.

⁵⁵⁹ *TBMM ZC*, D. 1, C. 11. s. 27.

⁵⁶⁰ *TBMM ZC*, D. 1, C. 12. s. 263-264.

⁵⁶¹ *TBMM ZC*, D. 1, C. 12, s. 265.

⁵⁶² *TBMM ZC*, D. 1, C. 15, s. 4.

⁵⁶³ *TBMM ZC*, D. 1, C. 15. s. 36-37.

⁵⁶⁴ *TBMM ZC*, D. 1, C. 15. s. 63-64.

- Mersin Mebusu Selâhaddin Beyle arkadaşlarının, Müdafai Milliye Vekâletinden istifa eden Refet Paşaya Meclisin teşekkürlerinin iblâğıyle beraber Meclis takdirnamesiyle taltif edilmesine dair takriri⁵⁶⁵.
- Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyle 75 refikinin heyeti umumiye içtimainin dört ay olmasına ve saireye dair kanun teklifi⁵⁶⁶.
- Çorum Mebusu Ferid Beyle 43 refikinin Başkumandanlık Kanununun üç ay daha temdidine dair kanun teklifi⁵⁶⁷.
- Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyle arkadaşlarının, Meclis'in Ankara'dan başka bir mahalle nakli hakkındaki 115 imzalı takrirleri⁵⁶⁸.
- Bitlis Mebusu Arif Beyle arkadaşlarının, Meclis samiîn locasında bulunan vilâyatı şarkiye ulemasından Bediüzzaman Said Mollaya hoşâmedi edilmesine dair takriri⁵⁶⁹.
- Erzincan Mebusu Tevfik Beyle rüfekasının, Vilâyatı Şarkiye muhacirlerinin dört ay daha askerlikten tecillerine dair takriri⁵⁷⁰.
- Sinob Mebusu Hakkı Hami Beyle rüfekasının tedirsatı iptidaiye kanununun on beşinci maddesinin tadiline dair olan layihanın cumartesi ruznamesine alınmasına dair takriri⁵⁷¹.
- Mardin Mebusu Esad Beyle rüfekasının Çorum Mebusu Ferid Beyin memurini mülkiyenin tekaüt kanununun tadili hakkındaki teklifinin müstacelen müzakere edilmesine dair takriri⁵⁷².
- Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi İle rüfekasının, Şer'îye Vekili Vehbi Efendinin müstahikkîni ilmiye tahsisatının kendi dairei intihabiyesi ulemasına tahsis ettiğine ve kayınbiraderini himaye eylediğine dair şer'îye vekâletinden istizah takriri⁵⁷³.

4.6.3. Kullandığı İzinler

Salih Bey 1. yasama dönemi içerisinde 9 Kasım 1920 tarihinde şubat ayı boyunca⁵⁷⁴, Aralık 1920 tarihinde mart ayından itibaren 23 Nisan'a kadar⁵⁷⁵, 22

⁵⁶⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 16. s. 16-17.

⁵⁶⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 16. s. 143-146.

⁵⁶⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 16. s. 202.

⁵⁶⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 24. s. 25-26.

⁵⁶⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 24. s. 439.

⁵⁷⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 28. s. 37-38.

⁵⁷¹ TBMM ZC, D. 1, C. 28. s. 367.

⁵⁷² TBMM ZC, D.1, C. 29, s.6.

⁵⁷³ TBMM ZC, D. 1, C. 29. s. 31.

⁵⁷⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 5 s. 322.

⁵⁷⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 6 s. 461.

Ağustos 1921 tarihinde üç ay⁵⁷⁶, 16 Mart 1922 tarihinde üç ay⁵⁷⁷, 16 Ağustos 1922 tarihinde ise bir ay izin⁵⁷⁸ kullandığı tespit edilmiştir.

---

⁵⁷⁶ *TBMM ZC*, D. 1, C. 12 s. 69.

⁵⁷⁷ *TBMM ZC*, D. 1, C. 18. s. 236.

⁵⁷⁸ *TBMM ZC*, D. 1, C. 22. s. 171.

SONUÇ

23 Nisan 1920’de Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerini atacak meclis açılmıştır. Meclis-i Mebusan milletvekillerinin aşamalı olarak TBMM’ye iştirak etmesinden ve değişik nedenlerden dolayı birinci meclisin milletvekili sayısı sürekli değişmekle birlikte İstanbul’dan ve diğer illerden TBMM faaliyetleri için 115 milletvekili iştirak etmiştir. Birinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi her şeyden önce olağanüstü bir nitelik taşımaktadır. Meclis yüklenmiş olduğu yasama ve yürütme yetkilerinin yanı sıra İstiklal Mahkemelerini kurmak, kaldırmak, ölüm cezalarını vermek, mahkeme başkanı ve üyelerini kendi üyeleri içerisinde seçmek gibi yargı yetkilerine de sahip olmuştur. Meclisin bir diğer özelliği de hedefi gerçekleşinceye kadar devamlı toplantı durumunda bulunmasıdır. Meclisin en önemli vazifesi ise doğrudan olmasa da süregelmekte olan savaşı idare etmesidir.

Ülkenin düşmanlardan temizlenmesi ve zaferin gerçekleşmesi için lüzumlu olan araç, gereç, mühimmat ve her türlü savaş malzemesinin temin edilmesi, ordunun her bakımdan güçlendirilmesi meclisin üzerinde durduğu esas konular olmuştur. Birinci dönem TBMM’nin özelliklerinden biri de meclisteki milletvekillerinin vazifelerinin dışında üstlendikleri geçici görevlerdir. Meclis, bir taraftan işgale uğramış olan ülkede Kurtuluş Savaşı’nı başarıyla yönetip sonuçlandırırken, yaptığı meşru düzenlemelerle Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerini de atmıştır. Meclis, Türk milletinden aldığı yetki ve egemenlik hakkını korumak konusunda çok titiz davranmıştır. Ağır ve zor şartlar altında çalışmasına rağmen vazifesi sırasında demokratik yoldan ve çoksesli olmaktan uzaklaşmamıştır.

Bu dönemde Bitlis vilayetine bağlı bir sancak olan Siirt’ten 1’i Son Osmanlı Mebusan Meclisi Mebusan’dan, 5’i de 19 Mart 1920 tarihli seçim beyannamesi ile seçilmek üzere 6 milletvekili TBMM’ye katılmıştır. Milletvekillerinden 5’inin doğum yerinin Siirt olduğu; 1’inin ise Denizli’nin Çal ilçesinden olduğu tespit edilmiştir.

Siirt Milletvekilleri Birinci Meclis’te ülkenin geleceğini ilgilendiren mühim meselelerde görüşlerini açıkça ifade etmekten çekinmemişlerdir. Milletvekillerinin TBMM’de verdikleri kanun teklifleri, yaptıkları konuşmalar ve komisyonlarda aldıkları vazifeler gibi çalışmalar dikkate alındığında üzerine düşen görevleri layıkıyla yaptıkları görülmüştür. Ülke genelini ilgilendiren sorunların yanı sıra Siirt ve çevresinin problemlerini de meclise taşımışlardır.

Milletvekillerinin eğitim durumlarına baktığımızda; Salih Bey medrese, Necmeddin Bey ortaokul, Mustafa Sabri Bey Kadı okulu, Mehmet Kadri Bey ortaokul, Halil Hulki Bey medrese, Hacı Nuri Bey ise ortaokul mezunudur. Milletvekillerinden Mustafa Sabri Bey'in 5 yabancı dil, Halil Hulki Bey'in Arapça, farsça, Kürtçe dillerini, Salih Bey ise Arapça ve farsça bilmektedir.

Birinci Meclis'te yer alan milletvekillerinin yasama çalışmalarını belirtmek gerekirse; Salih Bey'in 4 teklif, 2 takrir, 22 imzasının bulunduğu ortak takrir ve teklif, Necmeddin Bey'in 1 teklif ve 19 imzasının bulunduğu ortak takrir ve teklif, Mustafa Sabri Bey'in 17 takrir, 10 teklif, 8 sual takriri, 41 meclis konuşması, 18 imzasının bulunduğu ortak takrir ve teklif, Mehmet Kadri Bey'in 2 sual takriri ve 21 imzasının bulunduğu ortak takrir ve teklif, Halil Hulki Bey'in ise 1 takrir ve 15 imzasının bulunduğu ortak takrir ve teklif tespit edilmiştir.

Mustafa Sabri Bey, Hukukçu olmasından dolayı Siirt milletvekilleri arasında en dikkat çeken ve oturumlarda en fazla söz alan kişi olmuştur. Kendisi adalet, mali kanunlar, Şer-ıye Evkaf ve İktisat komisyonlarında yer almıştır. Tarımın teşviki, halkın geçiminin iyileştirilmesi konusunda öneriler vermiştir. Yine Siirt milletvekillerinden önemli bir şahıs olan Halil Hulki Bey, Öğretmen olup İdadi Müdür Vekâleti, Ziraat, Evkaf, Maarif Komisyonu başkanlıklarını yapmıştır. İttihat ve Terakki Fırkasında politikaya girmiştir. Sivas Kongresinden sonra da Milli Mücadele'ye katılarak Siirt'te Müdafaayı Hukuk Teşkilatını kurarak başkanlığına seçilmiştir. TBMM İkinci ve altıncı dönemlerinde Siirt'ten tekrar milletvekili seçilmiştir. Mecliste daha çok eğitim konularında söz alarak Meclis çatısı altında birçok görevde bulunmuştur. Mehmet Kadri Bey, politikaya girmeden evvel tarım alanındaki işlerle meşgul olmuştur. Sivas Kongresinden sonra Milli Mücadeleye katılarak TBMM Birinci dönem seçimlerinde Siirt'ten milletvekili olarak seçilmiştir. Mecliste Dilekçe, Tapu- Kadastro, Bayındırlık Komisyonlarında ve Muhakematı Tetkik Kurulunda çalışmıştır. Birinci dönem milletvekilliği sona erince CHP'de politikaya devam edip, CHP İl İdare Kurulu Başkanlığını yapmıştır. Necmeddin Bey. Mecliste Mali Kanunlar komisyonunda çalışarak daha çok bütçe, muhasebe vergi meseleleriyle ilgilenmiştir. Meclis dışında Banka memurluğu, Garzan İlçesi Mal Müdürlüğü ve Bitlis Özel Saymanlık görevlerinde bulunmuştur. Salih Bey, birinci dönem TBMM'ye katılarak Şer'ıye Evkaf, İrşad ve Bütçe komisyonlarında çalışmıştır. Şer'ıye Komisyonunun sözcülüğünü yapmıştır. İstanbul Fatih Medresesi'nde öğrenim gören Vekil müderrislik görevlerinde bulunarak

Tunceli ve Elazığ müftülüğünü de yapmıştır. Yaşamında daha çok din ve hayır işleriyle uğraşmıştır. Hacı Nuri Bey ise Milli Mücadeleye katılmış, Birinci dönem Siirt'ten milletvekili olarak 13 Temmuz 1920'de meclise katılmıştır. Meclis çatısı altında Adalet, İrşad ve İktisat komisyonlarında çalışmıştır. Milletvekilliği sona erince memleketinde ticari faaliyetlerle uğraşmıştır.

Milli Mücadele hareketinin Anadolu'da başlayıp başarılı bir şekilde sonuçlanmasında ve yeni Türk Devletinin temellerinin atılmasında Birinci Büyük Millet Meclisi büyük rol oynamıştır. Siirt Milletvekilleri de, hem Milli Mücadele hem yeni Türk devletinin kuruluşunda katkıda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

-TBMM ARŞİVİ

Milletvekili Tercüme-i Hal Belgeleri

Hacı Nuri Bey'in *Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:376.

Mehmet Kadri Bey'in *Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:378.

Mustafa Sabri Bey'in *Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:375.

Necmeddin Bey'in *Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:379.

Salih Bey'in *Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:380.

Milletvekili Seçim Mazbataları

Hacı Nuri Bey'in *Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 375.

Mehmet Kadri Bey'in *Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 377.

Mustafa Sabri Bey'in *Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 374.

Necmeddin Bey'in *Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 378.

Salih Bey'in *Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 379.

RESMİ YAYINLAR

-Düstur

-Resmi Gazete

ZABIT CERİDELERİ

-Açık Oturum Zabıtları

-Gizli Oturum Zabıtları

KİTAPLAR

Ahmad, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1971.

Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Akşin, Sina, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, 1980.

Akşin, Sina, *Siyasal Tarih: 1789-1908 Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.

Akşin, Sina, *Türkiye'nin Yakın Tarihi I. Cilt*, Yenigün Haber Ajansı, 1997.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Arsel, İlhan, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına (Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete)*, 1.Baskı, İstanbul, 1993.

Atalay, Ömer, *Siirt Tarihi*, Çeltut Matbaası, İstanbul, 1946.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atam Yayınları, Ankara, 2003.

Aydemir, Şevket Süreya, *Enver Paşa*, Remzi Yayınları, İstanbul, 1992.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Beyoğlu, Süleyman, *İmparatorluktan Milli Devlete Geçiş Sürecinde Demokratik Gelişmeler*, (Ed. Şaduman Halıcı), Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3071, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2002, Eskişehir, 2013.

Çam, Esat, *Devlet Sistemleri*, Der Yayınları, İstanbul, 1993.

Demir, Şerif, *Cumhuriyet Döneminde Siirt*, Düzey Yayınevi, İstanbul, 2016.

Demirel, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Demirel, Ahmet, *İlk Meclisin Vekilleri ve Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Faroqhi, Suraiya (Ed.) *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Fethi Aytuna), Ktap Yayınevi, Cilt:3, İstanbul, 2011.

Fındley, Carter V., *Modern Türkiye Tarihi (İslam Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007)*, (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Girgin, Kerem Ozan, *Türkiye'de Seçim Tarihi*, Sokak Kitapları Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1997.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I ve II. Meşrutiyet*, Cilt: I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

Hayta, Necdet-Ünal, Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.

İdem, Tekin, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ders Notları*, Elif Matbaası, Şanlıurfa, 2015.

Kabasakal, Mehmet, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 1991.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.

Karaca, Taha Niyazi, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2004.

Karakaş Rezan, *Siirt Menkıbeleri ve Türbe Ritüelleri*, Maya Akademi, Ankara, 2014.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Karpat, Kemal H, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev. Dilek Özdemir, İmge Yayınları, İstanbul, 2006.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Kılıççıoğlu, Cumhuriyet, *Her Yönüyle Siirt*, Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1992.

Kili, Suna- Gözübüyük, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifak'tan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

Köstüklü, Nuri, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları I*, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Konya, 2013.

Kunt, Metin, *18. Yüzyıl Ortasında Osmanlı Düzeni Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1993.

Ortaylı, İlber, *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Ramsaur, Ernest Edmondson, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1972.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2003.

Seçilmiş Göstergelerle Siirt 2013, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2014.

Siirt İl Yıllığı, Siirt, 1967.

Siirt İl Yıllığı, Siirt, 1998.

Şaylan, Gencay, *Çağdaş Siyasal Sistemleri*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No: 192, Ankara, 1981.

Tanör, Bülent, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt: I, İstanbul, 1985.

Tanör, Bülent, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1978.

Tunaya Tarık, Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1988.

Tuncel, Metin, “*Siirt*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 37.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

TBMM Albümü, 1920-2010 1. Cilt 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 1995.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2005.

Yaşar, Mehmet Ali, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt (Osmanlı Devlet İstatistiklerine Göre)*, Uluslar arası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmalar Derneği, İzmir, 2007.

Yıldız, Mehmet Zeydin; Saraçoğlu, Hüseyin, *19. Yüzyıldan Günümüze Siirt İlinin İdari ve Demografik Yapısında Meydana Gelen Değişimler*, Uluslar arası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği, İzmir, 2007.

Yurt Ansiklopedisi, “*Siirt*”, C 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983.

Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2000.

MAKALELER

Alkan, Adnan, “Siirt İlinin Eski Köy Adları Üzerine Coğrafi Bir İnceleme”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 68.

Alkan, Adnan, “Siirt İlinin Nüfus Gelişimi, Yapısı ve Dağılışı”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 37, Ocak 2017.

Babaoğlu, Resul; Çelik, Abdurrezzak, “Cumhuriyet İdaresine Geçiş Sürecinde Siirt’te Demografik Göstergeler”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: 34, Yıl: 11, Haziran 2018.

Bilge, Muhittin, Türkiye’de Demokrasi Kültürü: Siyaset ve Toplum”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.153, (2011).

Birecikli, İhsan Burak, Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme, *Akademik Bakış*, Cilt: 2, Sayı: 3, Kış 2008.

Çağdaş Bulut, Engin, “Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler”, *Cumhuriyet Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 11, S: 21, Bahar 2015.

Çanak, Erdem, “ I. ve II. Dönem TBMM’deki Kozan Milletvekilleri ve Meclis’teki Faaliyetleri”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 43, Nisan 2016.

Çelik, Kemal, “ Milli Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, 2007.

Çolak, Filiz, “ Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde İzmir Vekilleri ve Faaliyetleri ”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl: 8, Sayı: 22, Haziran, 2015.

Göyünç, Nejat, “Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 33, 1969.

Gözler, Kemal, İngiltere’de Parlamento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı: Mali Hukukun Anayasa Hukukundan Eksikliği Üzerine Bir Deneme”, *Prof. Dr. Mualla Öncel’e Armağan*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, C.1, Ankara, 2009.

İdem, Tekin, “ I. Dönem TBMM’de Kozan Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Ağustos 2016.

İnalçık, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Bellekten*, Cilt: XXVIII – Sayı: 112, Ekim 1964.

Karakaş, Muhammed, “Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8, Yıl: 1999.

Kucak, Ömer, “Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Siirt Doğumlu Gayr-i Müslim Memurlar (1879-1909)”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 47.

Mehmet Ali Cenani Bey Faaliyetleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2008.

Obuz, Ömer, “Milli Mücadeleye Şark’tan Bir Destek Siirt Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 27, Mayıs 2017.

Oğuz, Ahmet, “Türk Demokrasi Tarihinde Muhalefet Geleneğinin Oluşması Açısından II. Abdulhamid ve Dönemi”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, 2013.

Olgun, Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Kadar Genel Seçim Uygulamaları”, *ATAM Dergisi*, C. XXVIII, S. 82, Ankara, 2012.

Ölmez, Adem, “Ölüm ve Zulmün Üç Hali Birinci Dünya Savaşı’nda Bitlis”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2014.

Örs, Orhan, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı’na Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 51, Bahar 2013.

Özalper, Mehmet, , “Birinci Meclis’te Muş Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1923)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 13, Haziran 2015.

Özçelik, Mücahit, “I. ve II. Dönem TBMM’de Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri”, *Turkish Studies*, Sayı: 7/4, Fall 2012.

Özgen, Nurettin; Karadoğan, Sabri, “Siirt Şehri’nin Kuruluşu ve Gelişimi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 19, Elazığ 2009.

Selvi, Haluk; Cırık, Bülent, “Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1919-1921)”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C: 9, Sayı: 1, 2014.

Sencer, Muzaffer, “İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı:23/2 Yıl: Haziran, 1990.

Şavklı, Cengiz, “ Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Antep Milletvekili

Toparlak, Bahar, “Türkiye Cumhuriyet’inde Dördüncü Umumi Müfettişliğin Sosyo- Ekonomik ve Kültürel Faaliyetleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 53, Ocak-Şubat 2016.

Tosun, Hüseyin, “Türkiye’de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 52, Mart 2002.

Tuna, Serkan, Son Osmanlı Mebusan Meclisi Sürecinde Siyasi Bir Anket: Türk Kadınına Seçim Hakkı Verilmeli mi?”, *CTAD*, Yıl:12, Sayı:23, Bahar 2016.

Tuncel, Metin, “Geçmişten Günümüze Siirt Şehri”, *Uluslar arası Siirt Sempozyumu*, İzmir 2007.

Tuzcuoğlu, Ferruh, “Demokratik Parlamenter Sistemin Beşiği İngiltere’nin Tarihinden İlginç Anekdotlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Isparta, 1996.

Ulusoy, Melek, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci ve İkinci Dönem Sinop Milletvekilleri”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, Güz, 2014.

Ural, Selçuk, “Mütareke Döneminde İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 39, Mayıs 2014.

Ural, Şafak, “Demokrasi Kavramı Toplumsal Değerler ve Birey”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.40, Sayı: 1, 1999.

Ürekli, Fatma, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Sonra Parlamento Denemeleri”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, Bişkek, 2001.

Yamaç, Müzehher, “İlk Anayasa (1876 Kanun-ı Esasisi)”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2014.

Yamaç, Müzehher, İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2014.

Yılmaz, Hüseyin; Elmas, Abdullah, “Siirt İlinin Nüfusu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2018.

LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARI

Adlığ, Davut, *415 Numaralı Bitlis Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2010.

Alpaslan, Erhan, *1923 – 1950 Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Maraş Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2013.

Aslan, Barış, “*Tek Parti Döneminde Siirt (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Siirt, 2017.

Ayberk, Canan, “*Siirt Merkez İlçesinin Coğrafi Etüdü*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2013.

Baştuğ, Turgay, *1920-1950 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Sosyal ve İktisadi Yapısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007.

Bayrak, Muammer, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Erzurum Milletvekilleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum, 2017.

Behram, Z. Arzu, *Osmanlı Kanun-i Esasisi ile 1924 Tarihli T.C Anayasasının Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2006.

Coşkun, Çağrı, *1923-1938 Yılları Arası Kars Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2013.

Demir, Fevzi, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994.

Demirden Yüzgeç, Ayşegül, *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006.

Deniz, Şadiye, *Türkiye'de Parlamenter Sistem Ve Hükümet Sistemi Tartışmaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2005.

Dere, Ahmet, *Sened-i İttifak'tan 1876 Kanuni Esasisi'ne Osmanlı Anayasal Gelişmeleri ve Tanzimat Edebiyatçılarının Kanuni Esasi'nin Hazırlanmasına Katkıları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2014.

Doğru, Deniz, *1923 – 1950 Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kütahya Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2014.

Dunbay, Seda, *Türk Parlamento Tarihinde Yasama Sorumsuzluğu ve Dokunulmazlığı 1908-1995*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Duygu, İsmail, *“426 Numaralı Siirt Şer’iyye Sicili Metin Çevirisi ve Değerlendirme”*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekim 2012.

Ertem, Özlem, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye Parlamento'nun Sosyal Profili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Haçın, İlhan, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sivas Mebusları ve Faaliyetleri (1920-1923)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2014.

İdem, Tekin, *Adana (Seyhan) Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2015.

İşık, Sedat, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bitlis Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011.

Karnap, Huriye, *I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004.

Kılıç, Rahşan, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İçel Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2015.

Kızıltan, Yılmaz, *I. Meşrutiyet'in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.

Küçükköse, Mustafa, *I. Dönem TBMM'de Amasya Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016.

Kümür, Uğur, *“Siirt Halkevi ve Faaliyetleri”*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman Haziran, 2014.

Müjdecı, Mustafa, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Cumhuriyet Fikri, Oluşumu Gelişimi (1920-1924)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Özçelik, Mücahit, *I. Dönem TBMM'de Amasya Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016.

Özgül, Bülent, *Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye'deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002.

Sarıgüzel, Nedim, *Birinci ve İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Antalya Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.

Satılmış, Ayşe Pınar, *Birinci ve İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kayseri Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002.

Savur, Hayrettin, “*Siirt’in Sosyal ve Ekonomik Yapısı 1312-1317/ 1894-1900, 420 Nolu Siirt Şeri’yye Sicil Defterine Göre*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2010.

Sur, Süleyman Gürdal, *Türkiye’de Parlamenter Sistem Uygulaması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Tan, Mehmet, “*Göçebelikten Kent Hayatına Geçiş: Siirt Dudêran Aşiret Örneği*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Diyarbakır, 2013.

Taş, Mehmet, *Birinci TBMM Döneminde Lazistan Mebusları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2013.

Teke, Ali Vehbi, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde I-V Dönem Adana Milletvekilleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2009.

Tekgündüz, Cemal, *Birinci Millet Meclisi’nde İçel (Silifke) Milletvekilleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2013.

Uyanık, Esra, *I. TBMM’de Siverek Şanlıurfa Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, 2016.

Yavuz, Mehmet, *Türkiye’de Anayasalar ve Demokratik Anayasa Yapım Süreçleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2017.

Yıldırım, Hatice, *I. ve II. Dönem TBMM Çorum Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

İNTERNET ERİŞİM ADRESLERİ

Evsile, Mehmet, “Kurtuluş Savaşı’nda Askeri Nakliye Hizmetleri”, <https://www.tarihtarih.com/?...&/Kurtuluş-Savaşında-Askerî-Nakliye-Hizmetleri/-...M...>, Erişim Tarihi (27.11.2018)

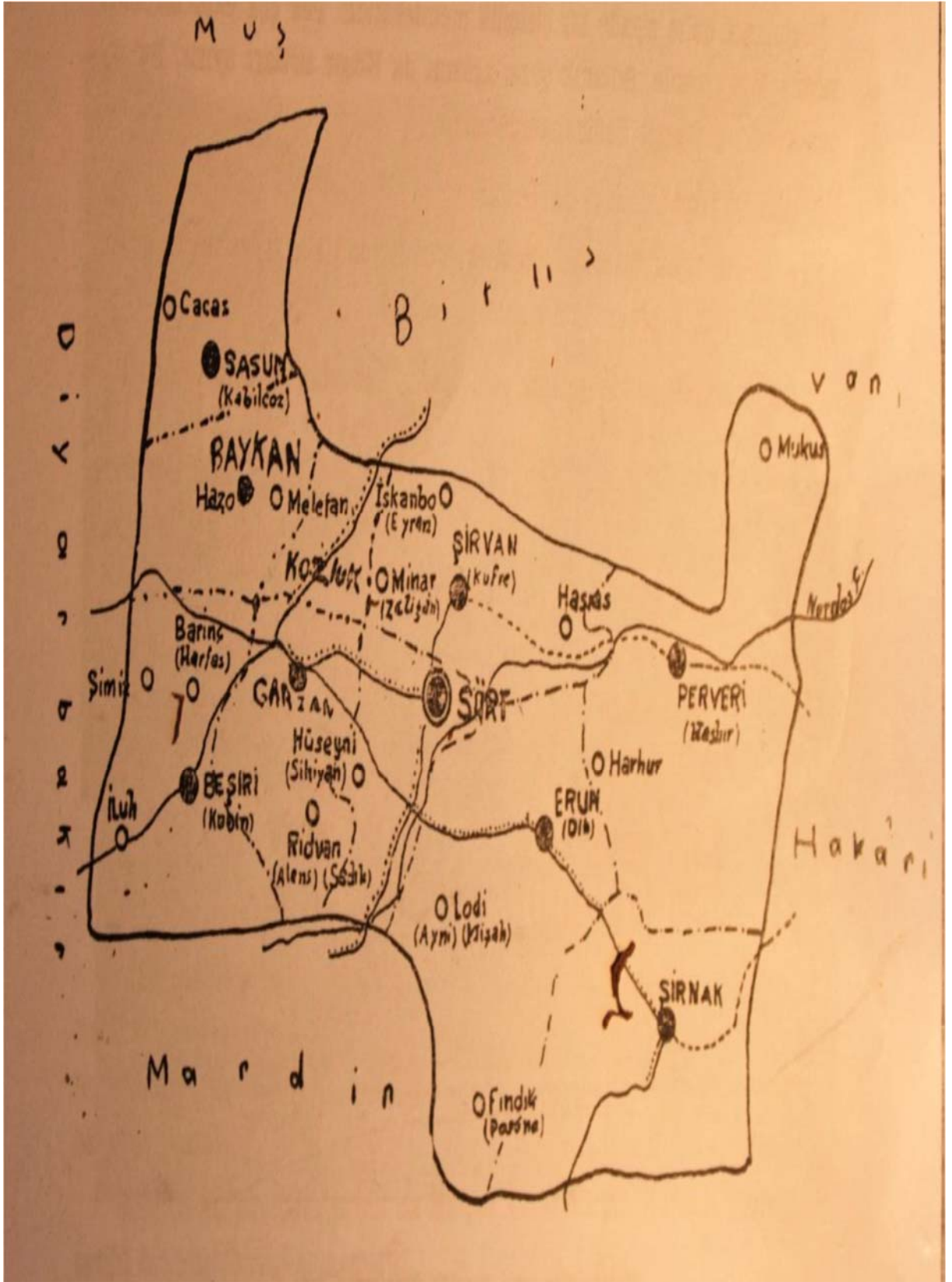
Evsile, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, , <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-36/birinci-dunya-savasinda-kafkas-cephesinde-asiret-mensuplarindan-olusturulan-milis-birlikleri>, Erişim Tarihi (15, 11, 2018).

Okur, Mehmet, “Milli Egemenlik ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, dergipark.gov.tr/download/article-file/26048, Erişim Tarihi (27.11.2018).

Tunaya, Tarık Zafer, “Türkiye Büyük Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, dergipark.gov.tr/download/article-file/96275, Erişim Tarihi (27.11.2018).

Ek. 2. 1923-1950 Yılları Arası Siirt Haritası

Kaynak: Barış Aslan, s. 128.

Ek. 3. 1900'lerde Siirt

Kaynak: Şerif Demir, Cumhuriyet Döneminde Siirt, Düzey Yayınevi, 2016, s. 132.

Ek.4. Siirt'in İl ve İlçe Sınırlarını Gösteren İl Haritası

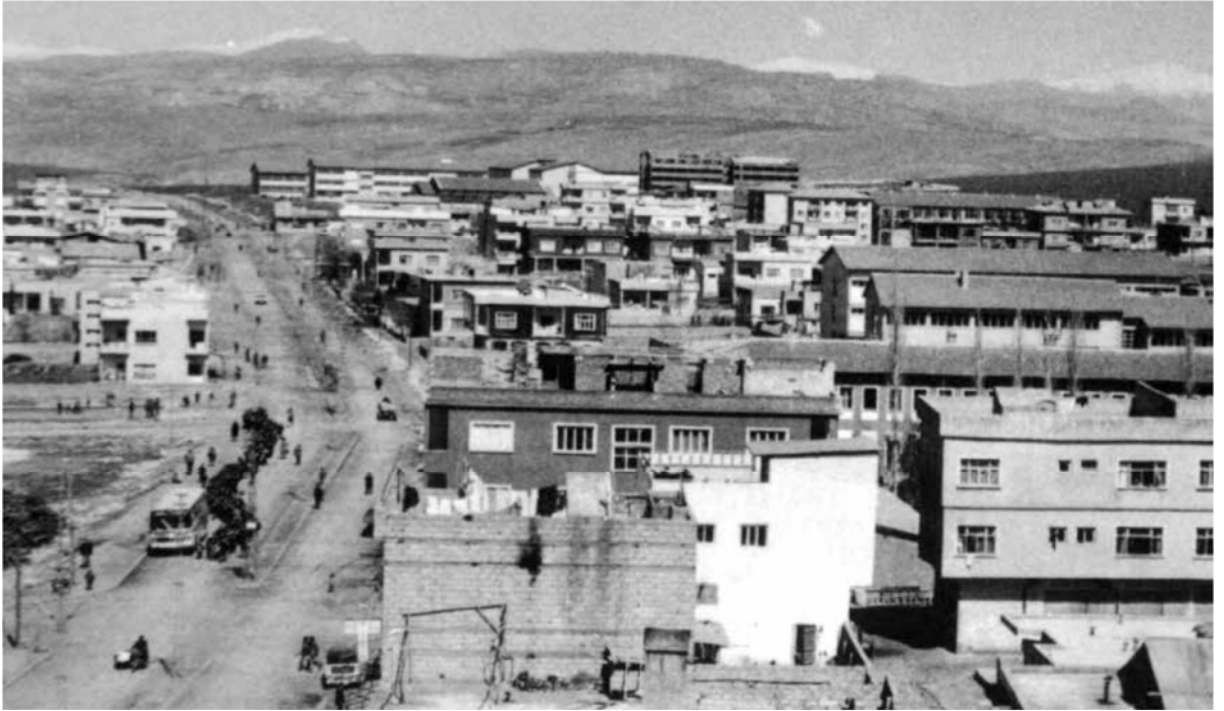
Kaynak: Siirt Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Siirt İl Çevre Durum Raporu 2011.

Ek. 5. Eski Siirt Sokakları

Kaynak: Şerif Demir, s. 140.

Ek. 6. Siirt

Kaynak. Şerif Demir, s. 141.

Ek. 7. Siirt Meydan

Kaynak. Şerif Demir, s. 143.

Ek.8. Mustafa Kemal Atatürk'ün Siirt'te Kaldığı Ev

Kaynak: Şerif Demir. S. 144.

Ek.9.I.Yasama Dönemi Siirt Milletvekilleri Fotoğraf Albümü

Hacı Nuri Bey (Nuri BAYAM)

Halil Hulki Efendi (AYDIN)

Mehmet Kadri Bey (OKTAY)

Mustafa Sabri Bey (BAYSAN)

Necmeddin Bey (BİLGİN)

Salih Bey (ATALAY)

Kaynak: TBMM Albümü, 1920-2010 1. Cilt 1920-1950, s. 55-56.

Ek. 11. Hacı Nuri Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi

376

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde ... Siirt ..... Milletvekili Hacı Nuri Beyan .... in
kısa özlüğüdür.

Adı ve Soyadı [*]	Hacı Bayam	Eserleri	Yoktur.
Babasının ve anasının adı	Ahmet Nenne	İlim rütbesi	Yoktur.
Doğum yeri	Siirt	Seçimden evvelki mesleki ve işi gözü	Ticaret
Doğum tarihi	1285	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli idi ve bir çocuğu vardı.
Öğrenimi	Ruştiye	Osmanlı Meclisi Mebusasında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	Yoktur.
Bildiği diller	Yoktur.	Öldü ise ölüm tarihi	2/6/940 tarihinde ölmüştür.
Neden uzmanlığı olduğu	Yoktur.		
Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler			
Belediye azası iken T. E. Millet Meclisi azalığına seçilmiş, devrinin hitabında seçilmediği için ticaretle iştigal etmiş, 2/6/940 tarihinde ölmüştür. İki kız ve 5 erkek çocuğunu yetim bırakmış ve bu çocuklarda çok muhtaç durumdadırlar.			

[*] Soyadı Kanunundan evvel adlarının ailelerinin aldıkları soyadı konulur.

Kaynak: Hacı Nuri Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 376.

ملاحظات	اعضای	ملکیت و ملکیت منقول آدرس	آقویه تاریخ موافقت	تاریخ	دار فاقاریاسی	سک و وظیفه سی	صفت	پدرین اسمی	میتوک اسمی
	حاج	صدر : حیدر خان	۱۳۰۶	۲۷	صدر	صدر	صدر	حیدر خان	حیدر خان
	حاج	صدر : محمد خان	۱۳۰۶	۲۸	صدر	صدر	صدر	محمد خان	محمد خان
	حاج	صدر : محمد خان	۱۳۰۶	۲۹	صدر	صدر	صدر	محمد خان	محمد خان
	حاج	صدر : احمد خان	۱۳۰۶	۳۰	صدر	صدر	صدر	احمد خان	احمد خان

بیکه برهمن کریمین حاجی پوتان برونک مل مجلس اعضاء غوزمه سلك قوزما ايمتدار برونک اولوق اوزره سهار نيك بيم قوشنله مجلس دول و قوشق قور و برمشدر . شيو جندوك املاسی اوجاهه مخصوصه امقا و قى و قىم اولوق . مه کور سه املاس اولوق اوزره باشکاتيه املاسی هر جود .

Kaynak: Hacı Nuri Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 375.

İsmi	Adedi Rey		Siirt
Siverek Karb-ı Şahin Mustafa Sabri Efendi	40	Yalnız kırk reyden	Siirt
Beledi-i azamdan Hacı Nuri Efendi	27	Yalnız yirmi yedi reyden	Beledi-i azamdan
Bilfi İdare-i Humiye Mülhûn Sabukı Necmeddin Efendi	28	Yalnız yirmi sekiz reyden	Beledi-i azamdan
Pervani Kazan Muhkeme Başkathi	22	Yalnız yirmi iki reyden	Beledi-i azamdan
Siirt Ulemasından Salih Safi Efendi	21	Yalnız yirmi bir reyden	Beledi-i azamdan
Siirt Nifus Memuru Mehmed Saif Efendi	9	Yalnız dokuz reyden	Beledi-i azamdan
Pervani kaymakam-ı Sabukı Nureddin Bey	5	Yalnız beş reyden	Beledi-i azamdan
Siirt Mekteb-i İdadî Bâri Mehmed Efendi	2	Yalnız iki reyden	Beledi-i azamdan
Siirt Mekteb-i İdadî Riyaziye Muallimi Serri Efendi	2	Yalnız iki reyden	Beledi-i azamdan
Mamurazade Mehmed Felahi Efendi	17	Yalnız on yedi reyden	Beledi-i azamdan
Garzan Meclis İdare azamından Bahri Bey	2	Yalnız iki reyden	Beledi-i azamdan
Garzan seriyeye baş kâthibi Salih Efendi	2	Yalnız iki reyden	Beledi-i azamdan
Garzan müftüsü Nureddin Efendi	1	Yalnız bir reyden	Beledi-i azamdan
Garzan tapu memuru Abdurrahman Efendi	1	Yalnız bir reyden	Beledi-i azamdan

Guruz'm Baciri kayesinden Hamn oglu Omer Ağa	1	Yalnız bir reyden
Şamık ebokı nifas memuru Abdilkerim Efendi	2	Yalnız iki reyden
Şamık kaymakamı Abdilhadî Bey	8	Yalnız sekiz reyden
Sırım Mal müdteri Cemil Efendi	4	Yalnız dört reyden
Eruk kaymakamı Şefik Tahat Bey	7	Yalnız yedi reyden
Melefin nahiyesi müdteri haydar Efendi	1	Yalnız bir reyden
Pervari kazası kadem Abdilbaki Efendi	3	Yalnız üç reyden
Pervari Telgraf müdteri Refet Efendi	1	Yalnız bir reyden
Siirt Şer'yye Bâkîlâhi Omer Efendi	1	Yalnız bir reyden
Guruz nahî Fâik Efendi	4	Yalnız dört reyden
Pervari kaymakamı Hüsnü Bey	9	Yalnız dokuz reyden

Mab'umun İsmi	Pederinin İsmi	Sas'ın	Medet Vazifesi	ve	Sıralı	Daire-i İntibahiyesi	Kazandığı Rey Adedi	Ankara'ya Tarih-i Muvafakatı	Memleketi Mufassal Adresi	ve	İmzası	Mühürü
Hacı Nuri Bey	Hacı Ahmed Efendi	Ticaret	Belediye Azası		51	Sırt	27	13 Temmuz sene 1336	Sırt: Hacı Eminzade			
Necmeddin Bey	Hacı İsmail Efendi	Kitabet	Vilayet Hususiyeye Müdiriyesi	Muhasebe-i	44	Sırt	28	13 Temmuz sene 1336	Sırt: Molla Abuzerrinazade			
Mehmed Kadri Bey	Mustafa Efendi	Kitabet	Mahkeme Başıkatibi		31	Sırt	32	13 Temmuz sene 1336	Sırt: Hacı Hangirzade			
Salih Bey	Hacı Abdülkerim Efendi	Ameliyye	Ameliyye		46	Sırt	21	13 Temmuz sene 1336	Sırt: Ömriyyezade			

Yukarıdaki mahiyet-i tashihiyeyi hâiz bulunan Büyük Millet Meclisi Anz-ı Muhteremlerinin tarihle kayıtlı bir beygirler olmak üzere sicillerinin cem ve tanziminde Meclis-i Divan Riyaseti karar vermiştir. İş bu cedvelin imlası ile hane-i mahsumun inza dahi vae' olmak üzere sicile esas olmak üzere başkibute ifası mevcuttur.

Ek. 14. Mehmet Kadri Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi

378

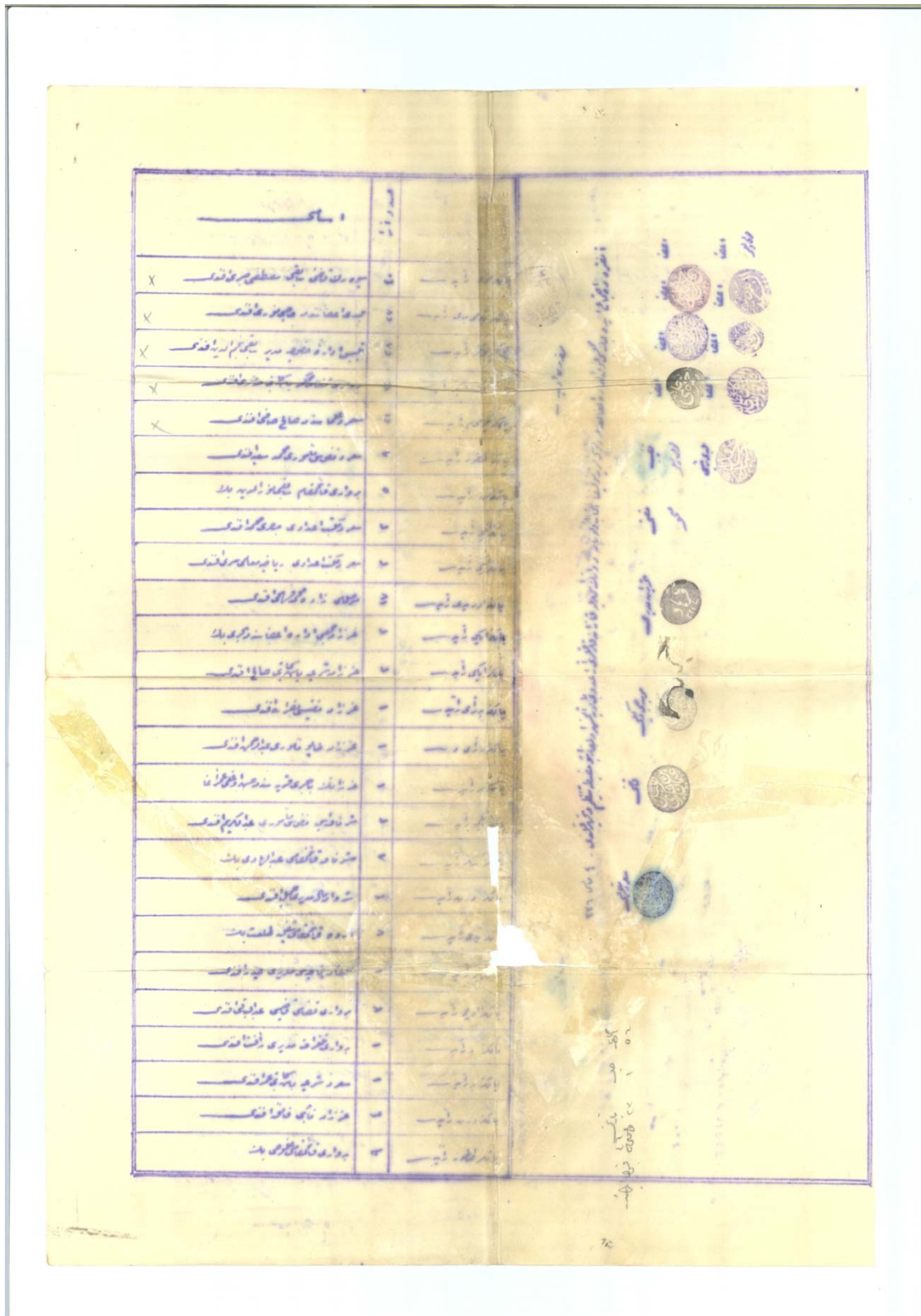
Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde ... Sırd..... Milletvekili ... Kadri Oktay..... in kısa özlüğüdür.			
Adı ve Soyadı [*]	Kadri Oktay	Eserleri	Yoktur
Bahşının ve anasının adı:	Mustafa Zarif	İlim rütbesi	Yoktur
Doğum yeri	Sırt	Seçimden evvelki mesleki ve işi gücü	Adalet Baş Kâtipliği
Doğum tarihi	1304	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli idi ve Münüre adlı bir kız çocuğu vardı.
Öğrenimi	Ruştiye	Osmanlı Meclisi Mebusanında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	Yoktur.
Bildiği diller	Yoktur	öldü ise ölüm tarihi	Sağdır.
Neden uzmanlığı olduğu	Yoktur		
Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler			
<p>Mahkeme Baş Kâtiibi iken Türkiye Büyük Millet Meclisi Azalığına seçilmiş, ikinci devre seçilmediğinden evvela meclisi idare azalığına ve sonra dört sene meclisi umumî azalığında bulunmuş, çiftçilikle iştegal etmiş, emlak ve arazi satmak suretile idaresini temin etmekte bulunmuş, arazisinin % 80'ni sattığından çiftçilikte yapamamaktadır. Halen C. H. P. İl İdare kurulu Başkanıdır. Tekâüt maaşı yoktur.</p>			

[*] Soyadı Kanunundan evvel ölenlerin ailelerinin aldıkları soyadı konur.

Kaynak: Mehmet Kadri Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 378.

Ek. 15. Mehmet Kadri Bey'in Seçim Mazbatası ve Transkripsiyonu

ملاحظات	امضای	ملکیتی و ملکیت کی منتقل آدرسی	آقویہ تاریخ مواضاتی	تاریخ مواضاتی	نارنقا قاریسی	سلی	مسلک و وظیفہ سی	صفتی	بدرین اسمی	بعونک اسمی
	دکتر	صدر : جلال زلم :	۱۹۲۰	۱۹۲۰	۵۷	صدر	صدر	صدر	صدر	صدر
	دکتر	صدر : جلال زلم :	۱۹۲۰	۱۹۲۰	۵۷	صدر	صدر	صدر	صدر	صدر
	دکتر	صدر : جلال زلم :	۱۹۲۰	۱۹۲۰	۵۷	صدر	صدر	صدر	صدر	صدر
	دکتر	صدر : جلال زلم :	۱۹۲۰	۱۹۲۰	۵۷	صدر	صدر	صدر	صدر	صدر

بوكه برمايت كرتي يي حار و كان بووك بل مجلس اعضاي عزمه سلك كرتا ايمتدار برر كدر اوقتي اوزره سهار سلك هم تنظيمه مجلس ديوان و سني قرار و بر مشور . اشيو جديوك املاسي الامامه مخصوصه املاقي وضع اولهوق نه كور سه املاسي اوقتي اوزره باشكيتات اعطاس مرموجود .

Kaynak: Mehmet Kadri Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 377.

Esami	Adedi Rey		Siirt
Siverek Kade-i Sahibi Mustafa Sabri Efendi	40	Yalnız kırk reyden	Siirt amirhan Fevkâlâde Meclis-i olan edebî işleri Avârâzda livânında ...
Beledi-i azamdan Hacı Nuri Efendi	27	Yalnız yirmi yedi reyden	
Bilâhâ İdare-i Hususiyeye Miftâhî Sabıkı Nureddin Efendi	28	Yalnız yirmi sekiz reyden	
Pervari Kazanı Mahkeme Başkâtibi ...	22	Yalnız yirmi iki reyden	
Siirt Ulemasından Salih Safi Efendi	21	Yalnız yirmi bir reyden	
Siirt Nifus Memuru Mehmed Saif Efendi	9	Yalnız dokuz reyden	
Pervari kaymakamı-ı Sahıkı Nureddin Bey	5	Yalnız beş reyden	
Siirt Mektebi-i İlahî Dairi Mehmed Efendi	2	Yalnız iki reyden	
Siirt Mektebi-i İlahî Riyaziyeye Muallimi Sırrı Efendi	2	Yalnız iki reyden	
Musallazade Mehmed Fehmi Efendi	17	Yalnız on yedi reyden	
Gazran Meclis-i İdare azamından Bahri Bey	2	Yalnız iki reyden	
Gazran şerhiyye baş kâtibî Salih Efendi	2	Yalnız iki reyden	
Gazran müftüsü Nureddin Efendi	1	Yalnız bir reyden	
Gazran tapu memuru Abdurrahman Efendi	1	Yalnız bir reyden	

Guram'ın Bacısı kayınsından Hasan oğlu Ömer Ağa	1	Yalnız bir reyden
Şamık esbak nıfıs memuru Abdillahirim Efendi	2	Yalnız iki reyden
Şamık kaymakamı Abdilbaki Bey	8	Yalnız sekiz reyden
Şarım Mal müdürü Cemil Efendi	4	Yalnız dört reyden
Enik kaymakamı Şefik Tahir Bey	7	Yalnız yedi reyden
Melafın mahiyet müdürü haydar Efendi	1	Yalnız bir reyden
Pervari kuzan kadan Abdilbaki Efendi	3	Yalnız üç reyden
Pervari Telgraf müdürü Refet Efendi	1	Yalnız bir reyden
Siirt Şer'iyye Bâkîrîbî Ömer Efendi	1	Yalnız bir reyden
Guram esabi Fak Efendi	4	Yalnız dört reyden
Pervari kaymakamı Hüsnü Bey	9	Yalnız dokuz reyden

Meb'ussun İsmi	Poderinin İsmi	San'atı	Medet Vazifesi	ve	Sıralı	Daire-i İntibahiyesi	Kazandığı Rey Adedi	Ankara'ya Tarifi Müvazalatı	Mevleketi Mevleketdeki Mafesul Adedi	ve	İmzası	Mühüratı
Hacı Nuri Bey	Hacı Ahmed Efendi	Ticaret	Belediye Azası		51	Siirt	27	13 Temmuz sene 1336	Siirt: Hacı Kasımcı			
Nemredin Bey	Hacı İsmail Efendi	Kıtabet	Vilayet Hususiyet Müdiriyesi	Mahsube-i	44	Siirt	28	13 Temmuz sene 1336	Siirt: Molla Abuzennade			
Mehmed Kadri Bey	Mustafa Efendi	Kıtabet	Mahkeme Başkıtabeti		31	Siirt	32	13 Temmuz sene 1336	Siirt: Hacı Hamzazade			
Sahib Bey	Hacı Abdülkerim Efendi	Ameliyye	Ameliyye		46	Siirt	21	13 Temmuz sene 1336	Siirt: Umriyazade			

Yüksek bir mahiyet-i tarihîyyesi haiz bulunan Büyük Millet Meclisi Azası Mahremesinin tarife kıymettir bir bergüzer olmak üzere sicillerinin em ve tanzimine Meclis-i Divan Rıyasati karar vermiştir. İki bu cedvelin imlası ile hane-i mahsumuna inza dahi vaz' olunarak mezkur sicile esas olmak üzere başkıtabete itaas mercedur.

Ek. 16. Mustafa Sabri Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi

375

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Siird ..... Milletvekili ..... in
Mustafa Sabri Edyaan
kısa özlüğüdür.

Adı ve Soyadı [*]	Mustafa sabri Bayran	Eserleri	yok
Bahesinin ve anasının adı	Mişevan Sultan	Him rütbesi	avkatlık
Doğum yeri	çal kazası	Segimden evvel- ki mesleki ve işi gücü	siyeret kadisi
Doğum tarihi	303	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	evli üç çocuğu vardı Şi-di bey
Öğrenimi	mektebi kuzat mezunu	Osmanlı Meclisi Mebussasında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	yok
Bildiği diller	arabca - kürce - zazaca - firansızca birazda inkilap	aldığı ise ölüm tarihi	202
Neden uzman- lığı olduğu	hukuk ve cezadan		

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

303 de doğduktan sonra yedi yaşında babadan tahsili ibtidaiyi bitirdik
Jen sonra istanbula gelerek 10 sene sekiz fenni sarf ve ahiv -antik
-anisi , beyan , vazi , usulu-fikih , ve fikih ve akait derslerinden isca
z-tnane aldıktan sonra mektebi kuzata girerek pek iyi derecede vani ali
-vukla diplö-avi- alıktan sonra evvela -anbugubahir , -sinevi- -inevve
enin kazasında iki sene ve -akk- de kati -ışviri ve bad-ıhu , terfisi ,
siyeret katiliginde , ve sonradan vatan -ışvanlar alinde dışdığını görünce
Kürce , arabca bildiği için siird -illet vekili olarak bulundu-
vazife-i , vatani-in kurtulduğunu , vazife-in bittigini , gövde meclisi
feshine dair verilen vakrife i-zaya kovarak dagıldık . istanbulda itta
hadi terekki cemiyetine dahil olduktan sonra ankarada da , halk partisine
girdi . o günden bu güne kadar partide -illette- azık , huku-eti-ve su-
dik olarak bulunurum . ve 81ürgende kabri-i partiol olarak yazdıraca
gim . Evle vasiyet ettim . tekaudiyeyi doldurmak için şimdiki vazifemde
bulunurum . bu sözleri-in menetleri adliye vekâletinde sicili-de buluz
-akdatir .

[*] Soyadı Kanunundan evvel ölenlerin ailelerine aldıkları soyadı konular.

Y.	M.
Kağıt No.	111109
Tarihi	17-8-1914
No.	4486

13/10/1914
K.H.
17-8-1914

Kaynak: Mustafa Sabri Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası:
No: 375.

خطبه

مقدّمه

آنچه در اجتماع امده چنانچه فرموده اند در حقیقت سرور و توجّه آحاد اولاد در سوره رسالت فایده بسیار عظیمی برای آن فرموده اند
از آن جهت که بلا صدمه و تلفات بزرگه تعلیم و پرورش اعضا نموده . ۸ ماه ۱۳۹۶

					
سرور	فایده	مهر پروری	فرمانده	اعضا	اعضا
					
مهر پروری	تعبیر	اعضا	اعضا	اعضا	اعضا
					
مهر پروری	اعضا	اعضا	اعضا	اعضا	اعضا

سرور و هیئت معینان

سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان

سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان

ا. حوله قطع مضایق و مخیر به معنی معنی . اتفاقاً خلاق بر سر آمده و توجّه اولاد
و صلاحیت یافته مضایق اولاد . بعد از آنکه اعضا فایده بزرگی برای اولاد
سرور و هیئت معینان . ۱۹۶
سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان
سرور و هیئت معینان

ملاحظات	اعضای	ملکیتی و مالکیت کی تفصیل آدرسی	آخری تاریخ مواضاتی	تاریخ و وقت	سی	سی	سی	سی	سی	سی
	چیف	کون کرسیہ زارہ	۲۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰

یوگیا برماہیت تاریخی حائر ہوائی پوولک ملت مجلسی اعضای مجرمہ سنک تاریخہ اشتہار پر برگز اولی اوزرہ سچار سنک نیم و نشیانا مجلس دیوان راستی قرار ورہ شدہ . انہو . ہولک اداسی اہا خانہ مخصوصہ اضافی وضع اولیوی مذکور سبہ اساس اولی اوزرہ باشکباتہ اعطاسی موجود .

İsmini	Adedi Rey	
Siverek Kadri Sabiki Musafa Sahri Fendi	40	Yalnız kırk reyden
Baleli-i azından Hacı Niri Fendi	37	Yalnız yirmi yedi reyden
Birlik İdare-i Hususiyeye Mâdîrî Sabûhî Necmeddin Fendi	38	Yalnız yirmi sekiz reyden
Perwanî Karan Mâlikuse Raîterbi ...	22	Yalnız yirmi iki reyden
Siirt Ulamausudun Salih Safi Efendi	21	Yalnız yirmi bir reyden
Siirt Nûfus Memuru Mehmed Sâî Efendi	9	Yalnız dokuz reyden
Perwanî Kaymakam-ı Sabûkî Nureddin Rey	5	Yalnız beş reyden
Siirt Meclis-i İdadî ... Mehmed Efendi	2	Yalnız iki reyden
Siirt Meclis-i İdadî Riyaziye Muallimi Sani Fendi	2	Yalnız iki reyden
Musalluzade Mehmed Fahri Fendi	17	Yalnız on yedi reyden
Asiyan Meclis İdare azından Dahi Rey	2	Yalnız iki reyden
AsiyanŞerhiye bağliktibi Salih Efendi	2	Yalnız 2 reyden

Ahmedîye İhtisam edilmek için Meclis-i Pevkârîde nazırlık Siirt
 İhtisam... ve Şerhiye İhtisam edilmek için nazırlık Siirt
 İhtisam... ve Şerhiye İhtisam edilmek için nazırlık Siirt

Azizim müftüsü Nuralıba Efenđi	1	Yalnız bir reyden
Azizim uđu memuru Abdurrahman Efenđi	1	Yalnız bir reyden
Azizimın Basrı karyesinde Hasan oğlu Ömer Ağa	1	Yalnız 1 reyden
Şamık esbabı Nifas memuru Abdülkerim Efenđi	2	Yalnız 2 reyden
Şamık kaymakamı Abdülhakı Bey	8	Yalnız 8 reyden
Şamık Mal müdüteri Cemil Efenđi	4	Yalnız dört reyden
.... kaymakamı Şafık Talat Bey	7	Yalnız 7 reyden
.... nakiyesi müdüteri beyde Efenđi	1	Yalnız bir reyden
Pervani kazası kufus Abdülbaki Efenđi	3	Yalnız 3 reyden
Pervani Telgraf müdüteri Refet Efenđi	1	Yalnız bir reyden
Sırtı Şer'iyye başkürbisi Ömer Efenđi	1	Yalnız bir reyden
Azizim muhi Fakı Efenđi	4	Yalnız 4 reyden
Pervani kaymakamı İbrahim Bey	9	Yalnız dokuz reyden

Muhata

Ankara'da iktisadî edebî olan Meclis-i Evkâfale azalığına Siirt
İvâncıca mütevellî olan Siverek kâdî-si şâhî Hacı Mustafa Sabri Efendi kerk-rey ile ihraz-ı ekseriyet eyleniş olmakla ihlas mazbata mevzûn
ve yedine ita kıldı. 8 Mayıs 1336

Siirt Müsavırtı
(imza)

Siirt sancığı mebusları

Siverek kâdî-si şâhî Mustafa Sabri Efendi

Bilis idâre-i Hus'usîye müdür-i şâhî Necmeddin Efendi

Siirt Delokeye azamdan Hacı Nuri Efendi

Siirt uluamandan Salih Safi Efendi

Bey Nûshâ: Tedkîk-i mezkûbat emrüne

İşbu bey kütâ mazabat emrünününce mütalâa kıldı. İhtilâfın kanunî bir surette vâkıbı olduğu anlaşılıyor olmakla mazbatalarda esâmî-i muharıf bey zâim azâkların kabulü tenzih olunarak bey'e-i umûmîye arzı karârî oldu. 11 19 Ağustos
sene (1336)

Dâvâ: Güne anıları emrüne

Meb'usun İsmi	Federinin İsmi	Sarıyatı	Medet. ve Vazifesi	Sitani	Daire-i İhtibahiyet	Kazanılış Rey Adedi	Ankara'ya Tarifi Müvazalatı	Menteleli ve Mentelanteli Müsavırtı Adedi	İmzası	Mühürü
Hacı Mustafa Sabri	Hüseyn	Büyük Reis ve Kâdî		33	Siirt	40	13 Temmuz sene 1336	... Kirgide		

Yüksek bir mahiyet-i tahrîkiyi buis bahânın Büyük Millet Meclisi Azası Mademmesinin tarafı kuyunlar
bir berğüter olmak üzere sicillerinin cem ve tanzimine Meclis-i Divan Riyaseti karar vermiştir.
İşbu bey cedvelin imzası ile hususî mahallusuna itân dâvâ vaz' olunarak mezkûr icale esas olmak üzere
başkînetle Hus'usîdir.

Kaynak: Mustafa Sabri Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No: 374.

Ek. 18. Necmeddin Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi

379

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde ... Siirt ... Milletvekili Necmettin Bilgin... in kısa özlüğüdür.			
Adı ve Soyadı [*]	Necmettin Bilgin	Eserleri	Yoktur.
Bahasının ve anasının adı	İsmail Fatma	İlim rütbesi	Yoktur.
Doğum yeri	Siirt	Seçimden evvelki mesleki ve işi götü	Muhasebe Başkâtibi
Doğum tarihi	1291	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli idi ve dört çocuğu vardı.
Öğrenimi	Ruştîye	Osmanlı Meclisi Mebusanında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	Yoktur.
Bildiği diller	Yoktur.	Öldü ise ölüm tarihi	933 tarihinde ölmüştür.
Neden uzmanlığı olduğu	Yoktur.		
Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler			
Muhasebe Başkâtibi iken Büyük Millet Meclisi azalığına seçilmiş ikinci defa seçilmeyince kaymakam tayin edilmiş, fîli hizmetini ikmal ederek mebusluk maaşını üzerinden emekliye ayrılmış ve 933 tarihinde ölen adı geçenin emeklilik maaşını ailesi almaktadır.			

[*] Soyadı Kanunundan evvel ölenlerin ailelerinin aldıkları soyadı konulur.

Kaynak: TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No: 379.

ملاحظات	امضای	ملکیت و ملکیت منقول آدرس	آقروبه تاریخ مواضاتی	تاریخ امضای	تاریخ تظایمی	سک و وظیفه	صفت	بدرمنا اسمی	معمول اسمی
	حک	سدر : حیدر زاده	۱۴۰۰	۲۷	سدر	سدر	نایب	حیدر زاده	حیدر زاده
	حک	سدر : حیدر زاده	۱۴۰۰	۲۸	سدر	سدر	نایب	حیدر زاده	حیدر زاده
	حک	سدر : حیدر زاده	۱۴۰۰	۲۹	سدر	سدر	نایب	حیدر زاده	حیدر زاده
	حک	سدر : حیدر زاده	۱۴۰۰	۳۰	سدر	سدر	نایب	حیدر زاده	حیدر زاده

یوکک و ماجت لایحه در حاکم بونان بویونک مجلس امضای حیدر زاده کزده ایستاد بر یوکک اولی اوزره سیدلرک بیه و تنظیم مجلس دیوان و ایستاد بر یوکک و بر مشور - الشیو جودک اعلی ایجاته مخصوصه امضا دخی وضع اولیوق به کور سیده اسان اولی اوزره بایکتابه اعطای مرجعده .

Esmi	Adedi Rey		Siirt
Siverek Kade-i Sâhibi Mustafa Sabri Efendi	40	Yalnız kırk reyden	Siirt
Beledi-i azamdan Hacı Nuri Efendi	27	Yalnız yirmi yedi reyden	amalyana
Biflis İdare-i Humûsiye Müdetti Sabıkı Nureddin Efendi	28	Yalnız yirmi sekiz reyden	Fevkalade
Pervari Kazanı Mahkeme Başkâtibi ...	22	Yalnız yirmi iki reyden	Fevkalade
Siirt Ulamasından Salih Safi Efendi	21	Yalnız yirmi bir reyden	Meclis-i
Siirt Nifus Memuru Mehmed Süat Efendi	9	Yalnız dokuz reyden	Meclis-i
Pervari Kaymakam-ı Sabıkı Nureddin Bay	5	Yalnız beş reyden	olan
Siirt Mektebi İdadî Bâri Mehmed Efendi	2	Yalnız iki reyden	olan
Siirt Mektebi İdadî Eşyaşîye Muallimi Serri Efendi	2	Yalnız iki reyden	olacak
Musulhazade Mehmed Felahi Efendi	17	Yalnız on yedi reyden	olacak
Gürzan Meclis-i İdare azamından Bahri Bay	2	Yalnız iki reyden	ifitina
Gürzan sarayına baş kütüba Salih Efendi	2	Yalnız iki reyden	ifitina
Gürzan müftüsü Naimullah Efendi	1	Yalnız bir reyden	ifitina
Gürzan tapu memuru Abdurrahman Efendi	1	Yalnız bir reyden	ifitina

Garzan'ın Bacısı kayesinden Hasan oğlu Ömer Ağa	1	Yalnız bir reyden
Şamak esbak nifas memuru Abdillahirin Efendi	2	Yalnız iki reyden
Şamak kaymakamı Abdülhadi Bey	8	Yalnız sekiz reyden
Sivriç Mal müdteri Cemil Efendi	4	yalnız dört reyden
Eruh kaymakamı Şefik Tahir Bey	7	Yalnız yedi reyden
Melefin nahiyesi müdteri haydar Efendi	1	Yalnız bir reyden
Pervari kazası kalem Abdülhakki Efendi	3	Yalnız üç reyden
Pervari Telgraf müdteri Refet Efendi	1	Yalnız bir reyden
Siirt Şer'iyye Bahkânisi Ömer Efendi	1	Yalnız bir reyden
Garzan naibi Fahi Efendi	4	Yalnız dört reyden
Pervari kaymakamı Hüsnü Bey	9	Yalnız dokuz reyden

Meb'usun İsmi	Federinin İsmi	Son'unu	Mevkuf Vazifesi	ve	Sımsı	Daire-i İktisadiyesi	Kazandığı Rey Adedi	Ankara'ya Tarifi Müvazafatı	Meclisteki Memleketteki Mufassal Adedi	ve	İmzası	Mühüratı
Hacı Nuri Bey	Hacı Ahmed Efendi	Ticaret	Belediye Azası		51	Sırt	27	13 Temmuz sene 1336	Sırt: Hacı Kasımcı			
Nemredin Bey	Hacı İsmail Efendi	Kitabet	Vilayet Hususiyeye Müdiriyesi	Muhasebe-i	44	Sırt	28	13 Temmuz sene 1336	Sırt Molla Abuzerizade			
Mehmed Kadri Bey	Mustafa Efendi	Kitabet	Mahkeme Başkanlığı		31	Sırt	32	13 Temmuz sene 1336	Sırt Hacı Hamzizade			
Sahî Bey	Hacı Abdülkerim Efendi	Ameliyye	Ameliyye		46	Sırt	21	13 Temmuz sene 1336	Sırt Ömürizade			

Yüksek bir mahiyet-i teşhiyyesi hâzır bulunan Büyük Millet Meclisi Arası Muharremesinin tarife kıymettar bir berrak olmak üzere sicillerinin cem ve tanziminde Meclis-i Divan Rıyaseti karar vermiştir. İş bu cedvelin imlası ile hane-i mahsumuna imza dahi vac' olmamak üzere sicile evar olmak üzere başkibetesi Paşa mercedir.

Ek. 20. Salih Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi

380

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Siirt Milletvekili Salih in
kısa özlüğüdür.

Adı ve Soyadı [*]	Salih İmamzade <i>Atalay</i>	Eserleri	Yokdur.
Babasının ve anasının adı	Babam Abdulferit Anam zeynep	Him rütbesi	Liyaket rütbesi
Doğum yeri	Siirt	Seginden evvel- ki mesteki ve işi gücü	Memuriyet
Doğum tarihi	1289	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulduğu	Evli idim bir kız ve bir erkek çocuklarım vardır
Öğrenimi	İstanbulun fatih medresesinde ülumi arabiye ,farisiye tahsil etmişim	Osmanlı Meclisi Mebusanında Milletvekilliği varsa segim yerleri	Yokdur
Bildiği diller	Türkçe, Arabca, farisice, kürtce	Öldü ise ölüm tarihi	
Neden uzmanlı- ğı olduğu	Belâğati Arabiye		

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

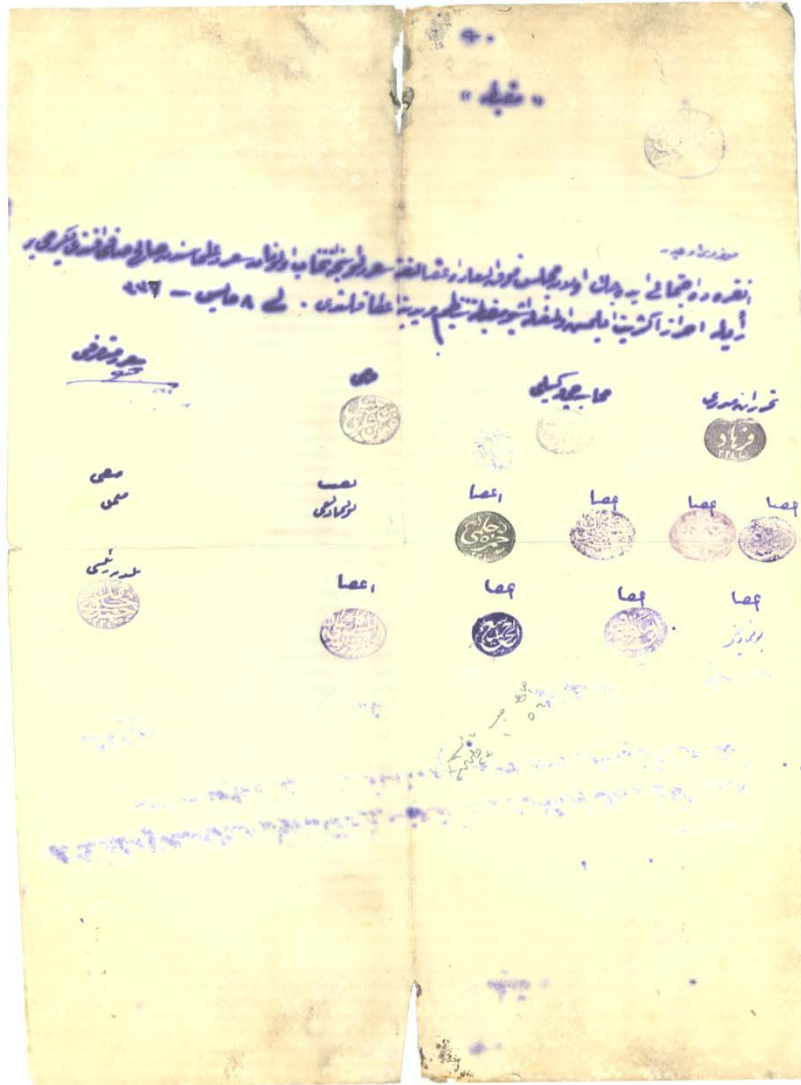
Siirtin meclisi umumî ve encümeni daimî üyesi zi-
yine siirt merkezinin halk fikası başkanlığını yapmışım

Elazığ Merkez Muftüsü
Salih Atalay

S. Atalay

[*] Soyadı Kanunundan evvel ölenlerin ailelerinin aldıkları soyadı konudur.

Ek. 21. Salih Bey'in Seçim Mazbatası ve Transkripsiyonu

ملاحظات	امضای	ملکیتی و ملکیتدهکی منقل آدرسی	آقریه تاریخ مواصلتی	تاریخ تصویب	دار فاختایاسی	سی	مسک و وظیفه سی	صفتی	پدرینقا سی	معاونت سی
		صدر	۱۴۰۰	۱۴۰۰	صدر	۵۱	صدر	صدر	صدر	صدر
		صدر	۱۴۰۰	۱۴۰۰	صدر	۵۲	صدر	صدر	صدر	صدر
		صدر	۱۴۰۰	۱۴۰۰	صدر	۵۳	صدر	صدر	صدر	صدر
		صدر	۱۴۰۰	۱۴۰۰	صدر	۵۴	صدر	صدر	صدر	صدر

بوکک برماهت تاریخده حاکم بونان بونک تک مجلسی اعضای مجرمه مسک کرده ایستار بر بر کدر اولقی اوزره سهار تک بیه ونشپنه مجلس دیوان وایستی قران و برطشو . اشپو جودک اعلایی ایجابا مخصوصه انشا دین وضع اولتوق مذکور سهله اساس اولقی اوزره بانکتاریه اعطایی مرجعیدر .

İsmi	Afet-i Rey		Şiir
Siverek Kadı Salih Mustafa Salih Efendi	46	Yalnız kırk reyden	Fevkâhde nealiguna nazârına ve renhar kulud. Necâh-ı edecik çün çetvâh Arkan'ın Tevâhik ...
Bekledi-i azasından Hacı Nuri Efendi	27	Yalnız yirmi yedi reyden	
Bilâs İdare-i Hususiyeye Mühür Salih Necmedin Efendi	26	Yalnız yirmi sekiz reyden	
Pervan Kacan Mâhketne Başkâhbi ...	22	Yalnız yirmi iki reyden	
Sırt Ulemasından Salih Safi Efendi	21	Yalnız yirmi bir reyden	
Sırt Nâhis Memurî Mehmed Salih Efendi	9	Yalnız dokuz reyden	
Pervan kapankâns Salih Nureddin Bey	5	Yalnız beş reyden	
Sırt Mehtreb-i İhsâî Bâsi Mehmed Efendi	2	Yalnız iki reyden	
Sırt Mehtreb-i İhsâî Füyûze Muallimî Serî Efendi	2	Yalnız iki reyden	
Musulluzade Mehmed Fehmi Efendi	17	Yalnız on yedi reyden	
Garzan Meclis İdare azasından Bahri Bey	2	Yalnız iki reyden	
Garzan seriyeye başkâhbi Salih Efendi	2	Yalnız iki reyden	
Garzan müfettihi Nurellâh Efendi	1	Yalnız bir reyden	
Garzan üyesi Abdurrahman Efendi	1	Yalnız bir reyden	

Garzan'ın Baciri kayesinden Hassan oğlu Ömer Ağa	1	Yalnız bir reyden
Şımak esbak nıfıs ucaunu Abdülkerim Efendi	2	Yalnız iki reyden
Şımak kaymakamı Abdülilahi Bey	8	Yalnız sekiz reyden
Sıvan Mül müdürü Cemil Efendi	4	Yalnız dört reyden
Emh kaymakamı Selik Tokat Bey	7	Yalnız yedi reyden
Melefin nahyesi müdürü haydar Efendi	1	Yalnız bir reyden
Pervari kazası kadısı Abdülhakî Efendi	3	Yalnız üç reyden
Pervari Telgraf müdürü Refik Efendi	1	Yalnız bir reyden
Şırt Şer'iyye Başkâtibi Ömer Efendi	1	Yalnız bir reyden
Garzan nahîi Fakî Efendi	4	Yalnız dört reyden
Pervari kaymakamı Halisî Bey	9	Yalnız dokuz reyden

Mab'usun İsmi	Federatın İsmi	Sarı	Medet Vazifesi	ve	Şimal	Daire-i İtibahiyesi	Kazandıgı Rey Adedi	Ankara'ya Tarifi Muvafakatı	Memleket Memleketleri Mafasatı Adresi	ve	İnzası	Milbaharat
Hacı Nuri Bey	Hacı Ahmed Efendi	Ticaret	Belediye Azası		51	Siirt	27	13 Temmuz sene 1336	Siirt Hacı Kasımcı			
Nemredün Bey	Hacı İsmail Efendi	Kimyat	Vilayet Hususiyet Müdriyeti	Muharabe-i	44	Siirt	38	13 Temmuz sene 1336	Siirt Molla Abuzeremzade			
Mehmed Kadri Bey	Mustafa Efendi	Kitabat	Mahkeme Başkışabedi		31	Siirt	32	13 Temmuz sene 1336	Siirt Hacı Hamzizade			
Sadı Bey	Hacı Abdülferid Efendi	Ameliyye	Ameliyye		46	Siirt	21	13 Temmuz sene 1336	Siirt Ümmiyezade			

Yüksük bir mahiyet-i tarhiyyesi hazırlanan Büyük Millet Meclisi Azası Muhteremlerinin tarhiye kayıtları bir berrak olmak üzere sicillerinin emniyet ve nazımına Meclis-i Divan Riyaseti karar vermiştir. İki bu cedvelin inşası ile hane-i mahsumun imza dahi vuz' olunmak mezkur sicile esas olmak üzere başkışabedi itası mürcahdır.

ÖZGEÇMİŞ**KİŞİSEL BİLGİLER**

Adı Soyadı : Nergiz YILMAZ

Uyruğu : T.C

Doğum Yeri ve Tarihi : Kurtalan, 01/09/1991

Telefon :

Faks :

e-mail : nnergizyilmaz@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Adı, İlçe, İl	Bitirme Yılı
Lise	: Çok Programlı Lisesi Kurtalan/Siirt	2009
Üniversite	:Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi	
Tarih Bölümü		2015
Yüksek Lisans	:	2019
Doktora	:	

İŞ DENEYİMLERİ

UZMANLIK ALANI : Cumhuriyet Tarihi

YABANCI DİLLER : İngilizce

BELİRTMEK İSTEDİĞİNİZ DİĞER ÖZELLİKLER**YAYINLAR**

BİRİNCİ TBMM'DE SİİRT MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ

Yazar Nergiz Yılmaz

Gönderim Tarihi: 14-Ara-2018 06:09PM (UTC+0300)

Gönderim Numarası: 1057061361

Dosya adı: NERG_Z_YILMAZ_TEZ.pdf (3.73M)

Kelime sayısı: 50620

Karakter sayısı: 326303

BİRİNCİ TBMM'DE SİİRT MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ

ORIJINALLIK RAPORU

%**20**

BENZERLİK ENDEKSİ

%**19**

İNTERNET
KAYNAKLARI

%**8**

YAYINLAR

%

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	dergipark.gov.tr İnternet Kaynağı	% 2
2	dosyayukleme.ahievran.edu.tr İnternet Kaynağı	% 1
3	www.tbmm.gov.tr İnternet Kaynağı	% 1
4	acikarsiv.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	% 1
5	www.tariheglencesi.com İnternet Kaynağı	% 1
6	acikerisim.aku.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	% 1
7	eprints.sdu.edu.tr İnternet Kaynağı	% 1
8	www.intoc.org İnternet Kaynağı	% 1